

ОЦІНКА ПОТРЕБ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ:

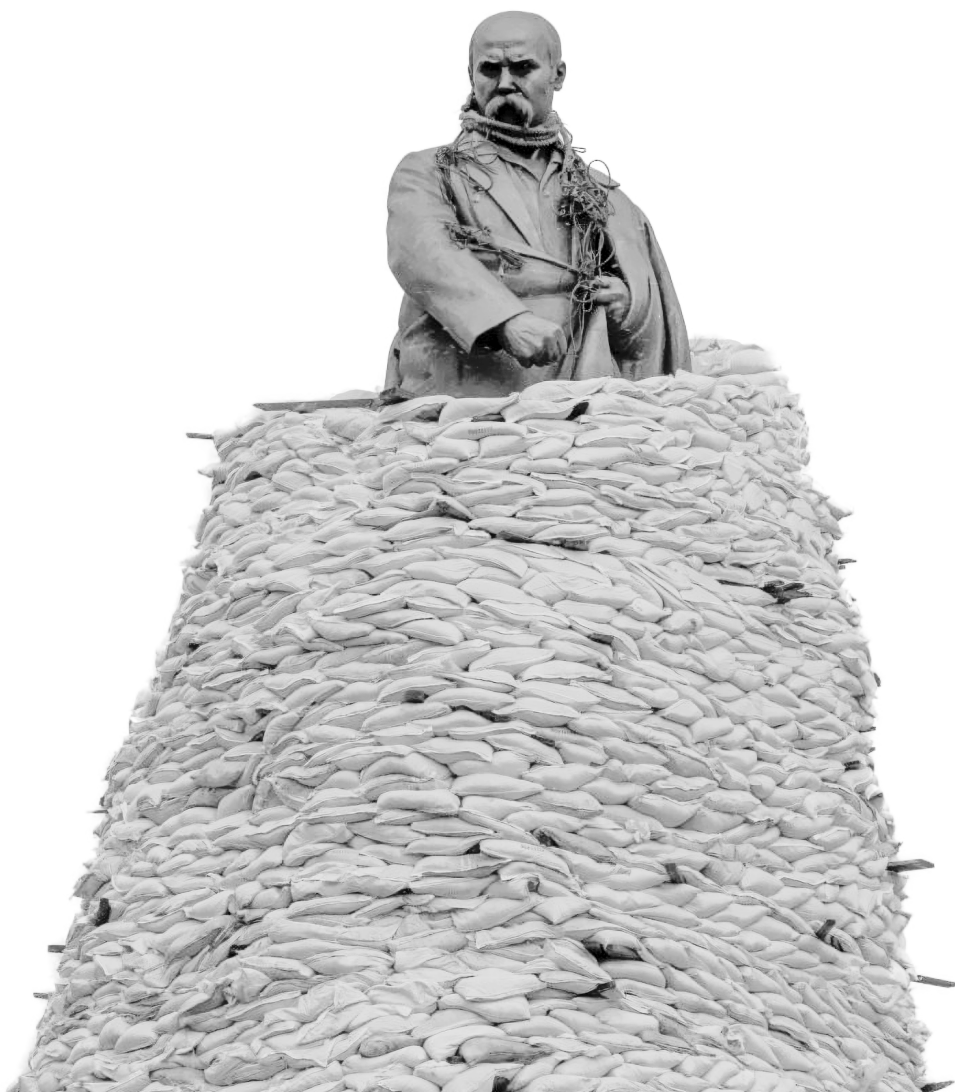
Забезпечення якісного правосуддя
для постраждалих від війни
та уцілілих

ULAG

UKRAINIAN
LEGAL
ADVISORY
GROUP

З початку повномасштабного вторгнення більшість пам'ятників в Україні були вкриті мішками з піском та іншими предметами, щоб захистити їх від обстрілів.

ОЦІНКА ПОТРЕБ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ:

Забезпечення якісного
правосуддя для постраждалих
від війни та уцілілих

Розроблено Українською правовою консультативною групою (УПКГ) – українською неурядовою організацією, яка працює у сфері правосуддя та відповідальності в умовах збройного конфлікту. УПКГ допомагає жертвам найтяжчих злочинів, суспільству та державі долати наслідки війни, розробляючи та просуваючи рішення для забезпечення правосуддя та відповідальності в Україні та світі.

Kingdom of the Netherlands

Підготовлено за підтримки Посольства Королівства Нідерландів в Україні в рамках проекту МАТРА. Документ відображає погляди його авторів і не обов'язково збігається з позицією Посольства Королівства Нідерландів в Україні.

Київ, Червень 2024

Перелік умовних скорочень	5
Передмова	6
Вступ та методологія дослідження	7
Короткий зміст дослідження	11
Огляд минулих та поточних рішень у сфері правосуддя	15
Національний рівень	15
Міжнародний рівень	20
Запит на справедливість	23
Політична воля щодо здійснення правосуддя в умовах збройного конфлікту	26
Огляд положень національного законодавства	31
Контекст внесення змін	31
Кримінальне законодавство	32
Кримінальне процесуальне законодавство	45
Стандарти доказування	56
Специфічні положення законодавства	79
Діяльність та спроможність органів слідства досліджувати найтяжчі міжнародні злочини	86
Служба безпеки України	87
Національна поліція України	93
Державне бюро розслідувань	98
Інші органи досудового розслідування	101
Діяльність та спроможність органів прокуратури переслідувати найтяжчі міжнародні злочини	104
Діяльність та спроможність судів забезпечувати правосуддя за найтяжчі міжнародні злочини	116
Роль міжнародних механізмів правосуддя	131
Розслідування Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду	131
Розслідування ССГ	136
Міжнародний центр переслідування за злочин агресії (ICPA)	139
Розслідування держав за принципом універсальної юрисдикції	140
Допомога інших країн	143
Участь осіб, постраждалих від воєнних злочинів у процесі правосуддя	148
Статус потерпілого у провадженні	148
Доступ уцілілих до правосуддя	151
Права підозрюваних та обвинувачених у найтяжчих міжнародних злочинах	157
Гарантії за Кримінальним процесуальним кодексом України	157
Право на захист	159
Спроможність системи виконання покарань України	164
Висновки та рекомендації	168
Додаток 1	178
Додаток 2	179
Додаток 3	189
Додаток 4	201

Перелік умовних скорочень

АТО	Антитерористична операція на території окремих регіонів України
АРК	Автономна Республіка Крим
БЕБ	Бюро економічної безпеки
ВРП	Вища рада правосуддя
ГА ООН	Генеральна асамблея ООН
ДБР	Державне бюро розслідувань
«ДНР»	Самопроголошена «Донецька народна республіка»
ЄКПЛ	Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
«ЛНР»	Самопроголошена «Луганська народна республіка»
ККУ	Кримінальний кодекс України
КПКУ	Кримінальний процесуальний кодекс України

МВС	Міністерство внутрішніх справ України
МКС	Міжнародний кримінальний суд
НАБУ	Національне антикорупційне бюро України
НУО	Неурядові громадські організації
НПУ	Національна поліція України
ОГП	Офіс Генерального прокурора
ОП МКС	Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду
ООН	Організація Об'єднаних Націй
Прокуратура АРК	Прокуратура Автономної Республіки Крим та м. Севастополя
РС	Римський статут Міжнародного кримінального суду
СБУ	Служба безпеки України
ССГ	Спільна слідча група
SBI	State Bureau of Investigation
Центр, ІСПА	Міжнародний центр переслідування за злочин агресії, вчинений проти України

Передмова

«Найгірша форма несправедливості —
це імітація правосуддя»

Платон

Цей звіт було створено для того, щоб дати голос людям України, які несуть на собі основний тягар війни та вже понад 10 років страждають від наслідків російської агресії.

Звіт є узагальненням п'ятирічного дослідження та аналізу, проведеного юристами, які мають досвід представництва інтересів постраждалих від збройного конфлікту на території України на національному та міжнародному рівнях. Текст було анонімно рецензовано та верифіковано слідчими, прокурорами та суддями.

Основна мета звіту — поділитись з фахівцями, що відповідальні за ухвалення рішень на різних рівнях розумінням того, яке правосуддя шукають українці, який масштаб воно має охоплювати та показати, що наявних механізмів та ініціатив недостатньо для його забезпечення. Кінцева ціль звіту — надання рекомендацій щодо можливих інструментів притягнення до відповідальності, які зможуть задовольнити запит на справедливість постраждалих та громадянського суспільства, що представляє їхні інтереси.

Вступ та методологія дослідження

Збройний конфлікт на території України триває вже 10 років. Його початком стала окупація Кримського півострову у лютому 2014 року, за якою слідували активні бойові дії на сході України («Донбас», «регіон Донбасу»). Хоча загалом ситуація є «збройним конфліктом», фактично обидві події різні за своєю суттю: поки Крим став проявом безпосереднього зіткнення між РФ та Україною, на Сході був залучений додатковий «маріонетковий» елемент у вигляді представників Донецької та Луганської областей. Проксі структури переважно складались з проросійського населення України, яке підтримувало ідею контролю Росії над всією територією України через проросійський уряд, який би діяв шляхом фінансової та ідеологічної підтримки від влади РФ.

Якщо ситуація на території Криму чітко підпадала під визначення збройного конфлікту, що було підтверджено кількома резолюціями Генеральної асамблеї ООН, події на сході України були не такими очевидними з правової точки зору¹. На додаток до цього, рішення ЄСПЛ щодо прийнятності міждержавної скарги України проти РФ щодо ситуації у Криму підтвердило, що Росія здійснює «ефективний контроль над цією територією»². Водночас Прокурорка Міжнародного кримінального суду відкрила попереднє розслідування по ситуації та дійшла проміжного висновку про те, що події на сході України є змішаним збройним конфліктом, що триває: коли міжнародний та неміжнародний збройний конфлікт продовжуються паралельно³. Надалі ЄСПЛ, оцінюючи події на Донбасі у межах міждержавної скарги «Україна та Нідерланди проти Росії» щодо прийнятності заяви вказав, що, орієнтовно після 11 травня 2014 року (після проведення так званого «референдуму») самопроголошені формування «ЛНР» та «ДНР» набули достатньої організованості, яка дозволяє стверджувати про здійснення над ними контролю з боку РФ⁴.

Як наслідок, в обох ситуаціях протягом багатьох років лунали звинувачення у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів. Органи влади України намагались

-
- 1 Resolution № A/RES/68/262 // GA UN, 27.03.2014: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_68_262.pdf. Resolution № A/RES/74/17 // GA UN, 09.12.2019: https://digitallibrary.un.org/record/3841716/files/A_RES_74_17-EN.pdf. Situation of human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine, including the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol / Resolution A/RES/78/221 // UN GA, 19.12.2023: <https://digitallibrary.un.org/record/4033013?ln=en>.
 - 2 Ukraine v Russia (re Crimea), Application Nos: 20958/14 and 38334/18 // The European Court of Human Rights, Decision 16.01.2020: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=002-13090/>
 - 3 Report on the Preliminary Examination Activities (2019) // The Office of the Prosecutor, International Criminal Court, «Ukraine», para. 266, p.68: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/191205-rep-otp-PE.pdf>
 - 4 Ukraine and the Netherlands v. Russia, Application Nos.: 8019/16, 43800/14, 25525/20 // The European Court of Human Rights, Decision 30.11.2022: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-222889>.

розслідувати та притягати до відповідальності за їхнє вчинення, хоча ці спроби не призвели до вагомих результатів. Національна система правосуддя зазнавала труднощів через відсутність спеціалізації органів, брак знань, досвіду, експертизи, ресурсів, компетенції, відповідної правової бази (її недосконалість та суперечливість пропонувала різні підходи для правового режиму, в якому сприймався збройний конфлікт).

Водночас регіональні та міжнародні механізми також були неефективними у своєму реагуванні: ЄСПЛ був перевантажений та поглинутий великою кількістю заяв щодо порушень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод внаслідок збройного конфлікту; після п'яти років попереднього розслідування ситуації, Прокуратура МКС Бенсуда наприкінці 2020 року вирішила поставити на паузу можливе рішення про відкриття повноцінного розслідування через нестачу ресурсів⁵; Комітет ООН з прав людини має обмежені можливості для розгляду поданих заяв.

Таким був стан національного та міжнародного правосуддя до широкомасштабного вторгнення РФ на територію України. І хоча після 2022 року реакція міжнародної спільноти була безпрецедентною щодо запуску різноманітних ініціатив у сфері правосуддя та відповідальності, а також надання підтримки національним органам влади, питання ефективності цих ініціатив залишається актуальним як ніколи.

ГО Ukrainian Legal Advisory Group (ULAG) з 2014 року проводила моніторинг, аналіз та оцінку можливостей правосуддя та притягнення до відповідальності, а також реакції на агресію РФ проти України через:

01. Представництво постраждалих від найтяжчих міжнародних злочинів (незаконне затримання; тортури / жорстоке поводження; сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом; позасудові страти тощо) на різних рівнях: національному, регіональному та міжнародному.
02. Взаємодію з національними органами влади через проведення тренінгів та консультацій.
03. Взаємодію з міжнародними органами.
04. Постійний моніторинг, аналіз та розробку необхідного національного законодавства.

5 Report on the Preliminary Examination Activities (2020) // The Office of the Prosecutor, International Criminal Court, «Ukraine», para 289-290, p.72: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/2020-PE/2020-pe-report-eng.pdf>

05. Взаємодію з міжнародними партнерами у питаннях правосуддя та відповідальності.
06. Винесення уроків з інших ситуацій збройного конфлікту та вивчення підходів до правосуддя та відповідальності в контексті інших країн.

На додаток до цього, ULAG постійно взаємодіє з представниками системи правосуддя, чий практичний досвід було використано для кращого розуміння ситуації на національному рівні.

Враховуючи це, висновки у звіті ґрунтуються на первинних та вторинних джерелах, таких як:

- результати опитувань, проведених ULAG у партнерстві з іншими українськими організаціями;
- фокус-групи з представниками ветеранської та суддівської спільнот;
- неформальні та конфіденційні інтерв'ю зі слідчими та прокурорами;
- аналіз чинного законодавства та проєктів нормативно-правових актів;
- результати роботи з представництва інтересів потерпілих, які дозволили виявити прогалини у застосуванні стандартів;
- аналіз публічних заяв, виступів та позицій представників органів влади, зокрема системи правосуддя;
- офіційна статистика від органів державної влади;
- аналіз відомчих документів, що є у загальному доступі;
- аналіз стратегій, планів та пріоритетів роботи органів правосуддя.

Цей звіт підготовлений за рекомендацією експертів, які мають значний досвід у сфері розбудови спроможності систем правосуддя різних країн світу та формуванні ефективних механізмів притягнення до відповідальності для забезпечення правосуддя за найтяжчі міжнародні злочини, вчинені під час інших збройних конфліктів.

Очікується, що цей звіт стане корисним інструментом для людей, відповідальних за формування підходів, у процесі прийняття рішень, спрямованих на розвиток архітектури правосуддя, здатної забезпечити справедливість для постраждалих від найтяжчих міжнародних злочинів в Україні через ефективні та змістовні процеси. Також очікується, що такий підхід, якщо він виявиться ефективним, може бути ви-

користаний для подолання безкарності та забезпечення правосуддя для постраждалих від усіх збройних конфліктів.

На наш погляд оцінка потреб необхідна для майбутнього відправлення правосуддя в Україні, що буде враховувати складні виклики, які існують у національній системі правосуддя, позаяк вони пов'язані зі здатністю розслідувати та притягати до відповідальності велику кількість виконавців найтяжчих міжнародних злочинів, що тривають, зі значними масштабами постраждалих. Будь-яка майбутня стратегія для українського правосуддя, міжнародні чи національні підходи для забезпечення міжнародного правосуддя мають базуватись на всебічному аналізі та оцінці здатності національної системи України переслідувати злочини, так само як і відповідати потребам постраждалих.

Ми сподіваємось, що через представлення «прогалин» у національній системі можливо буде запропонувати більш адаптовану реакцію від міжнародного правосуддя (більш вірогідно, що такою може бути «змішана модель»). Також очікується, що міжнародні партнери змінять свою позицію, якщо їм буде представлено ґрунтовне дослідження та оцінка української правової системи й архітектури правосуддя.

Короткий зміст дослідження

Десять років триваючого збройного конфлікту на території України залишили у багатьох постраждалих від найтяжчих міжнародних злочинів відчуття розчарування, з одного боку, та надії – з іншого. Відсутність значного прогресу у забезпеченні правосуддя та подолання безкарності винних викликає зневіру серед населення України. Спочатку окупація Криму, потім бойові дії на сході України та, зрештою – повномасштабне вторгнення РФ – ці події супроводжувались десятками тисяч міжнародних злочинів. Однак, навіть після 10 років, за які не вдалось досягнути повноцінного правосуддя та притягнути винних за кричущі порушення міжнародного права до відповідальності, очікують від міжнародної спільноти покарання тих, хто завдав їм тяжких страждань і невинної шкоди.

Окупація та подальше повномасштабне вторгнення Росії в Україну випробовують на міцність та ефективність архітектуру правосуддя, яку може запропонувати світ. 10 років триваючого збройного конфлікту на території України та 2 роки з моменту вторгнення показали, що навіть найповніша реакція у сфері правосуддя, під час якої були залучені наявні механізми правосуддя, доповнені спеціально створеними та адаптованими рішеннями, не виявилась ефективною.

Очікується, що **національна система правосуддя** візьме на себе найбільший тягар через розслідування та переслідування за більшість злочинів, передбачених міжнародним правом. Водночас з 2014 року вона стикається з нерозв'язаними проблемами: відсутність відповідного матеріального та процесуального законодавства; низька спроможність слідчих, прокурорів та суддів забезпечувати повноцінне, неупереджене та справедливе провадження щодо найтяжчих міжнародних злочинів; відсутність ефективної інфраструктури, зокрема щодо спеціалізації судів розглядати справи щодо ймовірних воєнних злочинів; низька компетентність адвокатів захисту, їхнє переслідування та осуд за захист «ворога»; відсутність необхідної інфраструктури для психосоціальної підтримки потерпілих і свідків, а також відповідного законодавства і програм захисту; недостатнє матеріально-технічне забезпечення органів правосуддя; низька здатність місцевої пенітенціарної системи утримувати осіб, які вчинили найтяжчі міжнародні злочини.

Залучені **міжнародні та регіональні механізми правосуддя** також не мають достатньої спроможності, щоб доповнити роботу національної системи правосуддя і компенсувати прогалини. Міжнародний кримінальний суд, хоча і був рішучим у видачі ордерів на арешт російського політичного керівництва та військових коман-

дирів, залишається обмеженим у своїх можливостях і ресурсах забезпечити правосуддя для українського суспільства. Для держав, які відкрили розслідування за принципом універсальної юрисдикції, пріоритетом є збір інформації від українських біженців у межах власних структурних розслідувань. А індивідуальні справи відкриваються лише тоді, коли ймовірний виконавець чи жертва є громадянами цієї держави. Спільна слідча група веде активну роботу вже більш як два роки, але її мандат, компетенція і роль у глобальній екосистемі правосуддя залишаються незрозумілими. Наостанок, роль і спроможність Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії, створеного як частини майбутнього спеціального трибуналу остаточно не визначені. Хоча завдання цієї інституції – документувати та розслідувати злочин агресії, залишається незрозумілим, яке визначення та стандарти будуть застосовуватись під час цього. Хоча Кримінальний кодекс України містить визначення злочину агресії, його суть суперечить положенням Римського статуту та Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1314.

Попри велику зацікавленість у переслідуванні злочину агресії, політична воля щодо створення окремого механізму чи внесення змін до Римського статуту, щоб надати повноваження МКС на це, судячи з усього, розділилась.

Цей звіт демонструє, що є нагальна потреба фокусуватись не тільки на переслідуванні за злочин агресії, а й на забезпеченні повноцінного правосуддя для українського суспільства, жертв і вцілілих. Вкрай важливо розробити всеосяжну архітектуру правосуддя та притягнення до відповідальності, яка буде здатна ефективно та дієво реагувати на поточні потреби й запит на правосуддя.

З цією метою як міжнародній спільноті, так і Україні рекомендується розглянути можливість створення **системи правосуддя** щодо найтяжчих міжнародних злочинів, яка буде складатись із трьох рівнів:

Рівень 1 **Міжнародний кримінальний суд** (очікувано з фокусом на вище цивільне та військово керівництво, «найбільш відповідальних» та особливо «складні» справи).

Рівень 2 **«Гібридний»/інтернаціоналізований механізм з юрисдикцією для переслідування всіх найтяжчих міжнародних злочинів** (враховуючи мандат МКС, фокус на виконавців низького та середнього рівня). Його мандат має забезпечувати розбудову спроможності та збереження «інституційної пам'яті» для цілісності роботи механізму та діятиме до його «завершення», тобто поки всі необхідні справи не будуть завершені, а виконавці – притягнуті до відповідальності.

Рівень 3 Спеціалізація на рівні національної системи правосуддя, запроваджена на рівні органів слідства, прокуратури та судів чи окремих палат в апеляційних судах та Верховному суді (фокус на дослідженні злочинів проти основ національної безпеки, вчинених в умовах збройного конфлікту).

Незалежно від того, коли та чи взагалі запропонована архітектура правосуддя буде імплементована у частковому чи повному вигляді, наступні рекомендації мають бути реалізовані як частина ширшої реформи правосуддя у межах процесу вступу до ЄС:

01. Невідкладна ратифікація Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду.
02. Кримінальний кодекс України:
 - Включення всіх найтяжчих міжнародних злочинів та їхнє визначення відповідно до розуміння міжнародного права, також передбачення командної відповідальності, ретроспективної дії цих положень та принципу універсальної юрисдикції.
 - Перегляд та внесення змін до статей 27 (співучасть) та 28 (спільне вчинення злочину) для приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів щодо розуміння форм участі у вчиненні злочину, допомоги та сприяння, спільної злочинної діяльності (додатково).
03. Кримінальний процесуальний кодекс України:
 - Переглянути та внести зміни до статті 216, які передбачатимуть підслідність слідчих Національної поліції з розслідування злочинів, включених до Розділу XX Кримінального кодексу України.
 - Внести зміни до статей 89–91, необхідні для визнання інформації з відкритих джерел в якості доказу та імплементції міжнародних стандартів за Протоколом Берклі щодо їхньої верифікації й зберігання.
 - Внести зміни до положень, які визначають порядок зберігання речових доказів та систему їхньої передачі під час провадження щодо найтяжчих міжнародних злочинів.
 - Розробити процедуру визнання розвідувальної інформації допустимим доказом у кримінальному провадженні.

- Щодо порядку розгляду провадження за відсутності підозрюваного/обвинуваченого (in absentia): виключити злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачені статтями 436–447 Кримінального кодексу України (Розділ XX) із переліку таких, що можуть розглядатись у цьому порядку. Зважаючи на високий суспільний інтерес та забезпечення права на справедливий судовий розгляд, він має здійснюватись за присутності підозрюваного/обвинуваченого. Включити право на повторний судовий розгляд; щодо повідомлення підозрюваного/обвинуваченого: частина 5 статті 297 (щодо повідомлення у засобах масової інформації) не має застосовуватись в умовах збройного конфлікту, натомість підозрювані/обвинувачені мають бути оголошені у національний розшук та повідомлені про процес за допомогою всіх доступних засобів зв'язку. Інституції, які надають адміністративні, соціальні та фінансові послуги мають повідомляти органи слідства чи прокуратури про факт звернення осіб, які знаходяться у такому розшуку, для отримання послуг.
- Передбачити процедуру розслідування та переслідування злочинів за принципом універсальної юрисдикції.

04. Право на справедливий судовий розгляд:

- Відповідно до реалізації права на справедливий судовий розгляд важливо забезпечити виконання релевантних рішень ЄСПЛ для запобігання порушенню норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, які часто фіксуються у практиці, зокрема щодо тривалості кримінальних проваджень, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, реалізації права на захист тощо. Щодо військовополонених, які підозрюються у вчиненні злочинів, враховуючи їхній можливий обмін, розробити процедуру, яка буде відповідати міжнародним стандартам.

05. Розробити необхідне законодавство, яке стосуватиметься захисту потерпілих та свідків від найтяжчих міжнародних злочинів, та впровадити підхід, орієнтований на потерпілих.

06. Процес прийняття України до ЄС займає необхідний час та потребує інвестицій. На цьому перетині рекомендовано сприймати створення «гібридного»/інтернаціоналізованого механізму правосуддя як частину процесу довгострокового залучення та партнерства, яке може також сприяти повоєнному відновленню та підтримці.

Російська агресія проти України має бути каталізатором для міжнародної спільноти, щоб почати створювати систему міжнародного правосуддя, яка буде спроможна реагувати на наявні та майбутні потреби тих, хто страждає від найбільших наслідків війни.

Огляд минулих та поточних рішень у сфері правосуддя

Національний рівень

Дискусії навколо процесів правосуддя щодо наслідків збройного конфлікту на території України тривають вже не один рік. Збройне протистояння розпочалось ще у 2014 році, але публічно частіше звучить 24 лютого 2022 року, коли відбулось широкомасштабне вторгнення РФ, як початок війни⁶. Водночас вже десять років національні та міжнародні органи правосуддя аналізують наслідки окупації Кримського півострову та протистояння на території окремих районів у Донецькій та Луганській областях.

Протягом кількох місяців з початку збройного конфлікту Україна юридично визнала Крим окупованою територією. 15 квітня 2014 року було прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», який визнав відповідальність РФ за ці території та заперечив будь-які її територіальні права на цей регіон⁷. Початок антитерористичної операції⁸ 13 квітня 2014 року вплинув на правову кваліфікацію подій на Донбасі⁹. Надалі, **переважна більшість діянь, які вчинялись в умовах активних бойових дій, тлумачились як терористичні акти**, а представники незаконних збройних формувань самопроголошених «ЛНР» та «ДНР» розглядалися як учасники терористичних організацій. Судам було достатньо запровадженого правового режиму антитерористичної операції для того, щоб аргументувати свої рішення за статтями 258 («Терористичний акт»), 258-3 («Створення терористичної групи чи терористичної організації») Кримінального кодексу України.

6 Приклад: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2024/feb/21/two-years-of-war-in-ukraine-then-and-now>.

7 Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», № 1207-VII, 15.04.2014 р.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

8 Nine Years ago Russia Unleashed War in Donbas: <https://www.ukrainianworldcongress.org/nine-years-ago-russiaunleashed-war-in-donbas/>.

9 Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України», № 405/2014, 14.04.2014: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014%23Text#Text>.

Ймовірні факти порушень законів та звичаїв війни фіксувались з 2014 року, але їхня кваліфікація за статтею 438 («Порушення законів та звичаїв війни» КК України

за 2014 рік зареєстровано лише одне кримінальне правопорушення за цією статтею та 1499 із правовою кваліфікацією як терористичний акт

була радше винятком, ніж правилом. Наприклад, за 2014 рік зареєстровано лише одне кримінальне правопорушення за цією статтею та 1499 із правовою кваліфікацією як терористичний акт¹⁰. Крім того, ймовірні факти вчинення воєнних злочинів реєструвались також за загальнокримінальними статтями Кримінального кодексу України, такими як стаття 115 («Умисне вбивство»), 146 («Незаконне затримання») та інші. Не-

можливо їх вирізнити із загальної статистики, щоб встановити точну кількість. Але, судячи з подальшої перекваліфікації таких проваджень за статтею 438 КК України, ця практика була досить поширеною. Частіше статтю про порушення законів та звичаїв війни застосовували правоохоронні органи у прив'язці до контексту подій на території Кримського півострову.

Починаючи з 2020 року кількість зареєстрованих кримінальних проваджень як ймовірних воєнних злочинів почала зростати, хоча й не набула масового характеру¹¹. **Водночас протягом восьми років збройного конфлікту, що триває, судова практика у справах за статтею 438 КК України не розвинулась достатньою мірою.** Станом на початок 2022 року було винесено рішення у трьох кримінальних провадженнях і лише одне з них – проти затриманого обвинуваченого, два інших розглядались у заочному порядку. До того ж це були справи щодо виконавців нижчої ланки – представників незаконних збройних формувань самопроголошених «ЛНР» та «ДНР».

Затриманих російських військових переслідували за статтею 437 КК України («Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» у сукупності зі статтею 110 КК України («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України») за участь у бойових діях на території України та іншими статтями, які охоплювали перетин кордону. Крім цього, їхній зв'язок з самопроголошеними «ЛНР» та «ДНР» розглядався крізь призму терористичного акту та участі у терористичній організації (статті 258, 258-3 КК України). Надалі, під час АТО/операції об'єднаних сил¹² засуджені російські військові використовувались як «обмінний фонд»

10 Додатки 1, 2.

11 Додатки 1, 2.

12 Ukraine Declares 'Anti-Terrorist Operation in the Donbas' Officially Over: What Does That Mean?: <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/ukraine-declares-anti-terrorist-operation-donbas-officially-over-what-does-mean>.

для звільнення затриманих українських військовослужбовців та цивільних, ув'язнених на Донбасі, тому фактично вони не відбували призначені судом покарання.

Ситуація кардинально змінилась після 24 лютого 2022 року. З моменту повномасштабного вторгнення РФ на територію України практично всі діяння, вчинені в умовах збройного конфлікту, кваліфікуються як порушення законів та звичаїв війни. Так, лише за 2022 рік було зареєстровано 60 387¹³ кримінальних правопорушень з такою правовою кваліфікацією, а за 2023 рік — 53 463 правопорушення¹⁴. Їхня кількість постійно зростає. Інформацію про ці провадження щодня оновлює Офіс Генерального прокурора на офіційних порталах¹⁵. Поряд з цим збільшується кількість зареєстрованих фактів, які кваліфікуються як розв'язання та ведення агресивної війни, що є інтерпретацією злочину агресії за українським законодавством. Також правоохоронні органи активно застосовують статті щодо злочинів проти основ національної безпеки, особливо на звільнених від контролю РФ територіях.

З повномасштабним вторгненням значно зросла кількість російських військових, затриманих як військовополонених. Це розширило можливості системи правосуддя починати провадження щодо реальних осіб. Протягом лютого-березня 2022 року їх переслідували за статтями 110 («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»), 332-2 («Незаконне перетинання державного кордону України»), 437 («Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни») КК України — фактично за перетин кордону й участь у бойових діях. Хоча правовий статус військовополоненого за Конвенцією про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року передбачає гарантії, які мають надаватись таким особам та захищають від такого переслідування¹⁶. Тому поступово справи проти російських військових почали вже активно розглядатись за фактами порушення законів та звичаїв війни¹⁷. Станом на кінець 2023 року 470 особам повідомлено про підозру, до суду направлено 316 обвинувальних актів, а засуджено 73 особи¹⁸. Не дивлячись на

13 Станом на 31.12.2022.

14 Додатки 1, 2.

15 Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора: <https://www.gp.gov.ua/>.

16 Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, 12.08.1949: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#o90.

17 Справа Шишимаріна: суд оголосив вирок російському військовому за вбивство цивільного // Суспільне новини, 23.05.2022: <https://suspilne.media/242293-sprava-sisimarina-sud-ogolosit-virok-rosijskomu-vijskovomu-zabivstvo-civilnogo/>. Апеляційний суд дав військовому РФ Шишимаріну 15 років замість довічного // Судовий репортер, 29.07.2022: <https://sudreporter.org/apelyatsiynny-sud-davshy-viys%ca%b9kovomu-rf-shyshymarinu-15-rokiv-zamist%ca%b9-dovichnoho/>. Справа окупанта Шишимаріна. Генпрокурор Костін — про відповідальність російських вбивць // ТСН, 01.08.2022: https://www.youtube.com/watch?v=NdpnV2zmNZ8&ab_channel=%D0%A2%D0%A1%D0%9D. Андрій Костін: «Росія використовує будь-який привід, щоб не повертати наших полонених» // LB.UA, 19.09.2022: https://lb.ua/news/2022/09/19/529761_andriy_kostin_rosiya_vikoristaie.html. Військовослужбовців РФ засудили за злочини, скоєні в селі Бузова // ЧЕСНО, 22.12.2022: <https://www.chesno.org/post/5434/>.

18 Люди хочуть справедливості тут і зараз, але це «гра в довгу» — керівник «департаменту війни» ОГП про трибунал та злочини росіян / Юрій Белоусов // Telegraf, 08.01.2024: <https://telegraf.com.ua/ukr/intervju/2024-01-08/5826305-lyudi-khochut-spravedlivosti-tut-i-zaraz-ale-tse-gra-vdovgu-kerivnik-departamentu-viyni-ogp-pro-tribunal-ta-zlochiny-rosiyan-ch-1>. Інтерв'ю Генерального прокурора Андрія Костіна // Ми — Україна, 15.07.2023:

те, що ці показники включають як справи проти реальних затриманих, так і провадження за відсутності обвинувачених (in absentia), такі швидкі результати викликають питання щодо якості проведеного розслідування та зібраних доказів.

Крім того, після 24 лютого 2022 року і далі розвивається практика заочного переслідування російських посадовців за статтею 110 КК України («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»), періодично у поєднанні зі статтею 437 КК України («Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни»). Зокрема — за факти визнання «незалежності» самопроголошених «ЛНР» та «ДНР», а також голосування за приєднання окремих областей України до РФ¹⁹. Суди у різних регіонах України вже виносять вироки у таких провадженнях у той час, поки у правовому полі тривають дискусії на предмет того, чи користуються такі особи імунітетом від судового переслідування²⁰.

Система правосуддя після 24 лютого 2022 року намагається відреагувати на запит суспільства на справедливість. Публічні процеси у судах демонструють, що держава насамперед прагне призначити покарання, а не відновити істину. Складність доведення найтяжчих міжнародних злочинів потребує від всіх учасників кримінального провадження особливих знань, навичок та матеріально-технічних ресурсів. Через це та на фоні об'єктивних умов, пов'язаних зі збройним конфліктом та загальною небезпекою у різних регіонах, пасивною позицією адвокатів захисту у більшості проваджень²¹, а також обмежень за нормами законодавства, процеси перетворюються на швидке правосуддя, що **викликає сумніви щодо його якості та безсторонності**.

Зазначене вище дозволяє виокремити такі **характерні ознаки національної системи правосуддя** щодо війни в Україні:

- Збройний конфлікт в Україні триває вже десять років, створюючи значні та часто неминучі виклики для правосуддя за міжнародні злочини. Але українська система правосуддя досі не змогла ефективно адаптуватися до цих викликів (які, ймовірно, існували до 2014 року) на рівні права та судової практики. Натомість було обрано підхід, коли прийняті рішення підлаштовувались під поточну ситуацію.

https://www.youtube.com/watch?v=cMCWfQ7gt14&ab_channel=%D0%9C%D0%B8-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0.

19 Повідомлення на офіційній сторінці Служби безпеки України в Telegram // 16.05.2023: <https://t.me/SBUkr/8317>.

20 Ще 2 депутатів держдуми рф засуджено до 15 років позбавлення волі // Івано-Франківська обласна прокуратура, 05.06.2023: https://ifr.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=335241. Допис Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області на офіційній сторінці у соціальній мережі Facebook // 08.06.2023: https://www.facebook.com/ssu.ivanofrankivsk/posts/pfbid02FeWgRjoQvLQDcCuCpMgH8uZYVoMU1ZpWPbHTWN8S9XtQP3fVsHLnecoV6TuVj5Yul?ref=embed_post.

21 Детальніше у розділі Права підозрюваних / обвинувачених у найтяжчих міжнародних злочинах.

Зокрема, підходи до аналізу фактів вчинення загальнокримінальних злочинів застосовуються і щодо злочинів за міжнародним правом. Це включає розгляд фактів порушень законів та звичаїв війни без врахування особливостей їхнього провадження.

- Масштаб наслідків збройного конфлікту здатен паралізувати не тільки систему правосуддя, а і систему виконання покарань. Кожне з проваджень — це багатокомпонентна робота слідчих, прокурорів, суддів та адвокатів. На додаток до десятків тисяч проваджень, пов'язаних із конфліктом, залишається і масив щоденних загальнокримінальних злочинів.
- Національна правова база наразі не адаптована для розв'язання проблем, пов'язаних з конфліктом, а також для здійснення проваджень відповідно до міжнародних стандартів. Наразі зміни до нормативно-правових актів мають переважно реактивний характер і не спрямовані на більш основоположну загальну трансформацію правової бази України, що є першочерговою потребою.

З іншого боку, фрагментарний процес внесення законодавчих змін не враховує, як ці зміни самі по собі можуть вплинути на практику роботи слідчих та прокурорів, що своєю чергою може призвести до посилення проблем на рівні судових органів та правозастосовчої практики.

- Законодавство України наразі в основному орієнтує правоохоронні органи на розслідування індивідуальних злочинів. Водночас більшість міжнародних злочинів і їхнє дослідження вимагає системного аналізу, що включає, наприклад, дослідження дій керівних та командних структур, масштабного збору різних видів доказів, розслідування не тільки діянь безпосередніх виконавців, а й непрямих виконавців вищого рівня, а не фокусу тільки на окремих особах.

Щодо міжнародних злочинів, такі системні провадження можуть впливати на правову кваліфікацію окремих діянь та характер індивідуальної відповідальності за них, що може більш адекватно відображати характер цих злочинів, вчинених у межах військових операцій або державної політики.

- Перспектива національних процесів правосуддя — це притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини у порядку *in absentia*. Практика десяти років збройного конфлікту на території України показала, що саме до таких проваджень найбільш активно звертається система правосуддя України. Проте відкритим залишається питання, чи здатен такий підхід забезпечити реальне притягнення винних осіб до відповідальності.

На сьогодні таке розслідування та розгляд справ лишається інструментом статистики й створює хибне враження, що Україна здійснює правосуддя у той час, коли де факто інтереси постраждалих – поза увагою правоохоронної системи, а виконавці найтяжчих злочинів залишаються на свободі. За десять років збройного конфлікту на території України не відомо про жодний випадок, коли вирок, винесений *in absentia* було виконано.

- На фоні масиву зареєстрованих проваджень після повномасштабного вторгнення вся увага системи правосуддя сфокусована на дослідженні цих фактів. Внутрішні підходи роботи правоохоронних органів на практиці не пріоритизують події у Криму та на Донбасі, які стались до 24 лютого 2022 року.

Ці факти не були повноцінно досліджені, попри те, що вони є важливим етапом і першопричиною подій після повномасштабного вторгнення. Безкарність за найтяжчі міжнародні злочини, вчинені протягом 2014–2022 років, можливо, стала підґрунтям для продовження вчинення таких злочинів після 2022 року, що показує послідовну політику РФ. Інтереси та права постраждалих від цих злочинів залишаються знехтуваними.

Міжнародний рівень

Порівняно з попереднім періодом збройного конфлікту з 2014 по 2022 рік, з початку вторгнення міжнародна спільнота приділяє безпрецедентну увагу правосуддю щодо ситуації в Україні:

- 43 країни-учасниці Римського статуту направили запит про відкриття розслідування Міжнародним кримінальним судом. Як наслідок, Офіс Прокурора МКС досліджує ситуацію в Україні з березня 2022 року;²² і вже було оприлюднено ордери на арешт російського президента та дитячого омбудсмена²³, а також російських військових командувачів²⁴.
- Через велику кількість переміщених осіб внаслідок війни Росії проти України, що опинились у країнах Європи, Америки та Азії, ймовірно 26 держав²⁵ відкри-

22 Ситуація в Україні // Міжнародний кримінальний суд: https://www.icc-cpi.int/ukraine_

23 Пресреліз Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду щодо ситуації в Україні // Міжнародний кримінальний суд, 17.03.2023: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and#:~:text=Today%2C%2017%20March%202023%2C%20Pre.Ms%20Maria%20Alekseyevna%20Lvova%2DBelova_

24 Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Ivanovich Kobylash and Viktor Nikolayevich Sokolov // International Criminal Court, 05.03.2024: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-ivanovich-kobylash-and>

25 Війна кримінальної юстиції: за що ми боремося? / Юрій Белоусов // JustTalk, 23.01.2024: <https://www.youtube>

ли провадження за принципом універсальної юрисдикції. У США навіть було внесено зміни до національного законодавства, щоб спростити притягнення до відповідальності винних у найтяжчих злочинах, вчинених в Україні²⁶.

- Євроюстом було створено спільну слідчу групу, до якої увійшли Литва, Польща, Україна, Естонія, Латвія, Словаччина та Румунія. До групи також приєднався МКС.²⁷
- США, Європейським Союзом та Великою Британією було виділено фінансування та створено Atrocity Crimes Advisory Group, яка допомагає ОГП.²⁸
- Багато країн делегують слідчих та судмедекспертів (наприклад, Франція, Нідерланди) для допомоги українським колегам, організують тренінги, а також надають обладнання для проведення експертних досліджень та процесуальних дій.²⁹
- Створюються нові платформи, такі як Діалогова група, і використовуються наявні майданчики для обговорення механізмів притягнення до відповідальності, щоправда, здебільшого вищого керівництва РФ³⁰ тощо.
- Міжнародний центр переслідування за злочин агресії (ІСРА) був відкритий у м. Гаага (Нідерланди). Завдання цього центру – підготовка справи щодо російської військової агресії проти України, через збереження необхідних доказів та сприяння процесу формування кейсу на ранній стадії.³¹

[com/watch?v=y58ndH4C4QY&ab_channel=JustTalk](https://www.gp.gov.ua/ua/posts/miznarodne-spivrobotnictvo-ofisu-generalnogo-prokurora-klyuchovi-napryami-ta-rezultati). Міжнародне співробітництво Офісу Генерального прокурора. Ключові напрями та результати // Офіс Генерального прокурора, 12.02.2024: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/miznarodne-spivrobotnictvo-ofisu-generalnogo-prokurora-klyucovi-napryami-ta-rezultati>. Додаток 3.

- 26 Shah P., *Congress Passes Justice for Victims of War Crimes Act*: <https://www.justsecurity.org/84588/senate-passes-justice-for-victims-of-war-crimes-act/>.
- 27 Eurojust and the war in Ukraine: <https://www.eurojust.europa.eu/eurojust-and-the-war-in-ukraine>.
- 28 Європейський Союз, Сполучені Штати та Велика Британія створили Консультативну групу щодо злочинів, пов'язаних зі звірствами (ACA), для України // US Department of State, 25.05.2022: <https://www.state.gov/creation-of-atrocity-crimes-advisory-group-for-ukraine/>.
- 29 France sends police and forensic experts to Ukraine to capture evidence of Russian war crimes // Independent, 12.04.2022: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-war-crimes-france-police-b2056074.html>. The war in Ukraine: Dutch support for investigations into war crimes // Government of the Netherlands, 26.07.2022: <https://www.government.nl/latest/news/2022/07/26/the-war-in-ukraine-dutch-support-for-investigations-into-war-crimes>. Training for Ukrainian judges begins under UK legal supervision // Government of the UK, 14.12.2022: <https://www.gov.uk/government/news/training-for-ukrainian-judges-begins-under-uk-legal-supervision>.
- 30 Ukraine Accountability Conference: a step towards justice // Government of the Netherlands, 14.07.2022: <https://www.government.nl/latest/news/2022/07/14/ukraine-accountability-conference/>. London to host major international meeting on war crimes // UK Government, 07.01.2023: <https://www.gov.uk/government/news/london-to-host-major-international-meeting-on-war-crimes>. UN General Assembly calls for immediate end to war in Ukraine // United Nations, 23.02.2023: <https://news.un.org/en/story/2023/02/1133847>. The Russian Federation's aggression against Ukraine: ensuring accountability for serious violations of international humanitarian law and other international crimes // Parliamentary Assembly of Council of Europe, 28.04.2022: <https://pace.coe.int/en/files/30024>. Bucha Declaration on accountability for the most serious crimes under international law committed on the territory of Ukraine // President of Ukraine, 31.03.2023: <https://www.president.gov.ua/en/news/buchanska-deklaraciya-shodo-vidpovidalnosti-za-najtyazhchi-z-82005>.
- 31 International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression Against Ukraine opened in The Hague // Viktor Nazarenko, 03.07.2023: <https://war.ukraine.ua/war-news/international-centre-prosecution-crime-aggression->

- Незалежна міжнародна комісія з розслідування щодо України була створена Радою з прав людини 4 березня 2022 року відповідно до резолюції 49/1 для дослідження всіх ймовірних порушень і посягань на права людини, порушень міжнародного гуманітарного права та пов'язаних з ними злочинів, вчинених Російською Федерацією у контексті агресії проти України.³²
- Рада Європи прийняла рішення про створення Реєстру збитків для України як перший крок для створення компенсаційного механізму для жертв агресії РФ³³. З 2 квітня 2024 року він офіційно розпочав приймати заяви від постраждалих³⁴.

Через велику кількість різних ініціатив **є проблеми з координацією зусиль суб'єктів міжнародного правосуддя, запровадженням комплексного та стратегічного підходу для цього**, уникненням дублювання ініціатив, подоланням розбіжностей у різних правових системах кожного суб'єкта та встановленням спільних стандартів (наприклад, стандартів, що використовуються для збору доказової бази).

З цією метою ініціатори Діалогової групи з питань відповідальності за порушення прав людини в Україні – МКС, Єврокомісія, Євроюст у співпраці з Офісом Генерального прокурора, та за підтримки й головування Міністерства закордонних справ Королівства Нідерланди – запустили координаційний механізм, який запропонував платформу для обговорення та узгодження національних і міжнародних зусиль між зацікавленими сторонами.

Допомога Україні, яка реалізовується через проведення тренінгів та іншу підтримку роботи органів слідства і прокуратури, не враховує унікальні аспекти національного контексту. Серед них, зокрема, архітектура правосуддя та положення чинного законодавства, які створюють виклики для розслідування найтяжчих міжнародних злочинів. Такий підхід зумовлює дві суттєві проблеми:

01. Запропоновані заходи забирають робочий час та людський ресурс, що своєю чергою ускладнює роботу на місцях в умовах викликів збройного конфлікту.
02. Рекомендації та навчання від міжнародних партнерів практично не мають ефекту через якість національного законодавства, а також відсутність про-

[against-ukraine-opened-hague/#:~:text=The%20ICPA%20is%20a%20unique,International%20Criminal%20Court%20\(ICC\).](#)

32 Human Rights Council, UNGA, Forty-ninth session, 28 February–1 April 2022, Resolution adopted by the Human Rights Council on 4 March 2022, Situation of human rights in Ukraine stemming from the Russian aggression, A/HRC/RES/49/1: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g22/277/44/pdf/g2227744.pdf?token=ayzKvVXp5vkjiaqUOd&fe=true>.

33 Council of Europe, Register of Damages. <https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/register-of-damage-for-ukraine>.

34 Ibid, at <https://rd4u.coe.int/en/>.

цесуального статусу в іноземних спеціалістів. Це означає, що вони не мають доступу до матеріалів провадження, а їхні консультації не можуть бути офіційно використані у справі. Для того, щоб виправити ситуацію, такі зусилля мають бути краще впорядковані, приведені у відповідність до міжнародних стандартів, ефективно координуватися та контролюватися.

Запит на справедливість

Нестача спроможності національної системи забезпечити ефективне правосуддя та справедливість впливає на здатність органів влади та міжнародних партнерів задовольнити суспільний запит на справедливість.

Цей розрив поглиблюється відсутністю політичної волі з боку керівництва України врахувати запит жертв та громадськості до правосуддя, як і позиції та досвід професійної юридичної спільноти, інших зацікавлених груп, зокрема ветеранів.³⁵

У вересні та грудні 2022 року соціологічна група «Рейтинг» проводила загальнонаціональні соціологічні опитування, які, зокрема, містили запитання щодо відправлення правосуддя щодо наслідків війни.³⁶

Опитування показали, що українці потребують невідкладного правосуддя та притягнення винних до відповідальності: на думку більшості опитаних (75%), судові процеси щодо воєнних злочинів в Україні повинні розпочатися якнайшвидше, 23% опитаних вважають, що це потрібно зробити після закінчення війни.

На противагу відшкодуванню збитків, завданих населенню країни, покарання винних було названо першочерговим пріоритетом: 75% респондентів вважають, що правосуддя щодо воєнних злочинів має ґрунтуватися на справедливому покаранні воєнних злочинців, і лише 21% вважають, що відшкодування збитків є пріоритетом.

Водночас як свідчать результати загальнонаціонального опитування та професійних груп, респонденти віддають перевагу легітимним формам правосуддя, гарантованим правовою системою: 55% виступають проти самосуду; респонденти з

35 Results of the all-Ukrainian poll "Assessment of the damage caused by Russia's war crimes in Ukraine", September 2022, <https://zmina.ua/event/yakoyi-shkody-zavdayut-voyenni-zlochyny-rosiyi-ukrayinczyam-rezultaty-opytuvannya/>; Results of the all-Ukrainian poll "Legal protection of victims of Russia's war crimes", December 2022, https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pravoviy_zahist_postrazhdalih_v_d_vo_nnih_zlochyn_v_ros_23-26_grudnya_2022.html

36 Results of the all-Ukrainian poll "Assessment of the damage caused by Russia's war crimes in Ukraine", September 2022, <https://zmina.ua/event/yakoyi-shkody-zavdayut-voyenni-zlochyny-rosiyi-ukrayinczyam-rezultaty-opytuvannya/>; Results of the all-Ukrainian poll "Legal protection of victims of Russia's war crimes", December 2022, https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pravoviy_zahist_postrazhdalih_v_d_vo_nnih_zlochyn_v_ros_23-26_grudnya_2022.html

суддівської та ветеранської спільнот також продемонстрували високий рівень очікувань щодо судових процесів, пов'язаних з воєнними злочинами, які базуються на стандартах належної правової процедури.³⁷

В той самий час опитування демонструють, що більшість респондентів вказали на те, що існують негативні настрої та упередження серед суспільства щодо судової та правоохоронної систем, які зберігаються і під час повномасштабного вторгнення. Таке ставлення ґрунтується на високому рівні корупції та недовірі до систем загалом.³⁸

Опитані респонденти, як судді, так і ветерани, мають достатній рівень розуміння наявного суспільного запиту. Водночас існує усвідомлення загроз того, що невиконання, зволікання або невідповідність суспільним уявленням про правосуддя може стати вагомим фактором дестабілізації та репутаційних ризиків для України.³⁹

Відповідно до цих результатів, більшість респондентів опитування вважають, що спеціальні суди за участю національних та міжнародних суддів будуть найбільш ефективним механізмом притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні

злочини (у середньому 65% респондентів). Таку ж думку висловили судді-респонденти під час фокус груп та глибинних інтерв'ю. Ще 22% учасників національного опитування вважають ефективними міжнародні інституції, і лише 7% – національні суди.⁴⁰

Більшість респондентів опитування вважають, що спеціальні суди за участю національних та міжнародних суддів будуть найбільш ефективним механізмом притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини (у середньому 65% респондентів)

Позиція професійних груп, зокрема суддів та ветеранів **дещо відрізняється від загальної суспільної думки.**

Так, думки та ідеї, висловлені суддями

під час фокус-груп та глибинних інтерв'ю, свідчать про відсутність єдиного бачення та розуміння того, які механізми правосуддя та притягнення до відповідальності можуть бути застосовані щодо ситуації в Україні. Різний рівень розуміння проблемних питань, порівняно з підходами міжнародного права, у поєднанні з загальною виснаженістю від судової реформи, що триває десятиліттями, призвели до скептичного ставлення до змін серед суддів. Самі судді озвучують домінуючу консервативну оцінку системи, визначаючи, що вона **має достатній потенціал** розглядати

37 Ibid at 34

38 Ibid;

39 Ibid.

40 Ibid.

всі злочини, вчинені в умовах збройного конфлікту в Україні, **хоча і потребує певної підтримки та розбудови потенціалу**. Натомість опитані **ветерани здебільшого наголошували на необхідності використання змішаних (гібридних) механізмів** для притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочини під час збройної агресії проти України, у межах яких зусилля національних органів влади будуть посилені міжнародними слідчими, прокурорами та суддями. На їхню думку, це не лише дозволить дотримуватись стандартів правосуддя на вищому рівні, але й дасть змогу краще інформувати світову спільноту про злочини, вчинені російськими військовими.⁴¹

Брак комунікації/роз'яснення від органів державної влади відзначили 60% респондентів національних опитувань. Показники свідчать про те, що значна частина населення володіє інформацією про ймовірні міжнародні злочини Російської Федерації або безпосередньо постраждала від збройного конфлікту, але не повідомляє про них слідчим органам, зокрема, через недостатність інформації про механізми правового захисту.

Ініційований національний телевізійний марафон та інші комунікаційні інструменти, обрані урядом, здебільшого зосереджені на загальній інформації та успіхах розслідування, ігнорують проведення правової та просвітницької роботи з роз'яснення важливості та шляхів, порядку звернення до правоохоронних органів для правового захисту потерпілих.⁴²

Окремі категорії постраждалих залишаються поза увагою, зокрема, антикризової комунікації. Наприклад, сім'ї зниклих безвісти внаслідок бойових дій, які займають проактивну позицію у пошуку близьких, можуть зіткнутися з негативною реакцією з боку влади. Водночас експерти зазначають, що невдоволення і розчарування постраждалих можуть бути використані агентами держави-агресора для дестабілізації ситуації в країні.

41 Ibid;

42 Ibid;

Політична воля щодо здійснення правосуддя в умовах збройного конфлікту

У цьому дослідженні під політичною волею йдеться про готовність держави втілити необхідні реформи у сфері законодавства, інфраструктури та ресурсів, які дозволять забезпечити ефективне правосуддя.

Хоча загалом Україна проявляє свій намір вносити зміни у законодавство, продиктовані збройним конфліктом з 2014 року (наприклад, нещодавні зміни до КПК України відносно строків розслідування найтяжчих міжнародних злочинів за Кримінальним кодексом, порядку взаємодії з МКС, до якого все ще виникають запитання), прогрес залишається повільним та несуттєвим.

Відсутність політичної волі для пріоритизації справедливого та ефективного правосуддя спостерігається не тільки з боку України, а й певною мірою зі сторони міжнародної спільноти за роки, що передували повномасштабному вторгненню, зокрема на прикладі: постійного та недоречного політичного втручання⁴³; відсутності політичної підтримки необхідних питань (непідписання Президентом України прийнятого закону про імплементацію міжнародного гуманітарного права, відтермінування ратифікації Римського статуту МКС); нездатності створити потрібну інфраструктуру на рівні органів слідства та суду, враховуючи спроможність та експертний потенціал; несвоєчасного призначення компетентних фахівців до органів слідства, прокуратури та суду; нездатності забезпечити достатні ресурси там, де вони необхідні для здійснення справедливого та ефективного правосуддя.

В результаті це призвело до неспроможності подолати безкарність, що відповідно призвело до повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Якби пе-

43 Kyiv Post, Deputy Prosecutor General Mamedov Says He Is Resigning // 27.07.2021: <https://archive.kyivpost.com/ukraine-politics/deputy-prosecutor-general-mamedov-says-he-is-resigning.html>. Collective Statement of NGOs on the Removal of Gunduz Mamedov from the Office // Zmina, 01.07.2021: <https://zmina.ua/en/statements-en/collective-statement-of-non-governmental-organisations-on-the-removal-of-mr-gunduz-mamedov-from-office/>.

реслідування за ймовірні найтяжчі міжнародні злочини здійснювалось своєчасно та відповідальні особи були притягнуті до відповідальності, цілком ймовірно, що це слугувало б стримувальним фактором для подальших трагічних подій.

У відповідь на повномасштабне вторгнення, реакція у сфері міжнародного правосуддя вже була кардинально іншою. Багато викликів, які виникли раніше та не були пріоритетними для уряду України та/або міжнародних партнерів, після 24 лютого 2022 року вже потребували реалізації визначених рішень. Натомість багато часу та ресурсів досі витрачається на їхній «пошук» та повторну ідентифікацію, а не на втілення ефективних шляхів реалізації рішень. Наприклад: відсутність відповідного законодавства, підходів до визначення пріоритетів та кваліфікації злочинів, ресурсів, необхідних для досягнення результатів тощо.⁴⁴

Верховенство права завжди було однією з кричущих прогалин для державної системи України. У той час, починаючи з проголошення незалежності у 1991 році, поки кожен політичний лідер заявляв про важливу роль верховенства права для демократії України, цей принцип ніколи не був повноцінно визнаний, наслідуваний та реалізований на практиці. Судова система держави завжди зазнавала критики через те, наскільки вона є насправді незалежною, справедливою та об'єктивною. Водночас її часто використовували як політичний інструмент, зокрема, для покарання, переслідування та маніпуляцій⁴⁵.

Європейська комісія у своєму звіті за 2023 рік достатньо оптимістично оцінила стан верховенства права та основоположних прав в Україні, визнала досягнутий законодавчий прогрес та вказала на прогалини, які ще належить усунути (як-от приведення національного кримінального законодавства у відповідність до міжнародних стандартів та констатація того, що Україна не ратифікувала Римський статут)⁴⁶.

На противагу цьому, загальнонаціональні опитування, проведені протягом 2023 року, демонструють дуже красномовну оцінку тому, що населення не впевнене у здатності судової системи захистити основоположні права відповідно до принципу верховенства права. Так на початку 2023 року рівень недовіри до судової системи загалом складав 59%⁴⁷. А наприкінці року цей показник не зазнав значних змін, се-

44 Ukrainian Legal Advisory Group, Principle of Complementarity: International Justice in Ukraine, 2019: <https://ulag.org.ua/reports-and-materials/principle-of-complementarity-international-justice-in-ukraine>.

45 Melnyk M., Law Enforcement authorities and Politics in Ukraine, Mirror of the Week, 2004: https://zn.ua/ukr/politics_archive/pravoohoronni_organ_i_politika_v_ukrayini.html; There are already dozens. What Criminal Cases Have Been Opened against Poroshenko during Zelensky's Time, Novoye Vremia, 2022: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/top-10-sprav-proti-poroshenka-za-zelenskogo-derzhzrada-vivezennya-chausa-maldivi-novini-ukrajini-50203294.html>; Unprecedented Pressure on Business by the Law Enforcement. Is it True and What are the Numbers Saying, Economichna Pravda, 2023: <https://www.epravda.com.ua/weeklycharts/2023/10/18/705606/>

46 The European Commission, Commission Staff Working Document, Brussels, 8 November 2023: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf.

47 Level of Trust to the Judiciary Has Grown, but level of Distrust Is Expressed by 59% - Razumkov Centre Revealed the

редне значення по країні становило 58%, а частка людей, які не довіряють або мало довіряють системі, у деяких містах коливалася між 63–71%⁴⁸.

Збройний конфлікт у 2014–2022 роках та масштаб найтяжчих міжнародних злочинів, які вимагали відправлення правосуддя у цей період, мали б стати каталізаторами реформи системи правосуддя. Натомість зміни, що десятиліттями тривали у цій сфері, зайшли у глухий кут за роки до повномасштабного вторгнення й призвели до того, що весь механізм правосуддя практично був виведений з ладу. До цього додалась відсутність волі до вдосконалення законодавства, правозастосовчої та судової інфраструктури, та розподілу ресурсів для розгляду справ, пов'язаних з конфліктом у 2014–2022 роках.

Після повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року, прогрес, на який вказує Європейська комісія у своєму звіті⁴⁹, та розблокування антикорупційної реформи й реформи системи правосуддя стали результатом тиску, умов фінансової підтримки міжнародних партнерів України⁵⁰. Забезпечення міжнародного правосуддя та відповідальності за найтяжчі злочини — це питання міжнародного рівня. До цього ж національну систему правосуддя слід розглядати як таку, що зумовлена та знаходиться під впливом вимог, які висувуються Україні як державі у межах глобальної «екосистеми» правосуддя. Забезпечення повного та відповідного реформування української правової системи надасть їй можливість розслідувати та здійснювати переслідування за найтяжчі міжнародні злочини, а також співпрацювати та доповнювати інші ініціативи у сфері правосуддя, що є основним елементом у пазлі реального міжнародного правосуддя у відповідь на конфлікт на території України, який триває з 2014 року по теперішній час. Якщо цієї частини бракує, решта пазла не складеться.

З лютого 2022 року, багато держав⁵¹ та міжнародних механізмів започаткували ініціативи у сфері правосуддя. Значна кількість ресурсів також була спрямована на притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини, вчинені в Україні, протягом останніх двох років. **Попри це, національна система залишається значною мірою неспроможною.** Наслідок відчутний, оскільки Україна має здійснювати більшість проваджень, що вчиняються під час цієї фази російської агресії. Хоча реакції МКС

Data, Judicial Legal Paper, 15 March 2023: <https://sud.ua/uk/news/publication/264685-uroven-doveriya-k-sudam-vyros-no-nedoverie-sudam-vyrazhayut-59-oproshennykh-tsentr-razumkova-obnarodoval-pokazateli>.

48 Confidential source.

49 The European Commission, Commission Staff Working Document, Brussels, 8 November 2023: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf.

50 Transparency International, Ukraine's Anti-Corruption Promises to IMF, November 25, 2021: <https://ti-ukraine.org/en/news/ukraine-s-anti-corruption-promises-to-imf/>. IMF Executive Board Completes the Third Review of the Extended Fund Facility Arrangement for Ukraine, March 21, 2024: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2024/03/21/pr2496-ukraine-imf-executive-board-completes-third-review-eff>.

51 Див. частину «Міжнародний рівень» у попередньому розділі.

та держав, які здійснюють розслідування за принципом «універсальної юрисдикції», відіграють вирішальну роль, запит зі сторони України на міжнародне правосуддя може отримати обмежену відповідь, як і багато інших конфліктних ситуацій, що потребують їхньої уваги. Багато викликів, з якими зустрічається Україна під час конфлікту на шляху до справедливого та ефективного міжнародного правосуддя, є значними (і були б значними для будь-якої держави у подібному становищі), і, до певної міри, перебувають поза її контролем. Однак, невелика кількість цих проблем та викликів (якщо такі взагалі є) для відправлення реального національного правосуддя для жертв російської агресії в Україні є насправді нездоланими. Перш за все, постраждалі вимагають міжнародного правосуддя з 2014 року і цей запит зростатиме, оскільки, на жаль, кількість жертв збільшується, а міжнародні злочини продовжують вчинятись. Однак потерпілим було обіцяно правосуддя, і є надія, що рано чи пізно воно буде здійснене.⁵²

Отже, критично важливо, щоб політична воля до змін у системі правосуддя на всіх рівнях **створювалась не тільки у межах України, а й була підтримана міжнародною спільнотою**. Міжнародні партнери мають бути готові підтримати процеси міжнародного правосуддя та механізми для України як на національному рівні, так і на міжнародному. Як зазначалося, ефективна та посилена міжнародна система правосуддя для України (яка може слугувати прикладом для інших країн) могла б допомогти зміцнити потенціал всієї глобальної системи міжнародного правосуддя. Це має бути інтересом міжнародної спільноти.

Однак, будь-яке «рішення» з боку міжнародного правосуддя має ґрунтуватися на ретельному, реальному, неупередженому та всебічному **аналізі кількісних та якісних показників, які слугують демонстрацією поточних прогалин та потреб національної системи України**. Зрештою, Україна потребує комплексної, послідовної та стратегічної «реакції у сфері правосуддя», побудованої для посилення правової бази та «архітектури» правосуддя в цілому, а не реактивного та вибіркового підходу до «розбудови спроможності», який наразі застосовується до окремих правозастосовних та судових інституцій в Україні як відповідь на їхні індивідуальні запити. Вони часто виходять з

Україна потребує комплексної, послідовної та стратегічної «реакції у сфері правосуддя», побудованої для посилення правової бази та «архітектури» правосуддя в цілому, а не реактивного та вибіркового підходу до «розбудови спроможності»

52 Russia must be held to account for every Ukrainian family killed, for every burned Ukrainian city and village, we have to restore justice - address by the President of Ukraine to the attendees of the Russian War Crimes exhibition in Davos, January 19, 2023: <https://www.president.gov.ua/en/news/rosiya-povinna-vidpovisti-za-kozhnu-znishenu-ukrayinsku-rodin-80469>. Putin will be tried and prosecuted for war crimes, Ukraine's prosecutor general vows, March 5, 2024: <https://www.youtube.com/watch?v=UHfpMGzSSVY>.

обмеженого і часткового знання та розуміння того, як забезпечити по-справжньому міжнародне правосуддя щодо злочинів, вчинених в Україні.

Кожна зміна до законодавства України, кожен розподіл спроможностей та ресурсів, кожна запропонована національна інституційна реакція, й наостанок будь-який міжнародний механізм правосуддя, включення якого буде необхідним, мають бути частиною пазла, всеохопної відповіді міжнародного правосуддя на потреби, які випливають з поточного збройного конфлікту. Але вона також має бути розроблена з урахуванням досягнутого і майбутнього — що дозволить зберегти посилену довгострокову архітектуру міжнародного правосуддя для України. Щоб сформулювати та реалізувати таке рішення, необхідне стратегічне бачення з боку українських та міжнародних лідерів, відповідних експертів та інших важливих зацікавлених сторін.

Перш за все, будь-яка реакція у сфері правосуддя має бути ефективною і мати значення для жертв та тих, хто постраждав від міжнародних злочинів. Вона має бути стабільною, надійною, викликати довіру та дозволити тим, хто несе на собі основний тягар війни, хто втратив своїх синів, дочок, батьків, братів, сестер через жорстокі міжнародні злочини продовжувати вірити в уряди та політичних лідерів, які до цього часу не змогли побудувати систему, здатну здійснити правосуддя за звірства, скоєні під час найбільшої війни в Європі за останні 70 років.

Огляд положень національного законодавства

Контекст внесення змін

За 10 років триваючого збройного конфлікту на території України, норми кримінального та кримінального процесуального законодавства не раз зазнавали змін. Але всі нововведення не були системними через відсутність прикладного стратегічного бачення серед законодавців та імплеметаторів. Попри ряд стратегій та стратегічних планів, підготовлених міжнародними експертами для ОГП, їх важко реалізувати на практиці через відсутність відповідної законодавчої бази. Зміни до законодавства були вибірковими, без чітких пріоритетів, адресували лише певні аспекти проблем, які потребували правового врегулювання.

Натомість серед викликів, які потребують цілісної реакції з боку законодавця, можна виділити такі:

- відсутність доступу правоохоронних органів до частини території, де були вчинені злочини;
- відсутність підслідності в органів поліції для розслідування цієї категорії порушень;
- потреба для правоохоронних органів у налагодженні взаємодії з військовими для виконання їхніх повноважень, які не можуть бути реалізовані через активні бойові дії та, відповідно, обмежений доступ до окремих територій;
- необхідність використання розвідувальної інформації та відомостей з відкритих джерел, як доказів;
- необхідність тривалий час зберігати докази;
- виїзд значної кількості постраждалих та свідків злочинів за кордон та їхнє внутрішнє переміщення у межах України;
- неможливість розшукати та затримати більшість виконавців злочинів;

- забезпечення безпеки та захисту свідків та потерпілих від найтяжчих злочинів;
- недостатні гарантії справедливого судового розгляду;
- пропорційність призначених покарань до рівня виконавців злочинів та тяжкості правопорушення;
- відсутність гарантій фізичної та психологічної безпеки для адвокатів, які б забезпечували їхній захист;
- неможливість забезпечити явку потерпілих та свідків, які знаходяться за кордоном чи на окупованій території, для проведення процесуальних дій чи судового розгляду справи тощо

Кримінальне законодавство

Положення Кримінального кодексу України в частині найтяжчих міжнародних злочинів не зазнали змін після початку збройного конфлікту на території України у 2014 році. На практиці, провадження замінили процес документування порушень законів та звичаїв війни. Тривалі дискусії та наявний запит на гармонізацію кримінального законодавства України з міжнародним гуманітарним правом та міжнародним кримінальним правом не отримали практичного втілення. На момент повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року правоохоронні органи мали у своєму розпорядженні аналогічний набір інструментів для правової кваліфікації діянь, як і у 2014 році.

Виклики для законодавства почалися одночасно з **кваліфікацією найтяжчих міжнародних злочинів**. В результаті запровадження правового режиму під час антитерористичної операції у 2014–2018 роках та потім операції об'єднаних сил у 2018–2022 роках, органи влади України почали активно використовувати міжнародні злочини під розумінням терористичної діяльності (детальніше у Додатку 1). Це містило такі статті КК України як: стаття 258 «Терористичний акт», стаття 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту», стаття 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», стаття 258-3 «Участь у терористичній організації», стаття 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту», стаття 258-5 «Фінансування тероризму» Кримінального кодексу України. Зміни до Кодексу в цей період також стосувались особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за такі діяння⁵³.

53 Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини», № 1689-VII, 07.10.2014: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#n15>. Закон

Щодо кваліфікації порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини в умовах збройного конфлікту, Кримінальний кодекс України було доповнено тільки статтею 146-1. Вона охоплює факти насильницьких зникнень, зокрема вчинених «представниками іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представниками окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи й структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які здійснювали виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України»⁵⁴.

Протягом 6 місяців активної фази збройного конфлікту, у 2022 році зміни до Кримінального кодексу України вносились 13 разів⁵⁵. Кожен із законів стосувався умов збройного конфлікту та удосконалення положень кримінального законодавства. Але жоден з текстів не мав відношення до прогалин у національному законодавстві, які стосуються розслідування, переслідування та розгляду найтяжчих

України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», № 361-IX, 06.12.2019: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n898>.

54 Кримінальний кодекс України, № 2341-III, 05.04.2001: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», № 2505-VIII, 12.07.2018: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#n239>.

55 Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», № 2108-IX, 03.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6>. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції», № 2110-IX, 03.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#n6>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану», № 2113-IX, 03.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n2>. Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», № 2114-IX, 03.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#n18>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство», № 2117-IX, 03.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n2>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану», № 2124-IX, 15.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану», № 2149-IX, 24.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2149-20#n2>. Закон України «Про внесення змін до статті 263 Кримінального кодексу України щодо скасування відповідальності у випадках добровільної здачі зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв», № 2150-IX, 24.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2150-20#n2>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги», № 2155-IX, 24.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#n2>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану», № 2160-IX, 24.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n6>. Закон України «Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації», № 2178-IX, 01.04.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2178-20#n2>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки», № 2198-IX, 14.04.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n6>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених», № 2472-IX, 28.07.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#n6>.

міжнародних злочинів. Зокрема було внесено такі зміни: введено поняття «колабораційна діяльність» (стаття 111-1 ККУ), оновлено положення про державну зраду (стаття 111 ККУ), запроваджено відповідальність за кіберзлочинність (стаття 361 ККУ), введено відповідальність за нецільове використання гуманітарної допомоги (стаття 201-2 ККУ), поширення інформації про військові позиції (стаття 114-2 ККУ), пособництво державі-агресору (стаття 111-2 ККУ).

З усієї маси нововведень слід звернути увагу на два аспекти. Перший – визначення статусу цивільних осіб, які беруть безпосередню участь у збройному конфлікті⁵⁶. З точки зору міжнародного гуманітарного права, в окремих випадках цивільні та інші захищені особи втрачають свій захист, якщо вони беруть безпосередню участь у бойових діях, таким чином стають законними військовими об'єктами. У випадку, коли цивільні особи зі зброєю в руках беруть участь у бойових діях, на час такої участі вони можуть ставати ціллю прямого нападу на рівні з комбатантами.

Зміни до Кримінального кодексу України стосуються запобігання притягненню цивільних, які беруть участь у бойових діях, до відповідальності, але внесення формулювання не визначає чітко межі застосування такого правила, посилаючись на ситуацію, коли цивільні «застосовують вогнепальну зброю проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України». Внесення цієї підстави до Прикінцевих та перехідних положень ККУ, а не до Розділу IX говорить про тимчасовий характер цих змін та на практиці може означати їхнє вибіркове застосування. Крім того, законодавство не визначає категорію «осіб, які здійснюють збройну агресію проти України», тому її тлумачення на рівні проваджень може бути максимально широким. Це також створює високий ризик свавільного трактування як правоохоронними органами, так і судами.

Другий аспект – передбачено як обставину, що виключає кримінальну відповідальність за діяння, виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (стаття 43-1 ККУ)⁵⁷. Її формулювання дуже схоже на імунітет комбатанта у міжнародному гуманітарному праві, але національне законодавство пропонує власний термін – «бойовий імунітет»⁵⁸. Таке положення ство-

56 Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», № 2114-IX, 03.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#n18>.

57 Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану», № 2124-IX, 15.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5>.

58 Бойовий імунітет – звільнення військового командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», від відповідальності, у тому числі кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням

рює проблему з погляду об'єктивності у межах верховенства права, так само як стандартів прав людини, зокрема, у частині права на життя, права на ефективний засіб правового захисту, заборону дискримінації. Тобто на фоні національної практики, коли проти російських військових відкриваються провадження за статтею 115 («Умисне вбивство») КК України за фактами вбивства українських військових, особи, які стають на захист територіальної цілісності України, звільняються від кримінального переслідування. Крім того, положення не застосовується до правової кваліфікації діянь за статтею 438 КК України, тому ця обставина не звільняє від відповідальності за ймовірні воєнні злочини.

Зміни до кримінального законодавства, прийняті у перші шість місяців активної фази збройного конфлікту, стосуються насамперед притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які ймовірно сприяють діям держави-агресора на території України (так званих колаборантів), власних громадян, які ймовірно виступають не в інтересах України. Крім того, якщо детальніше проаналізувати зміст деяких статей, можна зробити висновок, що їхні положення дублюються. Зокрема, статті 111 ККУ («Державна зрада»), статті 111-1 ККУ («Колабораційна діяльність»), статті 111-2 ККУ («Пособництво державі-агресору») мають однакову сферу регулювання, розмежувати яку намагається судова практика, що досить швидко змінюється. Також тлумачення нововведеної статті 436-2 ККУ («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників») дублює злочини, визначені у межах інших правових кваліфікацій.

Кримінальний кодекс України наразі **містить не всі види найтяжчих міжнародних злочинів відповідно до міжнародних стандартів:**

Стаття 442 ККУ («Геноцид»⁵⁹) дублює положення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього⁶⁰, але зміщує акценти у визначенні діяння.

розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення законів та звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. // Закон України «Про оборону України», № 1932-XII, 06.12.1991: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

59 Стаття 442. Геноцид

1. Геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заповідання їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, — карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.
2. Публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їхнього розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів — караються арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до п'яти років. // Кримінальний кодекс України, № 2341-III, 05.04.2001: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

60 Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, Резолюція ГА ООН 260 (III), 09.12.1948: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.shtml. Ратифікована Українською РСР від 15.11.1954.

Стаття своєрідно трактує розуміння спеціального умислу вчинення геноциду, наголошуючи на умисному діянні. Положення не містить вимогу показувати спеціальний намір на повне або часткове знищення групи, як це передбачено у Конвенції. Крім того, у частині 2 статті визначається окремий склад злочину – підбурювання до геноциду, який має тільки критерій публічності, порівняно з вимогою за міжнародними стандартами доводити контекст прямих та публічних закликів. Якщо провадження за обвинуваченням у фактичному вчиненні геноциду поки не були передані до судів, які готові їх розглядати та формувати власні підходи⁶¹, то підбурювання до його вчинення за частиною 2 статті 442 КК України вже тлумачиться національними судами⁶².

Злочини проти людяності відсутні у положеннях Кримінального кодексу України, тому не є криміналізованими у розумінні національного законодавства.

Стаття 437 ККУ («Планування, підготовка, розв’язування та ведення агресивної війни»⁶³) закріплює підхід законодавства України до розуміння злочину агресії, на якому базується розслідування та переслідування за цей злочин. А проте стаття відрізняється від міжнародних підходів та не відповідає визначенню за Римським статутом, як і відповідним стандартам Резолюції ГА ООН. Наприклад, міжнародне звичаєве право розглядає злочин агресії як «лідерський», враховуючи характеристики суб’єктів, які несуть найбільшу відповідальність за їхнє вчинення. Водночас визначення у КК України є досить широким і відповідати за його вчинення може будь-яка особа, зокрема безпосередній виконавець злочину, тобто будь-яка фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку⁶⁴, на відміну від визначення у відповідній резолюції ГА ООН⁶⁵ та статті 8 bis Римського статуту Міжнародного

61 Голова Верховного суду: Українські суди скоро масово розглядатимуть справи щодо геноциду РФ // Українська правда, 04.03.2023: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/03/4/7392022/>.

62 Повідомлення про підозру Сергєйцеву Т.М. (оригінал та переклад) // Офіс Генерального прокурора, 06.05.2022: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-sjergjejcevu-tm-original-ta-pereklad>. Заклики до геноциду українського народу - суд виніс вирок директору російського пропагандистського телеканалу «RT» // Офіс Генерального прокурора, 17.02.2023: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/zakliki-do-genocidu-ukrayinskogo-narodu-sud-vinis-virop-direktoru-rosiiskomu-propagandistskogo-telekanalu-rt>. В Україні російського пропагандиста Гаспаряна заочно засудили до 10 років тюрми // Лівий берег, 15.11.2023: https://lb.ua/society/2023/11/15/584383_ukraini_rosiyskogo_propagandista.html. Українське правосуддя санкціонує «заклик до геноциду» // Justice.Info, 21.04.2023: <https://www.justiceinfo.net/uk/116826-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%8F-%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D1%83%D1%94-%D0%B7.html>.

63 Стаття 437. Планування, підготовка, розв’язування та ведення агресивної війни

1. Планування, підготовка або розв’язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій, – караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.
2. Ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій – карається позбавленням волі на строк від десяти до п’ятнадцяти років. // Кримінальний кодекс України, № 2341-III, 05.04.2001: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

64 Статті 18, 22 Кримінального кодексу України // Кримінальний кодекс України, № 2341-III, 05.04.2001: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

65 Definition of aggression, General Assembly Resolution: <https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html>.

кримінального суду, згідно з якою відповідальність за вчинення злочину агресії можуть нести «особи, які займають позицію, що дозволяє ефективно контролювати чи керувати політичними або військовими діями держави»⁶⁶.

Також стаття 437 КК України не містить визначення поняття «агресивна війна» та не відсилає до документів ООН, які дають розуміння поняттю «акт агресії»⁶⁷. Натомість було закріплено визначення збройної агресії⁶⁸ та активно використовується термін «відсіч збройної агресії»⁶⁹.

Подібні підходи дають можливість правозастосовним органам широко тлумачити діяння в умовах збройного конфлікту як агресивну війну, що призводить до великої кількості підозрюваних низького рівня у її вчиненні. Це не відображає підхід міжнародного права чи розуміння злочину та створює ризик нівелювання «лідерського» характеру злочину і його тяжкості.

Щобільше, звинувачення рядових російських солдатів у вчиненні злочину за статтею 437 КК України порушує питання застосування імунітету комбатанта, який забороняє притягати до відповідальності учасників бойових дій, якщо тільки вони не вчиняють воєнні злочини. Широкий підхід статті 437 КК України також створює ризик для принципу правової визначеності, коли на практиці надається забагато свободи у тлумаченні нормативних стандартів, включно з тими, які стосуються процесу. Не дивлячись на те, що Верховний суд визначив підхід до суб'єкта цього злочину, він пропонує досить широкий підхід, який цілком відповідає сформованій практиці у кваліфікації після повномасштабного вторгнення РФ на територію України⁷⁰.

66 Римський статут Міжнародного кримінального суду, 17.07.1998 [Eng]: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>.

67 Definition of aggression, General Assembly Resolution: <https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html>.

68 Збройна агресія – застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією проти України вважається будь-яка з таких дій: вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України; блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав; напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські, чи повітряні флоти України; засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим в абзацах п'ятому-сьомому цієї статті діям, у тому числі значна участь третьої держави у таких діях; дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави, використовувався цією третьою державою (державами) для вчинення дій, зазначених в абзацах п'ятому-восьмому цієї статті; застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів. / Стаття 1 // Закон України «Про оборону України», № 1932-XII, 06.12.1991: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

69 Вперше було запроваджено Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», № 2268-VIII, 18.01.2018: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>.

70 47. До осіб із відповідними можливостями можуть належати, наприклад: глави держав та урядів; члени парламенту; лідери політичних партій; дипломати; керівники спецслужб; командири збройних сил, підпорядкованих державі, а також незаконних воєнізованих чи збройних формувань; інші особи, які фактично діють як військові командири; керівники органів виконавчої влади, які здійснюють функції з вироблення та реалізації державної політики і нормативно-правового регулювання у сфері діяльності збройних формувань і обігу

Стаття 438 ККУ («Порушення законів та звичаїв війни»⁷¹) закріплює правову кваліфікацію воєнних злочинів за Кримінальним кодексом України. Формулювання статті відрізняється від загального підходу ККУ до визначення складів злочинів, оскільки це бланкетна норма, яка відсилає до положень міжнародних договорів, ратифікованих Україною. У практиці застосування різних положень міжнародних договорів виникла інша проблема, пов'язана з якістю їхнього перекладу українською мовою: часто у документах вживались некоректні терміни або взагалі були відсутні частини статей (наприклад, в українському перекладі статті 51 Конвенції про захист цивільного населення відсутня частина статті).

Бланкетний характер статті є викликом для принципу правової визначеності, характерного для кримінального законодавства України. Щоб ефективно застосувати правову кваліфікацію за цією нормою, слідчий, прокурор чи суддя мають розуміти на які міжнародні договори робить відсилання стаття та мати достатній рівень знань з міжнародного гуманітарного права і досвід його застосування.

Окремі склади воєнних злочинів також закріплені в інших статтях Кримінального кодексу України, зокрема, статті 439 «Застосування зброї масового знищення», статті 445 «Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала», а також статті 432 «Мародерство», статті 433 «Насильство над населенням у районі воєнних дій». Ці статті мають спеціальний суб'єкт злочину – військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом⁷². Проте є випадки, коли ці статті застосовують і до представників збройних формувань РФ⁷³.

зброї; керівники, правовий статус яких не охоплюється поняттям військового командира і які здійснюють владу або контроль щодо осіб, які беруть участь в агресивній війні чи агресивних воєнних діях; інші особи, які хоча й не займають формальних посад, проте здатні реально впливати на військово-політичні процеси, пов'язані з плануванням, підготовкою, розв'язуванням агресивної війни чи воєнного конфлікту та веденням агресивної війни або агресивних воєнних дій. // Постанова Верховного суду, справа № 415/2182/20, 28.02.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176>.

71 Стаття 438. Порушення законів та звичаїв війни

1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій – караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.
2. Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі. // Кримінальний кодекс України, № 2341-III, 05.04.2001: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

72 Кримінальний кодекс України, № 2341-III, 05.04.2001: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. The Legal Framework for Adjudicating War Crimes in Ukraine. Assessment Report and Recommendations on Ensuring Efficient and Fair Adjudication of War Crimes Cases // USAID Activity Office: Office of Democracy and Governance, 29.08.2022: <https://drive.google.com/file/d/1AKf1wtvKjv5VKoFuvFnd4nMI-IG2kOL9/view>.

73 Повідомлення про підозру Кочерміну Р.Д. (оригінал та переклад) // Офіс Генерального прокурора, 12.05.2022:

Пропозиції змін до законодавства

Здатність України переслідувати за злочини відповідно до стандартів міжнародного права без внесення суттєвих змін до Кримінального кодексу є дуже сумнівною. Хоча національна система наразі здатна проводити розслідування, значні недоліки у правовій базі пов'язані з низкою питань, зокрема, визначення, включення до законодавства видів міжнародних злочинів, а також форм індивідуальної відповідальності за ці злочини. Відсутність цих положень серйозно ускладняють поточні та майбутні зусилля української влади у напрямку правосуддя.

Якість національного законодавства впливає на ефективність процесів відновлення справедливості та визначає місце України серед інших доступних для ситуації механізмів, які мають доповнювати один одного.

Якість національного законодавства впливає на ефективність процесів відновлення справедливості та визначає місце України серед інших доступних для ситуації механізмів, які мають доповнювати один одного. У першу чергу, це стосується застосування Римського статуту та розслідувань Міжнародного кримінального суду, а також інших потенційних розслідувань та рішень у сфері міжнародного правосуддя за межами України.

Слід визнати, що розробка та ухвалення імплементаційного законодавства може бути складним процесом, вимагати спеціальних юридичних знань, а також ресурсів, які можуть бути вже перевантаженими вирішенням інших потреб у сфері правосуддя, зумовлених триваючим конфліктом. Проте прийняття такого законодавства є вирішальним рішенням для ефективності національних розслідувань і судових переслідувань, та має бути оцінено як пріоритет.

Протягом останніх десяти років було здійснено декілька спроб внести зміни до Кримінального кодексу України щодо гармонізації підходів до кваліфікації найтяжчих злочинів із міжнародним правом. Дві з цих спроб варті особливої уваги.

20 травня 2021 року Верховна Рада України прийняла в цілому Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права»⁷⁴ (№ 2689). 7 червня 2021 року закон було направлено на підпис Президенту України, проте дотепер новин про статус цього документа немає. Навіть якщо Президент України підпише текст

https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-kocerminu-rd-original-ta-pereklad_

74 Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права, № 2689, 27.12.2019: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804.

даного закону, це стане приводом для звернення до Конституційного Суду України щодо визнання його положень неконституційними через порушення встановленої законодавством процедури прийняття нормативно-правових актів через недотримання встановлених законом строків.

Текст цього закону став компромісним рішенням, заснованим на практиці міжнародного права та можливостях національної системи правосуддя України притягати до відповідальності за найтяжчі злочини. У його розробці брали участь представники правоохоронних органів та органів правосуддя України, правозахисних організацій, міжнародні та національні експерти з міжнародного кримінального права. Дискусійними питаннями залишались положення щодо універсальної юрисдикції, командної відповідальності, формулювання злочину агресії, ретроспективної дії положень закону у часі. Зрештою, ці норми стали причиною того, що законопроект № 2689 так і не вступив у законну силу та був зареєстрований у парламенті у новій редакції.

На противагу закону № 2689, 15 квітня 2022 року у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України»⁷⁵ (№ 7290). У пояснювальній записці до тексту наголошується, що необхідність у ньому зумовлена міжнародним збройним конфліктом на території України та масовими порушеннями міжнародного права, які вчиняються Російською Федерацією. **Текст законопроекту № 7290 дублює норми закону № 2689 у частині формулювання складів найтяжчих міжнародних злочинів, які пропонується закріпити у Кримінальному кодексі України. Проте він пропонує інші підходи до дискусійних питань.**

Відсутній принцип командної відповідальності

По-перше, проект не містить положень, які надають можливість притягати до відповідальності осіб за вчинення воєнних злочинів у межах командної відповідальності. Міжнародні злочини за своєю природою вимагають детальних і специфічних елементів, що визначають міру відповідальності для різних виконавців, відображаючи рівень їхньої відповідальності, командування і внесок обвинуваченого у їх вчинення. Практика та правова основа діяльності міжнародних механізмів, таких як МКС або МТКЮ, реагують на виклики щодо повноцінного визначення відповідальності осіб за міжнародні злочини, які часто є надзвичайно складними за своїми масштабами та характером, вчиняються у межах складних

75 Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України, № 7290, 15.04.2022: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39449>.

військових та цивільних командних та/або організаційних структур, великою кількістю прямих та непрямих виконавців, водночас відповідальність за них покладається від старших командирів до нижчих за званням осіб та є результатом ретельно спланованих дій.⁷⁶

У міжнародному кримінальному праві принцип командної відповідальності дозволяє притягати до кримінальної відповідальності командирів за злочини, скоєні їхніми підлеглими. Він застосовується у випадку, якщо командир мав змогу запобігти злочинам, які вчинили підрозділи під його ефективним контролем, і знав або повинен був знати, що злочин буде скоєно.⁷⁷

Як наслідок того, що законодавство не містить повноцінного принципу командної відповідальності, повноцінне та ефективне правосуддя щодо наслідків збройного конфлікту є неможливим. Проект закону № 7290 не пропонує розв'язати проблему на рівні КК України та не містить окремого визначення цього принципу. Натомість пропонується додати підставу для притягнення до відповідальності військових командирів за бездіяльність під час вчинення їхніми підлеглими воєнних злочинів. Водночас такий підхід охоплює лише невеликий аспект принципу командної відповідальності, елементи якого закріплені у статті 28 Римського статуту.

Чітко не визначено суб'єктів злочину агресії

По-друге, запропоноване формулювання статті 437 КК України не обмежує коло потенційних суб'єктів будь-якого політичного рівня, дії яких можуть оцінюватись у межах цього

76 Стаття 28 Римського статуту передбачає, що військовий командир або особа, яка «фактично» виконує обов'язки військового командира, несе кримінальну відповідальність за злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС, вчинені силами або особами, які перебувають під його ефективним командуванням і контролем або ефективною владою і контролем, якщо — він або знав, або через обставини, що склалися, повинен був знати, що ці сили або особи вчиняють або збираються вчинити такі злочини; і — він не вжив усіх необхідних і розумних заходів у межах своїх повноважень для запобігання або припинення їх вчинення або передачі справи компетентним органам для розслідування та притягнення до відповідальності.

Аналогічно, ієрархічний начальник, який перебуває з підлеглими у невійськових відносинах, несе кримінальну відповідальність за злочини, віднесені до юрисдикції МКС, вчинені підлеглими, які перебувають під його фактичною владою та контролем, якщо: він знав або свідомо проігнорував інформацію, яка явно вказувала на те, що підлеглі вчиняють або збираються вчинити такі злочини; злочини стосувалися діяльності, яка перебувала в межах його фактичної відповідальності та контролю; та він не вжив усіх необхідних і розумних заходів у межах своїх повноважень, щоб запобігти або припинити їх вчинення, або передати справу до компетентних органів для розслідування та притягнення до відповідальності.

77 Ibid

кримінального правопорушення. Це, ймовірно, пов'язано зі збереженням підстав для притягнення до відповідальності тих осіб, які були вже засуджені з 2014 років за статтею 437 КК України, та не створювати підстав для їх можливого звільнення.

Не передбачено принцип універсальної юрисдикції

По-третє, з тексту проекту виключено положення, які стосуються можливості запровадження в Україні принципу універсальної юрисдикції.

Ретроспективна дія

Значним ризиком для України залишається можливе запровадження ретроспективної дії положень щодо найтяжчих міжнародних злочинів. Частина 2 статті 5 КК України визначає, що закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії у часі⁷⁸. З огляду на суперечність з цією нормою, наслідком може бути те, що положення про ретроспективну дію змін до Кримінального кодексу України будуть визнані як такі, що не відповідають Конституції України⁷⁹.

Єдиним аргументом на користь включення цієї норми до проекту закону є те, що найтяжчі міжнародні злочини беруть своє походження із положень звичаєвого міжнародного права. Характер таких порушень привертає увагу міжнародної спільноти в цілому, а позиція з приводу криміналізації й забезпечення універсального переслідування за такі діяння є загальноприйнятною серед країн світу. Враховуючи те, що найтяжчі міжнародні злочини вже криміналізовані на міжнародному рівні, ретроспективна дія цих положень для законодавства України є допустимою.

78 Кримінальний кодекс України, № 2341-III, 05.04.2001: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

79 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі), № 6-рп/2000, 19.04.2000: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00#Text>.

Як показали дискусії у парламенті навколо тексту закону № 2689 з приводу поширення дії у часі норм кримінального законодавства, які гармонізують його положення з міжнародним гуманітарним правом та міжнародним кримінальним правом, це питання й досі контроверсійне для національної правозастосовної практики. Ризики несприйняття такої норми досить високі, що надалі може призвести до перегляду цих положень Конституційним Судом України. Але без таких змін внесення нових статей до розділу XXI Кримінального кодексу України не матиме сенсу, оскільки основний масив злочинів, вчинених після 2014 року та повномасштабного вторгнення на територію України 24 лютого 2022 року, регулюватиметься поточною редакцією кримінального законодавства.

Загалом, невідповідність національного законодавства міжнародним стандартам продовжує створювати низку проблем. Наприклад, використання національного законодавства, яке не відповідає міжнародним стандартам, призводить до неточної, непослідовної й часто довільної кваліфікації діянь. Це, своєю чергою, може призвести до того, що національна практика переслідування та судового розгляду проваджень є неефективною та викликає питання щодо їхньої справедливості та дотримання прав людини, прокладаючи шлях до неякісного та викривленого правосуддя для жертв найтяжчих злочинів. Наразі зареєстровано велику кількість проваджень за статтею 438 КК України щодо правопорушень, які не становлять складу воєнного злочину, що створює невинуватене навантаження на правоохоронні органи та призводить до нераціонального використання і без того обмежених ресурсів⁸⁰.

Поряд з цим, пропозиції внесення змін не охоплюють правила співучасті та спільного вчинення злочину. У той час, як загальні положення КК України⁸¹ визначають загальний підхід до відповідальності виконавців злочинів залежно від їхньої ролі у вчиненні діяння, ці норми не відображають стандартів міжнародного кримінального права та не дозволяють вільного тлумачення на практиці, зокрема яка б відповідала розумінню «злочинної організації» у визначенні рішення проти

80 Наприклад, вилучення військовими транспортних засобів та засобів зв'язку у цивільних, що може бути виправдане військовою необхідністю, обстріл військових позицій у цивільних об'єктах, наслідки для цивільних, спричинені вибуховими залишками війни та ін.

81 Статті 27-28 // Кримінальний кодекс України, № 2341-III, 05.04.2001: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Тадича⁸². Поряд з командною відповідальністю мають пропонуватись зміни щодо форм участі у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів, які будуть **охоплювати, зокрема, окремі правила співучасті, концепцію «допомоги та сприяння», злочинну організацію та ін.**

82 Judgement, Tadic (IT-94-1), Appeals Chamber, 15 July 1999, para 185 et seq.

Кримінальне процесуальне законодавство

Кримінальний процесуальний кодекс України закріплює загальні засади та правила здійснення кримінального провадження. Його норми після 2014 року також неодноразово зазнавали змін, зокрема обумовлені викликами збройного конфлікту. Але ці зміни не забезпечили комплексного розв'язання питань, що виникають на практиці, а ті спірні моменти, які стосуються розслідування найтяжчих міжнародних злочинів, все ще вирішуються за загальними правилами кримінального процесу, тим самим залишаючи прогалину у застосуванні стандартів розслідування.

Загалом, після 24.02.2022 норми Кримінального процесуального кодексу України зазнавали змін тринадцять разів. Доповнення стосувались: включення нових статей КК України до посилань у кримінальному процесуальному законодавстві⁸³; передбачення особливостей досудового розслідування в умовах воєнного стану⁸⁴; особливостей застосування запобіжного заходу⁸⁵; співробітництва з Міжнародним кримінальним судом⁸⁶; врегулювання процедури обміну військовополонених⁸⁷. Проте жодне із запропонованих нововведень не змогло суттєво допомогти у розслідуванні найтяжчих міжнародних злочинів.

-
- 83 Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», № 2108-IX, 03.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6>. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції», № 2110-IX, 03.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#n6>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану», № 2160-IX, 24.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#n6>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки», № 2198-IX, 14.04.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n6>.
- 84 Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану», № 2111-IX, 03.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#n5>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам», № 2137-IX, 15.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#n5>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», № 2201-IX, 14.04.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n13>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану», № 2462-IX, 27.07.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#n2>.
- 85 Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав», № 2125-IX, 15.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#n2>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану», № 2531-IX, 16.08.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-20#n3>.
- 86 Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», № 2236-IX, 03.05.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#n5>.
- 87 Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених», № 2472-IX, 28.07.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#n11>.

Правила підслідності

Підслідність найтяжчих міжнародних злочинів за Кримінальним процесуальним кодексом України (ст.ст. 436, 437, 438 КК України) віднесена до повноважень слідчих органів безпеки⁸⁸. У 2016 році, коли збройний конфлікт вже розпочався, в Україні було створено Державне бюро розслідувань. Це призвело до передачі кримінальних проваджень за новою підслідністю, зокрема з органів прокуратури, яких позбавили слідчих функцій, а весь процес тривав до 2019 року. Водночас до цього часу саме СБУ належить виключна підслідність щодо кримінальних проваджень за наслідками збройного конфлікту⁸⁹. Це прямо суперечить логіці, закладеній в основу реформи СБУ.⁹⁰

На додаток до загальних положень КПК України, стаття 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлює особливі правила щодо тимчасово окупованих територій⁹¹. Після 24 лютого 2022 року практика застосування цього положення є дещо непослідовною. По-перше, воно стосується лише тих територій, окупація яких визнана на рівні закону. Наразі відповідні акти прийняті щодо Криму. Щодо інших регіонів, які перебувають під фактичною окупацією, існує внутрішня рекомендація регіональним органам прокуратури застосовувати це положення, однак вона не підкріплена законодавчо. Така невизначеність робить позицію держави в суді вразливою та відкритою для оскарження захисту на процесуальних підставах, що може призвести до провалу справи.

По-друге, реалізація цього закону призводить до неузгодженості, бо підслідність проваджень щодо найтяжчих міжнародних злочинів, вчинених на Кримському півострові, може визначатись тільки рішенням Генерального прокурора, тоді як злочини, вчинені на Донбасі, у Запорізькій та Херсонській областях розглядаються за загальними правилами. Це означає на практиці, що відповідні органи у разі окупації можуть бути переведені на іншу підконтрольну Україні територію, але водночас будуть продовжувати здійснювати свою територіальну юрисдикцію. Вказана норма приймалась як додатковий інструмент на період, поки правоохоронні органи не відновили свої функції через окупацію територій. Тому на цей час, коли у всіх регіонах було визначено територіальні повноваження органів чи переміщено їх до інших об-

88 Стаття 216 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

89 Пункт 20-1 Перехідних положень / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

90 Реформа СБУ // Служба безпеки України: <https://ssu.gov.ua/reforma-ssu>.

91 Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», № 1207-VII, 15.04.2014: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

ластей, **стаття 12 Закону є зайвою та створює додаткові процесуальні ризики під час розгляду провадження у суді.**

Під час воєнного стану, запровадженого 24.02.2022, зміни, які вносились до КПК України, стосувались процедури проведення досудових розслідувань у такому правовому режимі. Хоча водночас вони не передбачили специфіки для розслідування найтяжчих міжнародних злочинів. Так, у частині підслідності:

- Запроваджено можливість створювати за постановою керівника органу досудового розслідування міжвідомчі слідчі групи у складі кількох органів слідства⁹². На практиці це означає, що у кримінальних провадженнях за фактами порушень законів та звичаїв війни створюють спільні групи зі слідчих СБУ та НПУ або ДБР, щоб залучити до розслідування орган, до підслідності якого не віднесено статтю 438 КК України, наприклад поліцію.

Таким рішенням законодавці намагались легалізувати роботу щодо воєнних злочинів інших органів слідства, які не мають на це повноважень за КПК України. Але водночас робота міжвідомчих слідчих груп не підміняє правила загальної підслідності. Розв'язання процедурних питань займає час, є обтяжливим, вимагає ресурсів та створює ризик втрати доказів. Першими на місця вчинення злочинів й далі переважно виїжджають саме представники НПУ. Відповідно, допустимість доказів, зібраних ними до створення міжвідомчої слідчої групи, може надалі піддаватись сумніву судом.

Набагато простішим та логічним вирішенням було б надання НПУ підслідності розслідувати цю категорію злочинів. Або передбачити окремий механізм, який би надавав прокурору право визначати підслідність щодо найтяжчих міжнародних злочинів;

- Визначено підстави для зміни підслідності в умовах воєнного стану⁹³. Відповідний представник органу прокуратури може ухвалити рішення про до-

92 Частина 4 статті 39 «Керівник органу досудового розслідування під час дії воєнного стану має право своєю вмотивованою постановою, погодженою з керівниками відповідних органів досудового розслідування, утворювати міжвідомчі слідчі групи та визначати у їх складі старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих». / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», № 2201-IX, 14.04.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n13>.

93 Частина 5 статті 36 «Генеральний прокурор (особа, яка виконує його обов'язки), керівник обласної прокуратури, їх перші заступники та заступники своєю вмотивованою постановою мають право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування або за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійсненням ним досудового розслідування в умовах воєнного стану» / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного

ручення досудового розслідування іншому органу, а також може передати розслідування слідчому підрозділу вищого рівня у межах одного органу. Зважаючи на велику кількість проваджень щодо наслідків збройного конфлікту, питання про підслідність може вирішуватись до кількох місяців, які фактично втрачаються під час проведення розслідування.

Зазначені зміни до КПК України після лютого 2024 року насамперед були покликані дати можливість використовувати кадровий ресурс різних правоохоронних органів для розслідування та визначати пріоритетність кримінальних проваджень через залучення різних рівнів органів слідства. Наприклад, територіальні управління СБУ розташовані тільки на рівні областей, у той час, коли регіональне представництво НПУ включає слідчі управління в областях та територіальні підрозділи на місцях. Якщо слідчому СБУ потрібно виїжджати на місце вчинення злочину з обласного центру у різні куточки області, слідчі поліції можуть швидше прибути на місце з міста, селища чи району.

Водночас такий підхід не став альтернативним рішенням для подолання викликів підслідності. Діяльність міжвідомчих слідчих груп вимагає чіткої координації роботи органів досудового розслідування та розуміння загальних напрямів і пріоритетів. Але водночас механізм статті 36 КПК України залишається єдиним правилом для передачі розслідувань між різними правоохоронними органами⁹⁴.

Запроваджені після 24.02.2022 зміни до КПК України збільшили очікування від органів прокуратури у частині забезпечення загальної координації зусиль органів досудового розслідування в роботі з наслідками війни. Наприклад, створення міжвідомчих слідчих груп мало на практиці стати інструментом формування єдиного підходу дослідження найтяжчих міжнародних злочинів. Різні органи розслідування мають можливість обмінюватись досвідом та розподіляти людський ресурс у межах таких груп, координувати роботу яких мали прокурори⁹⁵. Але за два роки функціонування такого механізму його дієвість важко оцінити.

Правила підсудності

Кримінальне процесуальне законодавство не передбачає особливих правил визначення підсудності щодо ймовірних найтяжчих міжнародних злочинів. Суди в Україні не мають достатньо технічної та правової спроможності й досвіду розглядати справи щодо воєнних злочинів. До цього часу також не було створено окремих

стану», № 2201-IX, 14.04.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n13>.

94 Стаття 36 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

95 Див. детальніше аналіз в Розділі «Робота органів прокуратури в умовах збройного конфлікту».

суд, який, за аналогією із Вищим антикорупційним судом, мав би юрисдикцію щодо міжнародних злочинів. Відповідно, в Україні немає предметної підсудності щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту.

КПК України закріплює два основні види підсудності кримінальних проваджень:

01. Територіальна — за загальним правилом кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення. Якщо було вчинено кілька злочинів, то розгляд здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено більш тяжке правопорушення. А якщо вони були однаковими за тяжкістю — суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено останнє за часом кримінальне правопорушення. Якщо місце вчинення злочину встановити неможливо, кримінальне провадження здійснюється судом, у межах територіальної юрисдикції якого закінчено досудове розслідування⁹⁶;
02. Інстанційна — визначає суд, який здійснює кримінальне провадження, залежно від стадії, на якому воно перебуває: перша, апеляційна чи касаційна інстанція⁹⁷.

В умовах війни до КПК України були внесені зміни, які передбачають можливість передання справи на розгляд до іншого суду⁹⁸. Тобто, будь-який суд першої інстанції може розглядати певне провадження, зокрема й за фактами порушення законів та звичаїв війни. На час воєнного стану необов'язково стає прив'язка до території вчинення діяння. Це збільшує ризик ситуацій, коли провадження потрапляє до судді, який не мав досвіду розгляду таких фактів та відповідної практики. **Що і відбувається де факто**⁹⁹. Такі провадження переважно розглядаються за

Будь-який суд першої інстанції може розглядати певне провадження... Це збільшує ризик ситуацій, коли провадження потрапляє до судді, який не мав досвіду розгляду таких фактів та відповідної практики.

96 Стаття 32 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

97 Стаття 33 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

98 Може бути здійснено до початку судового розгляду у виняткових випадках за місцем проживання обвинуваченого, більшості потерпілих або свідків, а також у разі неможливості здійснювати відповідним судом правосуддя (зокрема, у випадку воєнного стану, проведення антитерористичної операції чи здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях). // Стаття 34 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

99 У Полтаві винесли ще три вироби за воєнні злочини. Серед засуджених — працівник «Верховного суду ДНР» // Медійна ініціатива за права людини, 25.06.2022: <https://mipl.org.ua/u-poltavi-vynesly-shhe-try-vyroky-zavoyenni-zlochyny-sered-zasudzhenyh-pracivnyk-verhovnogo-sudu-dnr/>.

принципами, стандартами та підходами, які притаманні загальнокримінальним злочинам.

Це впливає на якість процесів. Аргументація у вироках щодо воєнних злочинів після 24 лютого 2022 року є аналогічною до тієї, що застосовується щодо загальнокримінальних злочинів. Особливо такий підхід спостерігається до фактів умисних вбивств чи розграбування, які кваліфікуються за статтею 438 КК України¹⁰⁰. Контекст збройного конфлікту описується лише у загальній частині рішення¹⁰¹, яка часто дублюється з повідомлень про підозру та обвинувальних актів, а також не підкріплюється доказами, що описують характер та обставини війни¹⁰². Поодинокими є рішення, у яких імплементуються підходи міжнародного права до оцінки таких діянь¹⁰³.

Строки досудового розслідування

КПК України чітко визначає строки, протягом яких має бути завершено досудове розслідування у кримінальному провадженні. Станом на 2014 рік положення, які регламентували цей процес, прив'язувались до моменту повідомлення особі про підозру і не викликали зауважень. Але у 2018¹⁰⁴ році до кримінального процесуального законодавства було внесено зміни, які закріпили чітку тривалість розслідування з моменту початку кримінального провадження.

Оскільки у розумінні КК України найтяжчі міжнародні злочини підпадають під кваліфікацію тяжких чи особливо тяжких, то строк досудового розслідування становить 18 місяців з моменту внесення відомостей до ЄРДР до дня повідомлення

100 Рішення Іванківського районного суду Київської області від 28.06.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111894270>.

101 Рішення Ірпінського міського суду Київської області від 12.05.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110824305>.

102 Повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення Крошкіну Олексію // Офіс Генерального прокурора, 01.09.2022: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-u-vcinenni-kriminalnogo-pravoporushennya-kroskinu-oleksiyu>. Повідомлення про підозру та повістка про виклик Среброву І.Ю. та Судакову О.В. на 04.07.2022, 05.07.2022 та 06.07.2022 (з перекладом на російську мову) // Офіс Генерального прокурора, 17.06.2022: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-ta-povistka-pro-vikliki-serebrovu-iyu-ta-sudakovu-ov-na-04072022-05072022-ta-06072022-z-perekladom-na-rosiiskomu-movu>. Повідомлення про підозру та повістка про виклик Діль А.Д. на 06.06.2022, 07.06.2022 та 08.06.2022 (з перекладом на російську мову) // Офіс Генерального прокурора, 07.06.2022: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-dil-ad-z-perekladom-na-rosiiskomu-movu>. Повідомлення про підозру та повістки про виклик Дударева О.В. на 04.07.2022, 05.07.2022, 06.07.2022 (оригінал та переклад) // Офіс Генерального прокурора, 09.06.2022: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-ta-povistki-pro-vikliki-dudarjeva-ov-na-04072022-05072022-06072022-original-ta-pereklad>. Повідомлення про підозру та повістки про виклик Агафонову С.І. на 30.06.2022, 05.07.2022, 11.07.2022 (оригінал та переклад) // Офіс Генерального прокурора, 09.06.2022: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-agafonovu-si>.

103 Постанова Верховного суду від 28.02.2024, справа № 753/14148/21: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117442733>. Ухвала Київського апеляційного суду від 10.07.2023, справа № 753/14148/21: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113698929>. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 24.04.2023, справа № 753/14148/21: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110409601>.

104 Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», № 2617-VIII, 22.11.2018: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n586>.

особі про підозру. Таке досудове розслідування повинно бути завершене протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру. Строк може бути продовжений, але у такій категорії загалом не може перевищувати дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.¹⁰⁵ Це стосується зокрема й найтяжчих злочинів. Таке положення є порушенням міжнародних стандартів належного процесу, адже розслідування міжнародних злочинів не мають строків давності.

У практиці розслідувань виникали різні ситуації, пов'язані із застосуванням цього правила. Провадження, які реєструвались у 2018 році, після вступу змін в дію, та були пов'язані з наслідками збройного конфлікту у Криму та на Донбасі, об'єднувались з фактами, зареєстрованими до цього моменту. Це робилось тому, що нові норми не мають зворотної сили й розслідування у такому випадку не обмежувались у часі. Або ж застосовувалась інша тактика – із зареєстрованих проваджень могли виділятися окремі факти у нові провадження, де строки починали рахуватись з початку і правоохоронні органи отримували час для розслідування.

Наслідки широкомасштабного вторгнення розкрили ці положення з іншої сторони. В умовах, коли після 24 лютого 2022 року щодня реєструвались сотні проваджень по всій території України, не враховувалось навантаження на органи досудового розслідування, прокуратури та суди з огляду на строки розслідування та необхідність їхнього продовження. З кінця серпня 2023 року починали спливати терміни для тих розслідувань, які були розпочаті у лютому 2022 року. Розв'язання питання їхнього продовження могло паралізувати всю систему кримінального правосуддя, а в іншому випадку – такі розслідування необхідно було закрити у зв'язку із закінченням строків¹⁰⁶.

Органи прокуратури поклалися на парламент у вирішенні цієї проблеми¹⁰⁷. Нарешті, в останній момент Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей обчислення строків досудового розслідування в умовах воєнного стану»¹⁰⁸. Його положення виключили зі строків розслідування ті провадження, в яких з моменту вне-

105 Стаття 219 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

106 Підстави для закриття кримінального провадження закріплені у статті 284 КПК України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>. Зокрема в якості підстави може бути використано пункт 3 частини 1 не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді й вичерпані можливості їх отримати.

107 Майже стовідсотково можемо встановити тих, хто керував злочинами, що скоїли окупанти - керівник Департаменту війни // Інтерфакс Україна, 02.08.2023: https://interfax.com.ua/news/interview/926527.html?fbclid=IwAR0fYe9_jq7IaczVpEwGuGFWoyaGhvJbsumgKZ0qm0XrXtfNMXBKQO3i_4.

108 Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей обчислення строків досудового розслідування в умовах воєнного стану», № 3341-IX, 23.08.2023: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-20#n2>.

сення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР та на дату введення в Україні воєнного стану жодній особі не повідомлено про підозру. Тобто для них вимоги статті 219 КПК України взагалі не будуть застосовуватись. А у провадженнях за статтями 437–439 та частиною 1 статті 442 КК України (міжнародні злочини) строки досудового розслідування не будуть обчислюватись.

Але через кілька місяців ці положення знову були змінені. Під час проведення реформи діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури у грудні 2023 року були прийняті доповнення до КПК України. Серед нових положень були й зміни до статті 219 КПК України¹⁰⁹. Закон скасував будь-які обмеження по строках досудового розслідування до всіх категорій злочинів, залишивши в силі лише вимогу про строки закінчення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру¹¹⁰. Таким чином були скасовані й прийняті раніше нововведення щодо найтяжчих міжнародних злочинів. Тому у поточній редакції кримінального процесуального законодавства відсутні чітко визначені строки розслідування.

Стандарти щодо обмежень строків

Міжнародне звичаєве право передбачає загальне правило, за яким переслідування за найтяжчі міжнародні злочини не можуть бути обмежені у часі¹¹¹. У першу чергу йдеться про ті обмеження, які можуть виникати через строки давності для кримінального переслідування, що після спливу певного періоду часу унеможливають розгляд справи. Судові процеси після II Світової війни сформувавши практичне бачення цього підходу, яке надалі було закріплено у положеннях Конвенції про незастосування строків давності до воєнних злочинів та злочинів проти людяності від 1968 року¹¹², Європейській конвенції про незастосування строків давності під час розслідування злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 1974 року¹¹³. Робота Міжнародного кримінального суду, відповідно до Римського статуту, не обмежується строками давності щодо злочинів під його юрисдикцією¹¹⁴.

109 Стаття 219 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

110 Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури», № 3509-IX, 08.12.2023: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#n14>.

111 Rule 160. Statutes of limitation may not apply to war crimes. / Customary IHL // ICRC: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule160>.

112 Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity // General Assembly of the United Nations, 26.11.1968: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf.

113 European Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitation to Crimes against Humanity and War Crimes // Council of Europe, 25.01.1974: <https://rm.coe.int/168007617f>. Конвенція набрала чинності для України 31.10.2008 // Верховна Рада України: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text.

114 Article 29 Non-applicability of statute of limitations // Rome Statute of the International Criminal Court, 1998: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>.

Крім цього, строки досудового розслідування можуть також діяти як обмеження під час розслідування найтяжчих міжнародних злочинів. Вони зобов'язують уповноважені органи представити справу для розгляду протягом передбаченого у законодавстві часу. Стаття 4 Конвенції про незастосування строків давності до воєнних злочинів та злочинів проти людяності від 1968 року зобов'язує держави-учасниці скасувати обмеження за національним законодавством, що можуть впливати на переслідування за найтяжчі міжнародні злочини¹¹⁵. Європейський суд з прав людини у своїй практиці розглядає це питання крізь поняття ефективного розслідування. Виходячи з вимог статей 2 та 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Суд наголошує на тому, що значна тривалість розслідування у справах щодо найтяжчих міжнародних злочинів не може свідчити про те, що таке розслідування було неефективним. Суд вказав, що на тривалість розслідування у таких справах впливає тяжкість вчинених злочинів, велика кількість постраждалих осіб, значний суспільний інтерес до результатів таких проваджень.¹¹⁶

Такий підхід зумовлено кількома причинами¹¹⁷. По-перше, найтяжчі міжнародні злочини за своїм характером посягають на інтереси, мир та безпеку всієї світової спільноти. Тому у належній реакції на такі діяння зацікавлена не тільки країна, на території якої вчинялись ці злочини, а й міжнародна спільнота в цілому. По-друге, самі правові норми, які забороняють вчинення подібних злочинів, не мають часових меж та є універсальними у розрізі міжнародного права. Крім того, в їхній основі лежать положення звичаєвого права, що виносить подібне регулювання поза часові обмеження. По-третє, ефективне правосуддя за ці діяння є запорукою недопущення їхнього вчинення у майбутньому. Поряд з цим, розслідування найтяжчих міжнародних злочинів тісно пов'язане з відновленням порушених прав осіб і є основою для зміцнення довіри та розвитку співробітництва між державами.

115 Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity // General Assembly of the United Nations, 26.11.1968: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf.

116 Brecknell v. the United Kingdom, appl. # 32457/04 // ECHR, 27.11.2007: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83470>. Association "21 December 1989" and Others v. Romania, appl. # 33810/07 // ECHR, 24.05.2011: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104864>. Janowiec and Others v. Russia [GC], appl. # 55508/07 and 29520/09 // ECHR, 21.10.2013: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127684>. Aslakhanova and Others v. Russia, appl. # 2944/06 and 8300/07, 50184/07, 332/08, 42509/10 // ECHR, 18.12.2012: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115657>.

117 Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity // General Assembly of the United Nations, 26.11.1968: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf.

Стандарти розгляду справ: досвід інших країн

Один з основних принципів, який стосується правосуддя за найтяжчі міжнародні злочини — це подолання безкарності за вчинені діяння. Ефективність його реалізації на практиці залежить від співпраці міжнародних механізмів правосуддя, таких як МКС, та національних систем. Враховуючи обмежені можливості для роботи міжнародних механізмів правосуддя, національні юрисдикції мають бути посилені чи розбудовані таким чином, щоб забезпечити ефективне переслідування у таких справах.¹¹⁸

Практика різних країн після подій II Світової війни показала, що спеціалізація органів слідства, прокуратури та суду може забезпечити ефективний розгляд фактів найтяжчих міжнародних злочинів та відділити підходи до їхнього переслідування від загальнокримінальних діянь. Серед перших країн, які ввели тематику дослідження найтяжчих міжнародних злочинів до своїх національних систем були США, Німеччина, Канада, Велика Британія, Австралія. Основою для їхньої роботи стали висновки національних комісій з розслідування щодо злочинів, вчинених на території цих країн.¹¹⁹

Прийняття Римського статуту МКС, а також поширення принципу універсальної юрисдикції серед різних країн спрямували їх на пошук рішення, як ефективно включити у національну систему правосуддя можливість переслідувати за найтяжчі міжнародні злочини. Крім створення спеціалізованих підрозділів на рівні органів слідства, прокуратури та суду, які забезпечують відповідний рівень експертизи, побудова інфраструктури на національному рівні вимагала відповідного законодавчого підґрунтя. Серед країн, які змогли на практиці реалізувати такі підходи, варто зазначити Німеччину, Нідерланди, Швецію та Францію¹²⁰.

118 Paper on some policy issues before the Office of the Prosecutor // International Criminal Court, 2003: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/NR/rdonlyres/1FA7C4C6-DE5F-42B7-8B25-60AA962ED8B6/143594/030905_Policy_Paper.pdf.

119 "STRATEGIES FOR THE EFFECTIVE INVESTIGATION AND PROSECUTION OF SERIOUS INTERNATIONAL CRIMES: The Practice of Specialised War Crimes Units" // Redress, FIGH, 2010: <https://redress.org/wp-content/uploads/2018/01/Dec-10-The-Pracice-of-Specialised-War-Crimes-Unit.pdf>.

120 The Long Arm of Justice: Lessons from Specialized War Crimes Units in France, Germany, and the Netherlands // Human Rights Watch, 2014: <https://www.hrw.org/report/2014/09/17/long-arm-justice/lessons-specialized-war-crimes-units-france-germany-and/>. Universal Jurisdiction Law and Practice in the Netherlands // OSJI, Trials International, 2019: <https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2019/05/Universal-Jurisdiction-Law-and-Practice-in-The-Netherlands.pdf>. Universal Jurisdiction Law and Practice In Germany // OSJI, Trials International, 2019: <https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2019/05/Universal-Jurisdiction-Law-and-Practice-in-Germany.pdf>. Universal Jurisdiction Law and Practice in France // OSJI, Trials International, 2019: <https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2019/05/Universal-Jurisdiction-Law-and-Practice-in-France.pdf>. Universal Jurisdiction Law and Practice in Sweden // OSJI, Trials International, 2020: <https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2022/05/UJ-Sweden.pdf>.

Ефективність роботи таких підрозділів прямо залежить від політичної волі держави, яка здатна забезпечити підтримку їхньої діяльності, наявність необхідних ресурсів та відповідну якість законодавчого регулювання. Крім цього, штат відповідних підрозділів має бути забезпечений професійними працівниками, які мають спеціальні знання та навички з розслідування найтяжчих міжнародних злочинів. На додаток до слідчих, прокурорів та суддів, спеціалізація може бути необхідна від експертів та спеціалістів, які мають залучатись до розслідування окремих злочинів.¹²¹ Тому додаткові ресурси держави мають бути спрямовані на створення та підтримку відповідних програм навчання та підвищення кваліфікації.

Країни ЄС, на виконання положень Римського статуту МКС, визначили, що робота органів розслідування та міграційних служб є базовою у виявленні фактів та виконавців найтяжчих міжнародних злочинів. Створення окремих спеціалізованих відділів на рівні цих органів дозволяє забезпечити зі сторони держав принцип комплементарності у роботі МКС. Водночас інформація, отримана такими службами, стає основою для співробітництва між державами.¹²² Як приклад, у Нідерландах спеціалізовані підрозділи з дослідження фактів найтяжчих міжнародних злочинів були створені в еміграційній службі, поліції та прокуратурі. Спеціалізація також запроваджена серед слідчих суддів, суддів першої та апеляційної інстанції. Крім того, окремий підрозділ у складі міністерства юстиції країни забезпечує міжнародне співробітництво під час розслідування таких справ та формує узагальнені політики на державному рівні.¹²³

Ті країни, які мають відповідну спеціалізацію з дослідження таких справ, виходячи з принципу універсальної юрисдикції, мають відповідних суддів на рівні першої чи апеляційної інстанції, які розглядають факти найтяжчих міжнародних злочинів. Наприклад, такий підхід реалізовано у Нідерландах як завершальний елемент у побудові спеціального підрозділу з розслідування воєнних злочинів. Натомість інші країни мають окремий порядок розгляду цієї категорії справ без вимоги до спеціалізації на рівні судової гілки влади. У Німеччині для розгляду таких справ формується панель з 3–5 суддів, яка має досліджувати факт найтяжчого міжнародного злочину.

121 The Long Arm of Justice: Lessons from Specialized War Crimes Units in France, Germany, and the Netherlands // Human Rights Watch, 2014: <https://www.hrw.org/report/2014/09/17/long-arm-justice/lessons-specialized-war-crimes-units-france-germany-and/>.

122 COUNCIL DECISION on the investigation and prosecution of genocide, crimes against humanity and war crimes 2003/335/JHA // The Council of the European Union, 8 May 2003: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003D0335_.

123 Universal Jurisdiction Law and Practice in the Netherlands // OSJI, Trials International, 2019: <https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2019/05/Universal-Jurisdiction-Law-and-Practice-in-The-Netherlands.pdf>.

А у Франції відповідні провадження розглядаються судом ad hoc у складі трьох суддів та шести присяжних.¹²⁴

Враховуючи масштаби фактів найтяжчих міжнародних злочинів, які розглядаються у межах національної системи правосуддя, спеціалізація на рівні судової гілки влади може бути недостатнім рішенням. Для країн, які безпосередньо зазнали наслідків збройного конфлікту, необхідним кроком до ефективного правосуддя є створення окремих спеціалізованих судів. Вони можуть бути інтегровані у національну систему правосуддя або знаходитись окремо, складатись виключно із національних спеціалістів або включати міжнародний елемент – дизайн такого суду залежатиме від вимог до його юрисдикції, характеру вчинених порушень та суб'єктів, які мають підлягати відповідальності, якості національного законодавства, доступних фінансових ресурсів та інших факторів.¹²⁵ Але у будь-якому разі подібні суди спираються на роботу спеціалізованих підрозділів у органах слідства та прокуратури.

Одним з прикладів успішної роботи такого окремого суду є Спеціальний кримінальний суд у Центральноафриканській Республіці. Він був створений у гібридному форматі (поєднує у собі національних та міжнародних експертів) у межах національної системи правосуддя та містить окремі підрозділи слідчих, прокурорів та суддів.¹²⁶ Крім роботи на національному рівні, Суд співпрацює з іншими механізмами правосуддя на національному рівні та Міжнародним кримінальним судом¹²⁷.

Стандарти доказування

Джерела та статус доказів

Норми КПК України не вирізняють особливості збору доказів та проведення процесуальних дій для розслідування фактів найтяжчих міжнародних злочинів. Серед базових правил доказування закріплено, що під час розгляду справи у суді всі докази мають бути досліджені безпосередньо. Окремі докази, отримані під час досу-

124 Universal Jurisdiction Law and Practice in the Netherlands // OSJI, Trials International, 2019: <https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2019/05/Universal-Jurisdiction-Law-and-Practice-in-The-Netherlands.pdf>.

125 Options for Justice: A Handbook for Designing Accountability Mechanisms for Grave Crimes // Open Society Foundation, 2018: <https://www.justiceinitiative.org/publications/options-justice-handbook-designing-accountability-mechanisms-grave-crimes/>

126 Central African Republic: First Trial at the Special Criminal Court // Human Rights Watch, 12.04.2022: <https://www.hrw.org/news/2022/04/12/central-african-republic-first-trial-special-criminal-court>.

127 The Special Criminal Court Must Fill the Justice Gap Left by the ICC in Central African Republic // Opinio Juris, 23.10.2023: <https://opiniojuris.org/2023/10/23/the-special-criminal-court-must-fill-the-justice-gap-left-by-the-icc-in-central-african-republic/>.

дового розслідування, матимуть значення тільки для підготовки повідомлення про підозру та обвинувального акту. Так, допити потерпілих та свідків, проведені під час стадії слідства, не будуть прийняті судом. Водночас протоколи процесуальних дій, речові докази та висновки експертиз, отримані на стадії слідства, будуть розглянуті й у судовому процесі. Загальний порядок здійснення кримінального провадження застосовується і в умовах війни на території України. Водночас з 2014 року через особливості розслідування фактів вчинених воєнних злочинів, правоохоронні органи України зіштовхнулись з необхідністю досліджувати певні види доказів, які не передбачені у кримінальному процесуальному законодавстві.

Інформація з відкритих джерел:

Дослідження інформації з відкритих джерел можна розглядати крізь призму кількох положень КПК України. По-перше, стаття 84 закріплює, що джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів¹²⁸. По-друге, стаття 99 визначає перелік інформації, яка може сприйматись як документ у кримінальному провадженні. Серед закріплених форм є фото, аудіо- та відеозаписи, а також інші носії інформації¹²⁹. Їхнє визначення більше зосереджується на інформації, отриманій із закритих джерел, але судова практика за цими положеннями **також оцінює використання інформації з відкритих ресурсів**. Суди мають дискрецію у визнанні інформації з відкритих джерел допустимим доказом, якщо вона була зібрана й оформлена відповідно до вимог КПК України. Згідно з іншими положеннями законодавства, використання електронної інформації у кримінальному провадженні зобов'язує слідчих та прокурорів надати письмову версію цих даних. Наприклад, протокол огляду, у якому описується місце публікації фото чи відео¹³⁰.

Інформація з відкритих джерел як доказ набула популярності під час розслідування найтяжчих міжнародних злочинів в Україні, але, для уповноважених органів та інших зацікавлених осіб залишається незрозумілим, як із нею необхідно працювати. В результаті, деякі прокурори та слідчі намагаються використовувати дані з відкритих джерел як докази, але водночас застосовувати вимоги, передбачені статтею 99 КПК України, які регламентують безпосередньо отриману ними інформацію. Кримінальне процесуальне законодавство не містить порядку та процедури верифікації цих даних.

128 Частина 2 статті 84 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

129 Частина 2 статті 99 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

130 Стаття 237 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про електронні комунікації" щодо підвищення ефективності досудового розслідування "за гарячими слідами" та протидії кібератакам», № 2137-IX, 15.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#n5>.

Єдиний шлях для долучення [інформації, зібраної третьою стороною] – слідчий або прокурор може використати посилання з архіву як допомогу, проте самостійно провести огляд та оформити у протоколі

Важливо враховувати обмеження українського процесуального законодавства в цій сфері. Наприклад, якщо інформація була зібрана третьою стороною (наприклад, НУО) і зберігається в архівах на серверах за межами України, українські правоохоронні органи не можуть автоматично долучити її до матеріалів провадження, оскільки такі дані будуть вважатись недопустимим

доказом. Єдиний шлях для її долучення – слідчий або прокурор може використати посилання з архіву як допомогу, а проте самостійно провести огляд та оформити у протоколі, за умови, що він зможе знайти це посилання на інтернет-ресурсі та його зміст не було видалено. Таке використання інформації з відкритих джерел не відповідає міжнародним стандартам архівування та використання інформації з відкритих джерел як доказів. Крім того, призводить до втрати часу і суворого обмеження у використанні таких даних.

Водночас як зазначалось вище, однаковий підхід до інформації з відкритих джерел та закритих як доказів призводить до того, що **відкриті дані не верифікуються відповідно до наявних стандартів у міжнародній практиці**. Завдяки цьому такі докази стають ненадійними під час дослідження фактів найтяжчих міжнародних злочинів, що підриває справедливість та якість процесу.

Дослідження масиву найтяжчих міжнародних злочинів потребує запровадження технічних рішень, які будуть поєднувати та полегшувати роботу органів розслідування та прокуратури. Після повномасштабного вторгнення Офіс Генерального прокурора створив портал [Warcrimes.gov.ua](https://warcrimes.gov.ua/), який презентувався як «хаб електронних доказів»¹³¹. Це портал, який надає можливість будь-кому надіслати безпосередньо до ОГП фото та відео з місця події разом зі своїми контактними даними. З одного боку, такий ресурс є додатковим способом комунікації між свідками та правоохоронними органами. Органи прокуратури мають обробляти інформацію на сайті та шукати осіб, які її розмістили, окремо спілкуватись з ними для того, щоб отримані через портал дані можна було долучити до кримінальних проваджень¹³². Але з іншого боку робота такого ресурсу вимагає введення протоколів захисту інформації та забезпечення її зберігання на відповідних серверах. Ці аспекти залишаються викликом для сайту й у відкритому доступі відсутня будь-яка інформація з цього

131 <https://warcrimes.gov.ua/>

132 Результати роботи з протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, за 2023 рік // Офіс Генерального прокурора, 18.01.2024: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-roboti-z-protidii-zlocinam-vcinanim-v-umovax-zbroinogo-konfliktu-za-2023-rik>.

приводу. Крім того, передача даних через портал фактично не має прив'язки до кримінального провадження та процедури отримання доказів. Тому слідчий чи прокурор має офіційно отримати у свідка фото та відео разом з його поясненнями, щоб долучити до матеріалів справи.

Процес збереження такої інформації є лише першим кроком для того, щоб її можна було використовувати як докази найтяжчих міжнародних злочинів. Попри те, що стаття 99 КПК України згадує про верифікацію інформації, яка має проводитись слідчим чи прокурором, у законодавстві України відсутній алгоритм її здійснення. Перевірка такої інформації залишається на розсуд правоохоронних органів, а оцінка в якості доказу – на внутрішнє переконання суду. Це означає, що будь-який, навіть не верифікований електронний файл може бути використаний як доказ. Лише під час безпосереднього дослідження доказів у сукупності, у суду можуть виникнути питання щодо їхньої достовірності, але **на етапі досудового розслідування окремий механізм їхньої перевірки не передбачено**. Такий підхід в результаті впливає на якість та об'єктивність рішень.

Стандарти

Інформація з відкритих джерел стала одним з джерел доказів для найтяжчих міжнародних злочинів. На цей час такі дані збираються у межах дослідження ситуацій у Сирії, М'янмі, Лівії та Україні під час роботи різних механізмів правосуддя.

Створений ООН незалежний механізм для розслідування подій в Сирії (ІІІМ) став центром, який акумулює в собі зібрані дані щодо вчинених ймовірних найтяжчих міжнародних злочинів для їхньої подальшої передачі до національних, регіональних та міжнародних судів¹³³. Робота механізму забезпечує постійний збір релевантної інформації відповідно до стандартів міжнародного кримінального права, а також безперервний ланцюг зберігання доказів, які перебувають у його розпорядженні¹³⁴. У звіті комісії з розслідування ООН щодо ситуації в Сирії за 2018 рік зазначено, що обсяг відео та зображень, а також роль, яку відіграють соціальні мережі в частині фіксації порушень, є безпрецедентними у порівнянні з будь-яким іншому процесом правосуддя за міжнародні злочини¹³⁵.

133 Resolution A/RES/71/248 // UN GA, 21.12.2016: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n16/462/01/pdf/n1646201.pdf?token=tstYGBHou0jC1XtGYb&fe=true>.

134 Implementation of the resolution establishing the International, Impartial and Independent Mechanism to Assist in the Investigation and Prosecution of Persons Responsible for the Most Serious Crimes under International Law Committed in the Syrian Arab Republic since March 2011: Report of the Secretary-General // UN GA, 19.01.2017: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n17/015/53/pdf/n1701553.pdf?token=Q9QxVkcUYSu3eptBgl&fe=true>.

135 Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic // UN, A/HRC/39/65,

Незалежний механізм розслідування для М'янми, створений ООН, у межах свого мандату має повноваження збирати зокрема «фото-, відео- чи інші аудіовізуальні зображення або матеріали, цифрові або інші електронні дані»¹³⁶. Отримана ним інформація була використана для дослідження фактів ймовірного вчинення геноциду у М'янми у межах справи Міжнародного суду ООН¹³⁷. Водночас Гамбія, паралельно зі зверненням до МС ООН, подала позов до Фейсбуку на території США, вказуючи на те, що із соцмережі стали видаляти публікації, які можуть мати потенційне доказове значення для процесів правосуддя. Фейсбук активно використовувався офіційними представниками М'янми не тільки як новинний портал, а й для поширення інформації про різні порушення. Крім того, зважаючи на триваючий процес розслідування, Фейсбук мав надати персональні дані користувачів, які поширювали таку інформацію, для того, щоб підтвердити її правдивість¹³⁸.

Робота Міжнародного кримінального суду на цей час тісно пов'язана з оцінкою допустимості даних з відкритих джерел в якості доказів¹³⁹. Стаття 63(2) Правил процедур та доказування МКС встановлює повноваження судової палати вільно оцінювати на власний розсуд всі подані докази на предмет їхньої належності та допустимості¹⁴⁰. Такий підхід надає можливість Суду застосовувати широкий підхід під час оцінки доказів та дослідження їх різних видів.

У справі проти Бемби судова палата, оцінюючи матеріали зі ЗМІ в якості доказів, зазначила, що повідомлення з преси можуть бути допустимими для обмежених цілей, що мають визначатись у кожному конкретному випадку, наприклад, для підтвердження інших доказів або для оцінки твердження обвинувачення про те, що вчинені діяння були відомі широкому загалу людей, що може впливати на доведення обізнаності обвинуваченого про інкриміновані йому злочини¹⁴¹.

09.08.2018: <https://digitallibrary.un.org/record/1641475>.

136 Letter dated 16 January 2019 from the Secretary-General addressed to the President of the General Assembly // UN GA, 21.01.2019: <https://iimm.un.org/wp-content/uploads/2022/02/N1901663.pdf>.

137 Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar) // ICJ: <https://www.icj-cij.org/case/178>.

138 Order in re: The Republic of the Gambia v. Facebook, Inc. // The Washington Post, 23.09.2021: https://www.washingtonpost.com/context/order-in-re-the-republic-of-the-gambia-v-facebook-inc/6fd698bc-034f-43e2-a544-5592e174bc8a/?itid=ik_inline_manual_1.

139 The New Forensics: Using Open Source Information to Investigate Grave Crimes // Human Rights Center School of Law University of California, Berkeley, 2018: https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2018/02/Bellagio_report_2018_7.pdf.

140 Rules of Procedure and Evidence // ICC, 2005: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>.

141 Decision on the admission into evidence of items deferred in the Chamber's 'Decision on the Prosecution's Application for Admission of Materials into Evidence Pursuant to Article 64(9) of the Rome Statute / Case of Prosecutor v Jean-Pierre Bemba Gombo // ICC, 27.06. 2013: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2013_04725.PDF.

У справі проти Аль-Верфаллі Суд використав відео із соціальних мереж як докази для прийняття ордеру про арешт. МКС прийняв матеріали, розміщені медіацентром бригади Аль-Саїка, на яких було зафіксовано випадки позасудових страт.¹⁴² Розв'язуючи питання у справі проти Аль Хасана про допустимість даних, отриманих з відкритих джерел, визначив, що у Суду відсутні процесуальні бар'єри, які не допускають прийняття такої інформації за умови обґрунтування належності та доказової сили кожного документа, а їхній розгляд буде більш ефективним під час судового процесу, враховуючи їх у сукупності з іншими доказами¹⁴³.

Для систематизації підходів у роботі з цією категорією інформації було розроблено Протокол Берклі щодо проведення розслідування з використанням відкритих цифрових даних. Його стандарти охопили можливість використання даних щодо фактів вчинення найтяжчих міжнародних злочинів та серйозних порушень прав людини¹⁴⁴. Він описує підходи до пошуку та збору такої інформації, умови її збереження, верифікації, а також подальшого аналізу. Протокол закріплює базові принципи, які мають бути дотримані під час роботи з інформацією з відкритих джерел:

- *Професійність*, що охоплює: відповідальність (розслідувачі, які працюють з відкритими джерелами, повинні бути відповідальними за свої дії, що зокрема може бути забезпечено за допомогою чіткого документування, ведення обліку та нагляду); компетентність (дослідники відкритих джерел повинні мати належну підготовку та технічні навички для виконання діяльності, якою вони займаються); об'єктивність (дослідники відкритих джерел повинні розуміти, що на їхню роботу можуть впливати особисті, культурні та структурні упередження, а також необхідність вжиття контрзаходів для забезпечення об'єктивності); законність (розслідування з відкритих джерел повинні відповідати чинному законодавству, а це означає, що розслідувачі повинні мати базове розуміння законів, які застосовуються до їхньої роботи) та врахування безпекових викликів (дослідник має усвідомлювати свою роботу, а також те, які наслідки можуть мати його дії).

142 Warrant of Arrest / Case of the Prosecutor v. Mahmoud Mustafa Busayf Al-Werfalli, Situation in Lybia // ICC, 15.08.2017: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2017_05031.PDF.

143 Decision on Prosecution application submitting 63 open source exhibits into evidence / Case of the Prosecutor v. Al Hassan Ag Abdoul Aziz Ag Mohamed Ag Mahmood, Situation in Mali // ICC, 15.06.2021: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2021_05447.PDF.

144 Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source and Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law // OHCHR, 03.01.2022: <https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/berkeley-protocol-digital-open-source>.

- *Методологічність*, що охоплює: точність (розслідування мають спиратись на достовірні матеріали); мінімізацію даних (цифрову інформацію слід збирати та обробляти лише якщо це виправдано чітко сформульованою метою, вона є необхідною для досягнення цієї мети, та пропорційною можливості виконати цю мету); збереження (уникнення неповного збору інформації, а також забезпечення того, щоб релевантні докази не були втрачені) та стандарти безпеки (суб'єкти, які здійснюють збір даних, мають забезпечити структурні та технічні рішення для безпечної роботи).
- *Етичність*, що вимагає поваги до гідності, тактовності, інклюзивності, незалежності та прозорості.¹⁴⁵

Стандарти Протоколу Берклі використовуються і МКС як вимога до роботи з відкритими джерелами. У 2022 році Офіс Прокурора МКС спільно з Євроюстом презентував рекомендації для неурядових організацій з документування міжнародних злочинів та грубих порушень прав людини, які містять посилання на Протокол Берклі в частині дослідження даних, які розміщені у відкритому доступі¹⁴⁶.

Поряд з цим, Офіс Генерального прокурора з 2021 року також шукав підходи, як виступати на практиці стандарти Протоколу Берклі, орієнтувавши обласні прокуратури щодо вимог проведення огляду відкритих джерел. Як зазначалося вище, практична імплементація цих стандартів залишається недостатньою через законодавчі обмеження на національному рівні.

Розвіддані:

В умовах збройного конфлікту велика кількість інформації, яка має значення для дослідження фактів порушення міжнародного гуманітарного права, міститься у даних від розвідувальних органів. Але з позиції кримінального процесуального законодавства України їхнє використання не допускається. КПК України закріплює вимогу допустимості доказів, за якою доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим кодексом¹⁴⁷. Натомість як зміст, так

145 Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source and Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law // OHCHR, 03.01.2022: <https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/berkeley-protocol-digital-open-source>.

146 Documenting international crimes and human rights violations for accountability purposes: Guidelines for civil society organisations // OTP ICC, Eurojust, EUGN, 2022: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2022-09/2_Eurojust_ICC_CSOS_Guidelines_2-EN.pdf.

147 Стаття 86 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

і механізм отримання розвідувальної інформації належать до державної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці держави¹⁴⁸.

Тому на практиці розвіддані випадають з правової рамки кримінального провадження, оскільки неможливо буде підтвердити джерело чи спосіб отримання цих відомостей. Навіть якщо до КПК України будуть внесені зміни щодо використання розвідувальних даних як доказів, на практиці їх буде складно реалізувати. Без прийняття рішення розвідувальними органами про розсекречення такої інформації вони будуть порушувати норми спеціального законодавства у сфері охорони державної таємниці.

Показання потерпілих та свідків:

Чимало свідків найтяжчих міжнародних злочинів стали внутрішньо переміщеними особами або ж опинились за кордоном, чи знаходяться на окупованій території. Ця ситуація потребує процедури на рівні законодавства, яка дозволить проводити дистанційно допити на етапі досудового розслідування. КПК України надає право проводити допит, впізнання осіб чи речей у режимі відеоконференції¹⁴⁹. Але процесуально його можна реалізувати лише у межах контрольованої Україною власної території, на яку поширюється юрисдикція органів досудового розслідування.

На практиці слідчі та прокурори намагаються знайти вихід з цієї ситуації. Простіше, коли людина перебуває у межах підконтрольної Україні території. Проведення слідчої дії можна доручити відповідному правоохоронному органу на місці. Але коли потерпілий або свідок – за кордоном чи на окупованій території, з процесуальної точки зору працювати з ним набагато складніше. У деяких провадженнях слідчі спілкуються з такою особою за допомогою відеозв'язку, а результати бесіди оформлюють у вигляді рапорту та долучають до матеріалів кримінального провадження. Подібний документ не є аналогічним протоколу допиту, тому отримана інформація не може бути використана як доказ. Але цей підхід дозволяє зберегти відомості, отримані під час спілкування по відеозв'язку. Попри це, КПК України передбачає загальне правило, за яким у разі необхідності отримання показань від опитаних осіб слідчий, прокурор повинен провести їхній допит. Також використовується практика проведення допитів осіб за кордоном на базі посольств, територія яких де факто є територією України, на яку поширюється національне законодавство. Подібні практики не виключають того, що під час судового розгляду ці ж потерпілі та свідки мають бути допитані судом безпосередньо.

148 Закон України «Про державну таємницю», № 3855-XII, 21.01.1994: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.

149 Стаття 232 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

Крім того, КПК України надає можливість під час досудового розслідування провести допит особи у слідчого судді¹⁵⁰. На додаток до цього, в умовах воєнного стану правила частини 11 статті 615 КПК України дозволяють використовувати відеозапис допиту свідка, потерпілого, підозрюваного (за умови присутності його захисника) у суді без необхідності проводити таку фіксацію у слідчого судді¹⁵¹. Така опція важлива з огляду на значні ризики втрати показань осіб у майбутньому, враховуючи тривалість розслідування та умови війни. Допит проводиться у спосіб, аналогічний тому, який діє у межах судового розгляду справи й допускається щодо свідків та потерпілих. Змінами від 28 липня 2022 року до категорії осіб, які можуть бути допитані у такому порядку, було додано також особу, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого¹⁵².

Однак, оскільки суд безпосередньо досліджує докази, показання таких осіб, отримані під час досудового розслідування, можуть бути вилучені під час розгляду справи. Така людина може бути вже обміняна як військовополонений та у судовому засіданні неможливо буде провести допит під час слухання в суді. Навіть за умов дотримання процедури, суд може ініціювати повторний допит такої особи чи не враховувати її показання під час прийняття рішення¹⁵³.

Міжнародні фахівці:

Ще з 2014 року була запроваджена практика залучення іноземних фахівців до проваджень щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту. А особливого поширення цей підхід набув після повномасштабного вторгнення. Водночас дотепер КПК України не містить норм, які чітко врегульовують процесуальний статус цих фахівців. Проведення експертизи для з'ясування питань у сфері права заборонено, а для залучення іноземних фахівців з інших питань у провадження їм необхідна

150 ...через існування обставин, які можуть унеможливити проведення допиту особи під час розгляду справи судом чи можуть вплинути на повноту таких показань (зокрема, небезпека для життя чи здоров'я особи, наявність у неї хвороби чи інші обставини) сторона кримінального провадження має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб... // Стаття 225 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

151 «Показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

Показання, отримані під час допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації». Частина 11 статті 615 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

152 Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених», № 2472-IX, 28.07.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#n11>.

153 Стаття 225 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

акредитація за законодавством України¹⁵⁴. Процесуальний статус спеціаліста обмежений консультуванням у специфічній сфері знань¹⁵⁵.

Залучення ж іноземних фахівців у ролі спеціалістів у сфері права може сприйматись як підміна функцій правосуддя, адже така спеціалізація є профілем слідчих, прокурорів та суду.

Брак регулювання правового статусу залишає невизначеним питання правомірності надання міжнародним експертам доступу до матеріалів кримінальних проваджень, залучення їх як психологів чи спеціалістів, зокрема для надання висновків чи рекомендацій¹⁵⁶. Наприклад, спірним залишається питання чи може надання доступу потенційно тлумачитись як розкриття таємниці досудового розслідування і яку відповідальність буде нести особа, яка надала матеріали провадження.

Докази, зібрані за допомогою технічних засобів:

Аналогічною є ситуація й з використанням нових технічних засобів, які передаються Україні у межах надання допомоги у розслідуванні найтяжчих міжнародних злочинів. Наприклад, мобільні ДНК-лабораторії є дієвим інструментом, особливо в роботі з масовими похованнями, та дає можливість швидко проходити процедуру ідентифікації тіл¹⁵⁷. Але на практиці висновок такої лабораторії неможливо долучити до матеріалів кримінального провадження як доказ, оскільки таке технічне обладнання не закріплено як один з методів проведення експертизи за відповідними стандартами. Щоб такі інструменти дійсно могли полегшити роботу зі збору доказів, їх потрібно робити складовою національної експертної методології.

154 Стаття 242 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

155 Стаття 71 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

156 Стаття 222. Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування

1. Відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим.
2. Слідчий, прокурор попереджає осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування, у зв'язку з участю в ньому, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу. Незаконне розголошення відомостей досудового розслідування тягне за собою кримінальну відповідальність, встановлену законом. // Стаття 222 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

157 Україна отримала другу французьку мобільну лабораторію ДНК для роботи у регіонах активних бойових дій // Офіс Генерального прокурора, 10.05.2023: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/ofis-genprokurora-peredav-drugu-francuzku-mobilnu-laboratoriyu-dnk-ministerstvu-yusticiyi-dlya-roboti-u-regionax-aktivnix-boiovix-dii>. Офіс Генпрокурора передав французьку мобільну лабораторію ДНК Міністерству юстиції для роботи у регіонах активних бойових дій // Офіс Генерального прокурора, 31.08.2023: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/ofis-genprokurora-peredav-francuzku-mobilnu-laboratoriyu-dnk-ministerstvu-yusticiyi-dlya-roboti-u-regionax-aktivnix-boiovix-dii>. Дніпропетровські судові експерти отримали мобільну ДНК-лабораторію // Урядовий портал, 10.05.2023: <https://www.kmu.gov.ua/news/dnipropetrovski-sudovi-eksperty-otrymaly-mobilnu-dnk-laboratoriiu>.

Порядок розслідування в умовах воєнного стану

В умовах воєнного стану КПК України передбачає особливий режим кримінального провадження. Після 24 лютого 2022 року до цих положень неодноразово вже вносились зміни¹⁵⁸, що не сприяє створенню сталої практики їхньої реалізації та не забезпечує стратегічні підходи. Натомість це виглядає як підлаштування норм законодавства під ту практику їхньої реалізації, яка вже склалась під час воєнного стану. В умовах воєнного стану:

- Якщо доступу до ЄРДР немає, слідчий, прокурор виносить постанову про початок досудового розслідування (але водночас відомості до ЄРДР мають бути внесені потім за першої можливості, а початком розслідування вважається моментом винесення постанови). Натомість у звичайних умовах відомості про правопорушення мають бути внесені протягом 24 годин до ЄРДР.

Переведення процесу у паперовий режим створило ризик того, що провадження за однаковими фактами могли реєструватись одночасно у деяких регіонах чи різними правоохоронними органами й перевірити цю інформацію було неможливо. Єдиним органом, який може відстежувати подібні дублювання залишається ОГП, від якого вимагається проводити ґрунтовну аналітичну роботу й ухвалювати рішення з систематизації таких проваджень.

- Проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи можливе без участі понятих за умови здійснення безперервного запису слідчої дії. Така практика спростила процес збору доказів, особливо у небезпечних районах, проте створила ризик для порушень під час проведення слідчих дій. У таких умовах доказами після проведеного обшуку залишається протокол та запис, які неможливо підтвердити показаннями сторонніх осіб.
- Керівник органу прокуратури може виконувати окремі повноваження слідчого судді¹⁵⁹. Більшість суддів критично віднеслись до такого нововведення,

158 Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану», № 2111-IX, 03.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#n5>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам», № 2137-IX, 15.03.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#n5>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», № 2201-IX, 14.04.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n13>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану», № 2462-IX, 27.07.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#n2>.

159 Стосується повноважень, передбачених ст.ст. 140 (привід), 163 (розгляд клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів), 164 (ухвала про тимчасовий доступ до речей і документів), 170 (накладення арешту на майно), 173 (вирішення питання про арешт майна), 206 (загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини), 219 (строки досудового розслідування), 232 (проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування), 233 (проникнення до житла чи іншого володіння особи),

яке значно збільшує повноваження органу прокуратури й прибирає додатковий контроль з боку суду під час досудового розслідування¹⁶⁰;

- Скасовано строки проведення окремих процесуальних дій (замінено на «здійснити невідкладно»)¹⁶¹. У такому випадку принцип правової визначеності втрачає своє втілення на практиці. Якщо, наприклад, проведення обшуку мало бути здійснено у визначений період, інакше ухвала про його проведення втрачала законну силу і вилучені докази визнаються недопустимими, то «невідкладність» залишається на розсуд слідчого та прокурора і може бути по-різному обґрунтована.
- Можливо затримувати особу без ухвали слідчого судді, суду, що створює ризик для свавільних затримань.
- Керівник органу прокуратури може продовжувати строк дії ухвали про тримання особи під вартою за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Подібна практика усуває судовий контроль за цим процесом, оскільки замість перевірки підстав для тримання під вартою, відповідне рішення може прийматись автоматично.
- Підсудність справ закріплюється за судом, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що закінчив досудове розслідування, або іншим судом, визначеним у порядку, передбаченому законодавством.
- Показання свідка, потерпілого, обвинуваченого (за умови участі захисника під час допиту) можуть бути використані як докази в суді за умови технічної

234 (обшук), 235 (ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи), 245 (отримання зразків для експертизи), 245-1 (зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису), 246 (підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій), 247 (слідчий суддя, який здійснює розгляд клопотань щодо негласних слідчих (розшукових) дій), 248 (розгляд клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії), 250 (проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді), 294 (загальні положення продовження строку досудового розслідування) КПК України. // Стаття 615 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

160 Правосуддя за міжнародні злочини внаслідок агресії РФ: позиція суддів, ветеранів / ветеранок та запит населення України / ГО Ukrainian Legal Advisory Group, ГО Інститут миру та порозуміння За підтримки проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ІСАР Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, а також за підтримки Коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку» та Асоціації розвитку суддівського самоврядування України // Київ, 2023: https://drive.google.com/file/d/1CAyeS5adPCc_L_k5z3TZfFW5CGRQMsGt/view?fbclid=IwAR0J0lkrfgne7f7pwwu85DI51cppDyKt523on-O2ms5cvT5xZnefaRW-Tuqs.

161 Стосується процесуальних дій, передбачених ст. ст. 220 (розгляд клопотань під час досудового розслідування), 221 (ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення), 304 (строк подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, її повернення або відмова відкриття провадження), 306 (порядок розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора під час досудового розслідування), 308 (оскарження недотримання розумних строків), 376 (проголошення судового рішення), 395 (порядок і строки апеляційного оскарження), 426 (порядок і строки касаційного оскарження) КПК України // Стаття 615 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

фіксації їхнього допиту. Це положення фактично нівелює можливість проведення допиту у слідчого судді за загальними положеннями кримінального процесу. На відміну від процедури, передбаченої статтею 225 КК України, суддя не має можливості поставити питання особі під час такого допиту та слідкувати за його проведенням.

- Захисник підозрюваного / обвинуваченого може дистанційно брати участь у проведенні процесуальних дій.
- Копії матеріалів кримінального провадження мають зберігатись в електронній формі у дізнавача, слідчого чи прокурора.
- Суд може обмежитись проголошенням резолютивної частини рішення з обов'язковим врученням учасникам судового провадження повного тексту вироку в день його проголошення.¹⁶²

Прийняті норми часто суперечать загальним положенням кримінального процесу. До прикладу, у частині строків та заміщення повноважень судової гілки влади органами прокуратури було створено ризик зловживання цими правами. Рішення приймалися навіть у тих випадках, де можливим було звернення до слідчого судді у межах загальної процедури. Подібна практика створила ризик для належного процесу збору доказів¹⁶³. Швидкість ухвалення рішень була поставлена у пріоритет перед дотриманням принципів кримінального процесу. Крім того, через часті зміни до цих положень, на практиці досить важко сформулювати єдиний підхід до їхньої реалізації.

Варто звернути увагу на необхідність зберігати копії матеріалів кримінального провадження в електронній формі. З одного боку, в умовах війни, яка створює додаткові ризики знищення матеріалів, такий підхід дозволяє з більшою ймовірністю їх убезпечити. З іншого — дотепер не визначено порядок та правила такого зберігання: в якій формі, чи має це бути персональний комп'ютер або ж сервер відповідного органу та ін. Тому матеріали все одно можуть бути втрачені у випадку їхнього неналежного збереження навіть в електронній формі. Хоча з 15 грудня 2021 року

162 Стаття 615 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>. The Legal Framework for Adjudicating War Crimes in Ukraine. Assessment Report and Recommendations on Ensuring Efficient and Fair Adjudication of War Crimes Cases // USAID Activity Office: Office of Democracy and Governance, 29.08.2022: <https://drive.google.com/file/d/1AKf1wtvKjv5VKoFuvFnd4nMLIG2kOL9/view>.

163 Правосуддя за міжнародні злочини внаслідок агресії РФ: позиція суддів, ветеранів / ветеранок та запит населення України / ГО Ukrainian Legal Advisory Group, ГО Інститут миру та порозуміння За підтримки проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ІСАР Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, а також за підтримки Коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку» та Асоціації розвитку суддівського самоврядування України // Київ, 2023: https://drive.google.com/file/d/1CAyeS5adPCc_L_k5z3TZfFW5CGRQMsGt/view?fbclid=IwAR0J0lkrfgne7f7pwwu85DI51cppDyKT523on-O2ms5cvT5xZnefaRW-Tuqs_.

діють положення КПК України щодо електронного кримінального провадження¹⁶⁴, ця система ще не була реалізована на практиці. Наразі між органами прокуратури та слідства тривають обговорення щодо розробки такої системи, її функціоналу та вигляду, включення окремих технічних рішень для правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом¹⁶⁵. Повідомляється, що цим рішенням має стати нова E-case management system з подальшою можливістю підключення до неї судових органів. У межах цієї системи має функціонувати база «СМЕРЕКА» як інструмент для структурування доказів воєнних злочинів¹⁶⁶.

Провадження за відсутності обвинуваченого (in absentia)

Порядок здійснення спеціального досудового розслідування, а також розгляд справи за відсутності обвинуваченого (in absentia) був включений до КПК України 7 жовтня 2014 року¹⁶⁷. Очікувалось, що цей механізм дозволить забезпечити притягнення до відповідальності осіб за злочини, вчинені в умовах збройного конфлікту на території України. Однак дотепер він викликає критику, насамперед в аспекті дотримання стандартів прав людини.

Розгляд справ in absentia здійснюється на підставі ухвали слідчого судді й щодо чітко визначеного переліку кримінальних правопорушень¹⁶⁸. На цей час обов'язковою умовою для ініціювання такого процесу є факт переховування підозрюваного від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України «державою-агресором», з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук¹⁶⁹.

164 Стаття 106-1 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування», № 1498-IX, 01.06.2021: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1498-20#Text>.

165 Естонські партнери оголосили тендер на розробку модулів системи управління досудовими розслідуваннями «СМЕРЕКА» // Офіс Генерального прокурора, 11.05.2023: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/estonski-partneri-ogolosili-tender-na-rozrobku-moduliv-sistemi-upravlinnya-dosudovimi-rozsliduvannyami-smereka>.

166 Результати роботи з протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, за 2023 рік // Офіс Генерального прокурора, 18.01.2024: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-roboti-z-protidiiy-zlocinam-vcinenim-umovax-zbroinogo-konfliktu-za-2023-rik>.

167 Стаття 7 Зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia) повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у частині першій цієї статті, з урахуванням особливостей, встановлених законом. Сторона обвинувачення зобов'язана використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого (зокрема, прав на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя) у разі здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia). / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

168 Передбачених статтями 109, 110, 110-2, 111, 111-1, 111-2, 112, 113, 114, 114-1, 114-2, 115, 116, 118, ч. 2 статті 121, ч. 2 статті 127, ч.ч. 2, 3 статті 146, статтями 146-1, 147, ч.ч. 2-5 статті 191 (у випадку зловживання службовою особою своїм службовим становищем), статтями 209, 255-258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 348, 364, 364-1, 365, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370, 379, 400, 408, 436, 436-1, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447 Кримінального кодексу України. // Стаття 297-1 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

169 Стаття 297-1 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov>.

У період з 2018 по 2021 рік процедура розгляду справ in absentia була заблокована на практиці. До цього моменту вимога про обов'язковість оголошення особи у міжнародний чи міждержавний розшук не застосовувалась.

Але з початком роботи Державного бюро розслідувань, мала змінитись підслідність органів досудового розслідування, тому Перехідні положення КПК України містили доповнення й у процедуру in absentia¹⁷⁰. Тому з 27 листопада 2018 року практика заочних проваджень була поставлена на паузу, оскільки правоохоронні органи не могли оголосити особу у міжнародний розшук, а процедура оголошення у міждержавний розшук не визначена. Положення кримінального процесуального законодавства були змінені у 2021 році¹⁷¹. Була запроваджена нова процедура розгляду справ in absentia:

- Як вимогу до проведення спеціального розслідування було додано також ухилення від явки на виклик – неприбуття підозрюваного на виклик без поважної причини більш як два рази¹⁷².
- Запроваджено порядок повідомлення особи про виклик: надсилання поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику телефоном або телеграмою. У випадку обґрунтованої неможливості вручення особі такої повістки, вона публікується в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора¹⁷³.
- За умови наявності відомостей про перебування особи на території іноземної держави, здійснюється направлення запиту про міжнародно-правову допомогу з метою вручення підозрюваному повістки про виклик.
- Під час звернення із клопотанням до слідчого судді про проведення спеціального досудового розслідування, потрібно надати підтвердження щодо виїзду або перебування особи на тимчасово окупованій території України або РФ, а також щодо обставин, які підтверджують факт переховування підозрюваного з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

[ua/laws/show/4651-17/conv#n2054](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054).

170 Пункт 20-1 Перехідних положень / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

171 Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку зі здійсненням спеціального досудового розслідування», № 1422-IX, 27.04.2021: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20#n27>.

172 Частина 5 статті 139 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

173 Стаття 135 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

- Передбачено необхідність звернення до слідчого судді, суду із клопотанням про обрання запобіжного заходу такій особі у вигляді тримання під вартою.
- Рішення про розшук підозрюваного можуть прийняти слідчий, прокурор¹⁷⁴.
- Надано право обвинуваченому, його захиснику у разі появи обвинуваченого на етапі судового розгляду справи заявляти клопотання про повторне дослідження окремих доказів, які розглядались за відсутності обвинуваченого¹⁷⁵.

Процеси in absentia активно використовувались органами правосуддя після 2014 року та зокрема після 24 лютого 2022 року. Наприклад, **якщо у провадженнях за статтею 438 КК України, попри 75 % розглянутих справ за відсутності обвинувачених, є провадження і проти затриманих російських військових, то всі 138 вироків винесені за статтею 437 КК України є заочними**¹⁷⁶.

Проте якість кримінального процесуального законодавства, яке регулює це питання, не відповідає стандартам справедливого судочинства.

01. По-перше, дискусію викликає процес повідомлення особи й чи можна його вважати належним. Сайт Офісу Генерального прокурора, як і видання «Урядовий кур'єр» навряд можна вважати доступними джерелами інформації на окупованих територіях чи на території РФ, де більшість українських сайтів, зокрема урядових, заблоковані.
02. По-друге, законодавство не передбачає додаткових можливостей для підозрюваних чи обвинувачених оскаржити рішення, прийняті у режимі in absentia, поза загальних правил. Чинна редакція КПК України не передбачає безумовне право на повторний розгляд справи обвинуваченого, щодо якого судом ухвалено вирок за результатами спеціального судового провадження, що суперечить вимогам права на справедливий суд за практикою ЄСПЛ. Такий підхід може водночас бути ризиком для України щодо можливих звернень до Суду.

174 Стаття 281 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

175 Стаття 323 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>. The Legal Framework for Adjudicating War Crimes in Ukraine. Assessment Report and Recommendations on Ensuring Efficient and Fair Adjudication of War Crimes Cases // USAID Activity Office: Office of Democracy and Governance, 29.08.2022: <https://drive.google.com/file/d/1AKf1wtvKjv5VKoFuvFnd4nMLIG2kOL9/view>.

176 Люди хочуть справедливості тут і зараз, але це «гра в довгу» – керівник «департаменту війни» ОГП про трибунал та злочини росіян (ч. 1) / Юрій Белоусов // Telegraf, 08.01.2024: <https://telegraf.com.ua/ukr/intervju/2024-01-08/5826305-lyudi-khochut-spravedlivosti-tut-i-zaraz-ale-tse-gra-v-dovgu-kerivnik-departamentu-viyni-ogp-pro-tribunal-ta-zlochiny-rosiyan-ch-1>.

03. По-третє, через принцип недопущення подвійної відповідальності за вчинене діяння, рішення у справах *in absentia*, що мають відповідні процесуальні недоліки та обмежені можливості оскарження, значно звужують перспективу забезпечення правосуддя за цими фактами у Міжнародному кримінальному суді чи інших механізмах.

Процес щодо катастрофи рейсу МН17, збитого на Донбасі 17 липня 2014 року, став своєрідним винятком для правосуддя щодо наслідків збройного конфлікту на території України. Попри те, що розгляд справи тривав *in absentia*, як на етапі розслідування, так і під час судового провадження багато уваги приділялось дотриманню стандартів справедливого судочинства. Зокрема, зусилля прокуратури та ССГ мали забезпечити, щоб обвинувачені були обізнані з процесом проти них, в результаті чого один із суб'єктів провадження залучив власного адвоката для представництва його інтересів. Також сам процес здійснювався у межах юрисдикції Нідерландів, відповідно до стандартів та вимог їхнього процесу. Крім того, всі обвинувачені належали до виконавців нижчого чи середнього рівня, а обвинувачення проти осіб вищого рівня не було висунуто.

Стандарти розгляду справ *in absentia*

У контексті забезпечення права на справедливий судовий розгляд, процеси *in absentia* допускаються у ситуаціях, коли не вдалося точно встановити, що особа може брати участь у процесі та повноцінно захищати себе або ж намагається уникнути правосуддя. Крім того, у справі Санадер проти Хорватії¹⁷⁷ ЄСПЛ визначив, що, враховуючи тяжкість вчинення воєнних злочинів, великий суспільний інтерес та бажання жертв досягнути правосуддя у подібних злочинах, використання судових процесів *in absentia* не є порушенням права на справедливий судовий розгляд, але водночас не можуть ігноруватися права обвинуваченого. ЄСПЛ у своїй практиці проаналізував, зокрема, що означає «належне повідомлення»: «Інформування про те, що проти особи розпочато процес переслідування — це дія настільки важлива, що вона має бути виконана відповідно до процедурних та правових вимог по суті, які здатні гарантувати ефективне застосування права обвинуваченого; недостатньо мати нечітке та неформальне знання»¹⁷⁸.

У 1983 році Комітет ООН з прав людини у справі Мбенге проти Заїру наголосив на тому, що процедура *in absentia* не є неправовою самою по

177 Case of Sanader v. Croatia, ECHR, appl. no. 66408/12, judgment 12.02.2015: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-151039>.

178 Case of Sejdovic v. Italy, ECHR, appl. no. 56581/00, judgment 01.03.2006: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-72629>. Case of Stoyanov v Bulgaria, ECHR, appl. no. 25714/05, judgment.

собі тому, що існує презумпція щодо того, що держава здійснює всі кроки для того, щоб належним чином проінформувати обвинуваченого щодо процесів проти нього: «Вирок за відсутності обвинуваченого вимагає, попри відсутність обвинуваченого, того, що його було проінформовано належним чином про дату та місце судового розгляду». Комітет ООН постановив, що держава не здійснила належних кроків щодо належного інформування обвинуваченого і те, що він дізнався про розгляд справи за його відсутності зі ЗМІ було порушенням статті 14 (3) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права¹⁷⁹.

Щодо позиції Міжнародного кримінального суду з цього питання, то сьогодні основним орієнтиром є рішення Досудової палати МКС у справі проти Саїфа Аль-Іслама Гаддафі¹⁸⁰. Палата зазначила, що це не питання Суду – перевіряти правову кваліфікацію та предмет обвинувачення, які висувались національним судом, якщо для цього немає потреби. У ході процесу *in absentia* суд має надати обвинуваченому весь ряд процесуальних прав і гарантій, а в разі його появи в ході процесу або навіть після винесення вироку *in absentia* – повинен мати можливість переглянути свою справу у суді.

Крім цього, у згаданій справі та справі проти Жана-П'єра Бемби Комбо¹⁸¹ МКС окремо наголошував на дотриманні принципу недопущення повторної відповідальності за один і той самий злочин, який у контексті процесів *in absentia* тлумачився таким чином, що повнота та якість процесу на національному рівні, належна кваліфікація діянь та недопущення застосування амністії чи помилувань щодо винних у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів – впливають на визнання вироку національного суду міжнародним судом чи трибуналом таким, що відповідає цьому принципу та не створює передумов для розгляду справи повторно.

Останнім рішенням МКС, в якому аналізується процес *in absentia* на національному рівні, стала позиція апеляційної палати Суду по справі Саїфа Аль-Іслама Гаддафі¹⁸². Суд наголосив, що попри на те, що пан Гаддафі брав участь у декількох засіданнях через відеозв'язок та ще у кількох засіданнях був залучений його адвокат, цей процес не можна вважати таким, що

179 Communication No. 16/1977, (Reported at: 78 ILR 18, 19, UNHR Comm. 1983), para 14.1.

180 Decision on the 'Admissibility Challenge by Dr. Saif Al-Islam Gaddafi pursuant to Articles 17(1)(c), 19 and 20(3) of the Rome Statute' / In the case of Prosecutor v. Saif Al-Islam Gaddafi, Situation in Libya // ICC, 05.04.2019: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2019_01904.PDF.

181 Decision on the Admissibility and Abuse of Process Challenges / In the case of Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Situation in the CAR // ICC, 24.06.2010: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2010_04399.PDF.

182 Decision on the 'Admissibility Challenge by Dr. Saif Al-Islam Gaddafi pursuant to Articles 17(1)(c), 19 and 20(3) of the Rome Statute' / In the case of Prosecutor v. Saif Al-Islam Gaddafi, Situation in Libya // ICC, 05.04.2019: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2019_01904.PDF.

відбувався за присутності обвинуваченого. Таку ж позицію підтримує й уряд Лівії. Водночас винесене рішення судом першої інстанції, відповідно до законодавства Лівії, не можна вважати остаточним, оскільки пан Гадафі має право за процесуальним законодавством на перегляд вироку, винесеного *in absentia*. Для ствердження того, що особа була притягнута до відповідальності, МКС важливо, щоб процес щодо особи був об'єктивним та особа мала можливість оскаржити рішення до суду вищої інстанції.

Показовою є прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи Резолюція (75)11 від 19 січня 1973 року «Про критерії, які регламентують розгляд, що проводиться у відсутність обвинуваченого» від 19.01.1973. Резолюція є документом м'якого права, проте вона підтверджує наявність Європейського консенсусу в питаннях визначення обґрунтованості обвинувачення за процедурою *in absentia*. Резолюція передбачає стандарти щодо змісту повістки, можливості для обвинуваченого реалізувати свої права у процесі та додаткових гарантій для перегляду справи¹⁸³.

Такі країни, як Данія, Нідерланди, Німеччина, Швеція та інші дозволяють розгляд справ за відсутності обвинуваченого за таких умов: обвинуваченого було повідомлено про розгляд справи належним чином; вирок який він/вона може отримати не перевищує 3 роки (це максимальний строк серед перелічених країн і стосується Австрії); обвинувачується здебільшого у фінансових злочинах чи злочинах стосовно власності; їй/йому гарантовано право на захист; їй/йому гарантовано право на перегляд справи.

Спільні слідчі групи (ССГ)

Однією з форм міжнародної співпраці є взаємодія між державами у кримінальних провадженнях. Відповідно до статті 523 КПК України міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вживанні необхідних заходів

183 1. Обвинуваченому має вручатись повістка для явки в суд і підготовки свого захисту. 2. Повістка має ясно пояснити наслідки неявки обвинуваченого для розгляду (в тому числі й про початок процедури *in absentia*, як наслідок неявки). 3. Суд повинен відкласти розгляд, якщо визнає, що особиста присутність викликаного повісткою обвинуваченого є обов'язковим або якщо є підстави вважати, що у нього виникли перешкоди для явки. 4. Справа обвинуваченого не повинна розглядатися за його відсутності (*in absentia*), якщо можливо і бажано перенести розгляд на територію іншої держави або звернутися із запитом про видачу обвинуваченого. 5. Коли справа обвинуваченого розглядається *in absentia* докази повинні збиратися звичайними засобами, а захист повинен мати право впливати на цей процес. 6. Судове рішення, прийняте *in absentia*, має бути доведено до його відома згідно з правилами вручення повісток для явки в суд, і період часу для оскарження не повинен починатися раніше, ніж особа, щодо якої винесено вирок, не отримає ефективного повідомлення про винесене судове рішення, якщо тільки не буде встановлено, що особа навмисно прагнула уникнути правосуддя. 7. Кожен, чия справа розглядалася *in absentia*, повинен мати можливість оскаржити це судове рішення будь-якими доступними йому засобами, якби він був присутній. 8. Особа, справу якої було розглянуто *in absentia* і якій не було вручено повістку в належній формі, повинна мати правовий засіб захисту, що дозволяє йому переглянути справу як в питаннях права, так і в питаннях факту. 9. Особа, справу якої розглянуто *in absentia*, але якій повістка була належним чином вручена, має право на повторний розгляд справи у звичайному порядку, якщо ця особа може довести, що її відсутність і неможливість проінформувати суддю у справі була викликана обставинами, що знаходяться за межами її контролю.

з метою надання міжнародної правової допомоги у спосіб вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків. Міжнародним договором, ратифікованим Україною, можуть бути передбачені інші, ніж у цьому Кодексі, форми співробітництва під час кримінального провадження.¹⁸⁴

Кримінальне процесуальне законодавство України передбачає можливість створювати спільні слідчі групи для проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на територіях декількох держав, або, якщо порушуються інтереси цих держав. Члени спільної слідчої групи безпосередньо взаємодіють між собою, узгоджують основні напрями досудового розслідування, проведення процесуальних дій, обмінюються отриманою інформацією. Координацію їхньої діяльності здійснює ініціатор створення спільної слідчої групи або один з її членів.¹⁸⁵

Положення КПК України окреслюють можливості міжнародного співробітництва, але у межах конкретного кримінального провадження. Співробітництво повинно передбачати чіткий розподіл завдань між учасниками групи та бачення результату такого провадження. Ці вимоги сформульовані у Другому додатковому протоколі до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах. Відповідно до його положень, спільну слідчу групу може бути створено, зокрема, у випадках коли:

- розслідування злочинів Стороною вимагає проведення складних та комплексних слідчих заходів, пов'язаних з іншими Сторонами;
- кілька Сторін проводять розслідування злочинів, обставини яких вимагають вжиття скоординованих, погоджених дій на території відповідних Сторін.¹⁸⁶

Норми, що регулюють роботу ССГ як форму міжнародно-правового співробітництва у кримінальних провадженнях, є загальними для розслідування фактів вчинення усіх видів злочинів, включно з найтяжчими міжнародними. Після 24 лютого 2022 року Україна стала просувати формат ССГ як інструмент розслідування наслідків збройного конфлікту та взаємодії з іншими країнами, які відкрили провадження на національному рівні за цими фактами.

184 Стаття 528 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

185 Стаття 571 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

186 Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 08.11.2001: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518#Text.

В умовах обмеженості власних ресурсів, активної фази збройного конфлікту на території України, неможливості проведення ряду слідчих дій через ведення бойових дій правоохоронні органи України мають намір показувати швидкий результат у розслідуванні воєнних злочинів. З позиції України, за ефективний приклад такої роботи було взято ССГ, яка була створена для розслідування катастрофи літака рейсу МН17 17.07.2014 та судовий процес за результатами її роботи, який відбувся у Нідерландах. Проте, порівнюючи роботу створеної ССГ після 24.02.2022 року з ССГ щодо катастрофи МН17 як успішного прикладу опускається той факт, що **ця слідча група проводила розслідування щодо одного факту вчинення злочину, а не розглядала всі наслідки збройного конфлікту, як планується наразі.**

У випадку з розслідуванням наслідків катастрофи рейсу МН17 було чітко визначено цілі та завдання роботи, судову юрисдикцію провадження, а також стандарт збору доказів, який застосовувався. Натомість створена ССГ стала базою для масштабної роботи по збору доказів щодо злочину агресії, вчиненого проти України, та створеного Міжнародного центру переслідування за злочин агресії (ICPA)¹⁸⁷. Перед ним стоїть завдання: обробити величезний масив даних та провадити діяльність без зрозумілої юрисдикції для подальшого можливого судового переслідування.

Досвід країн-учасниць нової ССГ у розслідуванні найтяжчих міжнародних злочинів є обмеженим. Це призводить до збільшення навантаження на її членів і породжує значні очікування з боку тих, хто зацікавлений в успішному переслідуванні злочину агресії. Проте все ще відкритим залишається питання — де будуть використані зібрані докази як щодо злочину агресії, так і щодо інших ймовірних найтяжчих міжнародних злочинів. Зокрема, яким чином може здійснюватись взаємодія між ССГ та МКС, які долучені до роботи Міжнародного центру переслідування за злочин агресії. Враховуючи те, що практика роботи ССГ щодо розслідування найтяжчих міжнародних злочинів є новою, це перший досвід, який може бути використаний у майбутньому для подібних ситуацій і важливо засвоїти його уроки.

Співробітництво з Міжнародним кримінальним судом

З травня 2022 року КПК України було доповнено окремим розділом, який визначає особливості співпраці з Міжнародним кримінальним судом¹⁸⁸. Окремі його положення прив'язані до ратифікації Римського статуту МКС і наразі не мають юри-

187 Ukraine: International Centre for the prosecution of Russia's crime of aggression against Ukraine starts operations today // European Commission, 03.07.2023: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3606.

188 Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», № 2236-IX, 03.05.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#n5>.

дичної сили¹⁸⁹. Водночас зазначається, що прийняті зміни застосовуються з урахуванням заяв Верховної Ради України про визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду¹⁹⁰.

Цей розділ регулює співробітництво України з міжнародною судовою інстанцією, однак належної правової основи — міжнародно-правового документа — для такого співробітництва немає. Такою підставою має бути або ратифікація Римського статуту, або підписання угоди про співробітництво України з Міжнародним кримінальним судом. Заяви про визнання юрисдикції Суду та зміни до КПК не є достатнім фундаментом для закріплення факту взяття Україною зобов'язань перед МКС. З огляду на це, немає впевненості, що положення про затримання осіб на прохання МКС, їхнє тримання під вартою, особливості виконання запитів Суду не будуть змінені в будь-який момент та виконуватимуться повною мірою.

На практиці співпраця залежить від взаємин між уповноваженими органами з української сторони (зокрема ОГП) та МКС, їхнього бачення такої співпраці та бажання взаємодіяти, **що може мати тимчасовий характер та залежати від політичної волі чинного уряду**. До того ж посилання у законі на Римський статут як міжнародно-правовий документ є недоречними, оскільки для України він не є джерелом права та не створює відповідних зобов'язань.

Якщо проаналізувати зміст прийнятих положень у сукупності, **варто звернути увагу на таке:**

- Норми фактично закріплюють права України на рівні повноправної держави-учасниці Суду, зокрема щодо можливості оскарження рішень МКС чи можливості направляти запити до Суду.

189 1. Ч. 3 ст. 617 КПК України

2. Положення цього розділу також застосовуються до виконання прохань Міжнародного кримінального суду щодо розслідування злочинів проти відправлення правосуддя, що здійснюється Міжнародним кримінальним судом. Ч. 3-5 ст. 636 КПК України

3. Рішення Міжнародного кримінального суду про штраф та/або конфіскацію центральний орган України надсилає до суду за місцем проживання особи, місцем відбування покарання особою або місцезнаходженням майна для звернення до виконання у тридцятиденний строк у порядку, визначеному статтею 535 цього Кодексу.

4. Виконання рішення Міжнародного кримінального суду про штраф та/або конфіскацію здійснюється без шкоди для прав добросовісних (bona fide) третіх сторін.

5. Майно або доходи від продажу нерухомого майна чи у відповідних випадках від продажу іншого майна, отриманого в результаті виконання рішення, зазначеного у частині четвертій цієї статті, передаються до Міжнародного кримінального суду. // Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», № 2236-IX, 03.05.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#n5>.

190 Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», № 2236-IX, 03.05.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#n5>.

- Примітка до Розділу IX2 обмежує його дію до «осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації або агресію іншої країни проти України», що суперечить принципу всебічного розслідування, яким керується Офіс Прокурора МКС.
- Положення у контексті співробітництва надають пріоритет використанню термінології Римського статуту та її тлумачення згідно з його нормами, тоді як ця термінологія не є частиною національного законодавства через відсутність офіційного перекладу Римського статуту на українську мову, тому його використання буде залишатись обмеженим, а тлумачення – широким, що може не відповідати встановленим стандартам¹⁹¹.
- Закріплено можливість передачі провадження до МКС, але не визначено правові наслідки такого рішення відповідно до інших норм кримінального процесуального законодавства, тобто що саме буде відбуватись з провадженням в Україні та які підстави для ухвалення подальших рішень.
- У частині роботи із доказами виникає колізія, оскільки МКС має власні стандарти таких процесів, які безпосередньо впливають на визнання доказів допустимими у судовому провадженні, однак положення національного законодавства України не гармонізовані зі стандартами Суду.¹⁹²

Фактично, питання можливості представників Офісу Прокурора МКС збирати докази на території України вирішується Генеральним прокурором України одноособово.

20 вересня 2022 року Верховною Радою України були прийняті зміни до вказаного розділу КПК України як реакція на практичні проблеми у реалізації прийнятих норм. Нововведення передбачили: можливість проведення процесуальних дій не тільки Прокурором МКС, а й уповноваженими ним працівниками Суду, які вказані у проханні; необхідність погодження Генеральним про-

курором України проведення процесуальних дій на території України уповноваженими працівниками Суду¹⁹³. Фактично, питання можливості представників Офісу Прокурора МКС збирати докази на території України вирішується Генеральним прокурором України одноособово. Це, наприклад, надає йому дискрецію визначати які

191 На сайті Верховної Ради розміщено документ, на якому позначено, що це «офіційний переклад». Однак офіційним переклад може бути лише тоді, коли міжнародно-правовий документ було ратифіковано і його було узгоджено з офіційною установою, яка регулює його застосування.

192 Розділ IX-2 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

193 Закон України «Про внесення змін до статті 624 Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення співробітництва з Міжнародним кримінальним судом при проведенні процесуальних дій на території України», № 2598-IX, 20.09.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2598-IX#Text>.

матеріали кримінальних проваджень за запитом МКС можуть надаватись, як саме здійснюється допуск до затриманих осіб чи які місця вчинення злочину слідчі та прокурори МКС можуть відвідати.

Специфічні положення законодавства

Збереження доказів

Питання збереження доказів виникає разом із порядком їхнього збору. У контексті роботи міжнародних судових інстанцій те, як зберігаються докази найтяжчих міжнародних злочинів, безпосередньо впливає на їхню допустимість під час подальшого розгляду справи судом. Чинне законодавство України має обмежені правила збереження доказів на етапі досудового розслідування. Так, слідчий чи прокурор у кримінальному провадженні може вилучати:

- речові докази;
- предмети й документи, обіг яких заборонено (якщо у власника немає дозволу на їх придбання і зберігання);
- документи, які засвідчують особу заарештованих підозрюваних, обвинувачених (підсудних);
- інші документи, що мають значення у справі;
- гроші та інші цінності, виявлені під час накладення арешту на майно підозрюваних, обвинувачених, підсудних або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за їхні дії, на які може бути звернено стягнення з метою відшкодування заподіяної матеріальної шкоди або забезпечення виконання вироку в частині конфіскації майна¹⁹⁴.

Чинний порядок не передбачає механізму довготривалого зберігання доказів у електронній формі (оскільки прив'язка до їхнього використання можлива у паперовому вигляді). Також відсутні вимоги до збереження інформації, яка описує процес створення таких доказів, та який би врегульовував порядок доступу до відповідних місць зберігання. Тому на рівні законодавства та практики до цього часу не розв'я-

194 Пункт 4 // Наказ «Про затвердження та введення в дію Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду» / Генеральна прокуратура України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна податкова адміністрація України, Служба безпеки України, Верховний Суд України, Державна судова адміністрація України, № 51/401/649/471/23/125, 27.08.2010: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10#Text>.

зана проблема зберігання: питання у наявності спеціальних серверів для електронних даних, які є доказами у кримінальних провадженнях та які вилучаються під час розслідування.

Після повномасштабного вторгнення у межах міжнародної допомоги Офіс Генерального прокурора отримав місце на серверах Microsoft та Amazon для зберігання на них доказів в електронній формі. Але яким чином має бути захищена розміщена на них інформація – невідомо. Національним законодавством це питання не врегульоване. Тому на практиці **цей аспект може бути використаний стороною захисту під час судового процесу**. Крім цього, на базі ОГП використовується програмне забезпечення для роботи з окремими видами доказів. Наприклад, Palantir, Microsoft Azure, Skydio Drones¹⁹⁵.

Також тривають дискусії зі створення окремої інформаційної системи на базі ОГП, яка має зберігати та аналізувати докази найтяжчих міжнародних злочинів. Система «СМЕРЕКА» має покращити координацію та ефективність прокурорів, а також поліпшити процесуальне керівництво¹⁹⁶. Проте вона буде використовуватись для всіх кримінальних проваджень у межах бази e-Case, що має стати втіленням електронного кримінального провадження, а не тільки буде стосуватись найтяжчих міжнародних злочинів. Обговорення технічних рішень для запровадження електронного кримінального провадження та спеціальних систем як «СМЕРЕКА», яка пропонується для доказів воєнних злочинів, повинне включати також розробку спеціалізованих нормативно-правових актів та розв'язання питань, пов'язаних із захистом та місцями зберігання таких даних, враховуючи ризики війни.

Також проблеми виникають зі зберіганням габаритних речових доказів. Відповідальність за це покладена на органи досудового розслідування та суд. Передбачена можливість передавати їх для зберігання підприємствам, установам та організаціям, про що складається відповідний протокол¹⁹⁷. У цьому контексті цілком виправдано з'являються питання щодо місця зберігання вилучених на місці вчинення злочину уламків снарядів чи військової техніки, яка також може розглядатись як речовий доказ у провадженнях за фактами вчинення воєнних злочинів.

195 Результати роботи з протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, за 2023 рік // Офіс Генерального прокурора, 18.01.2024: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-roboti-z-protidiyi-zlocinam-vcinenim-umovax-zbroinogo-konfliktu-za-2023-rik>.

196 Естонські партнери оголосили тендер на розробку модулів системи управління досудовими розслідуваннями «СМЕРЕКА» // Офіс Генерального прокурора, 11.05.2023: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/estonski-partneri-ogolosili-tender-na-rozrobku-moduliv-sistemi-upravlinnya-dosudovimi-rozsliduvannyami-smereka>.

197 Пункт 12 / Наказ «Про затвердження та введення в дію Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду» / Генеральна прокуратура України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна податкова адміністрація України, Служба безпеки України, Верховний Суд України, Державна судова адміністрація України, № 51/401/649/471/23/125, 27.08.2010: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10#Text>.

Зокрема, місцями зберігання зброї та боєприпасів визначені господарчі підрозділи Міністерства внутрішніх справ, Головних управлінь Міністерства внутрішніх справ, управлінь Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Головних управлінь та управлінь СБУ після перевірки, державні судово-експертні установи, склади військових частин або відповідних державних підприємств (організацій)¹⁹⁸. Враховуючи умови війни на території України та масові обстріли з 24 лютого 2022 року, існує значний ризик знищення таких предметів, оскільки місця зберігання подібних речових доказів стають об'єктами нападу. Як приклад, мобільні телефони російських солдатів, які можуть бути використані як джерело доказів, фактично не долучаються до матеріалів кримінальних проваджень. Вони або вилучаються військовими на місцях, або знищуються внаслідок бойових дій.

Коли суд ухвалює рішення у межах кримінального провадження чи постановляє про його закриття, окремо вирішується питання й про вилучені докази¹⁹⁹. У контексті дослідження фактів найтяжчих міжнародних злочинів докази, отримані в одному провадженні, можуть мати значення для іншого. Тому важливо, щоб порядок зберігання доказів та відповідні процесуальні рішення враховували їхній потенційний вплив **на розслідування інших фактів ймовірних найтяжчих злочинів**.

Захист постраждалих та свідків

Захист свідків є важливим інструментом у забезпеченні правосуддя за найтяжчі міжнародні злочини. Постраждалі від подій стають важливим джерелом інформації, що створює ризики не тільки для їхнього життя і здоров'я, але для їхніх родин і близьких. З 2014 року паралельно з розслідуванням наслідків збройного конфлікту на території України непоодинокими стали випадки вбивства свідків, які могли надати інформацію щодо відповідальності РФ²⁰⁰.

Нині українське законодавство не приділяє достатньо уваги питанню захисту свідків. У 1993 році було прийнято Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»²⁰¹, який фактично є єдиним нормативно-правовим актом з цього питання. Він зазнавав лише редакційних змін у

198 Пункт 16 // Наказ «Про затвердження та введення в дію Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду» / Генеральна прокуратура України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна податкова адміністрація України, Служба безпеки України, Верховний Суд України, Державна судова адміністрація України, № 51/401/649/471/23/125, 27.08.2010: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10#Text>.

199 Стаття 374 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

200 Побудова ефективної програми захисту свідків у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі збройним конфліктом / Аналітичний звіт // Ukrainian Legal Advisory Group, 2021: <https://ulag.org.ua/uk/reports-and-materials/-3>.

201 Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», № 3782-XII, 23.12.1993: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>.

зв'язку з ухваленням у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України та його подальших доповнень. Норми цього закону поширюються і на захист постраждалих від найтяжчих міжнародних злочинів.

Закон містить такий перелік доступних заходів захисту свідків:

- особиста охорона, охорона житла і майна;
- надання спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку;
- використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження;
- заміна документів та зміна зовнішності;
- зміна місця роботи або навчання;
- переселення в інше місце проживання;
- поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення;
- забезпечення конфіденційності відомостей про особу;
- закритий судовий розгляд.²⁰²

З 2014 року у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, на різних етапах їхнього розгляду застосовувались заходи забезпечення безпеки до учасників процесу. Така практика не стала поширеною, але застосовувалась в окремих провадженнях. Суди ухвалювали рішення про зміну анкетних даних свідків²⁰³, проведення допиту свідків у закритому судовому засіданні²⁰⁴. Але

202 Стаття 7 / Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», № 3782-XII, 23.12.1993: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>.

203 Справа № 243/1713/15-к. Слов'янський міськрайонний суд Донецької області. Працівника патрульної служби Слов'янського МВ ГУМВС України в Донецькій області було засуджено за скоєння злочину за ч. 1 ст. 258-3 ККУ, а саме за участь у терористичній організації. Було встановлено, що обвинувачений, діючи в інтересах так званої «Донецької народної республіки», здійснював незаконне затримання людей та залучав їх до примусової праці на блокпостах. До чотирьох свідків, а саме тих, кого обвинувачений незаконно затримав та залучав до примусової праці, було застосовано захист. На підставі їхніх заяв та відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 66 Кримінально-процесуального кодексу України та ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», анкетні дані свідків були змінені. Вироком суду обвинуваченого визнано винним та засуджено до 8 років позбавлення волі.

204 Справа №234/16107/17. Особу обвинувачують у скоєнні злочинів за ч. 2 ст. 260 ККУ «Створення не передбачених законом збройних формувань або участь у їх діяльності», зокрема участі в діяльності «Донецької народної республіки». Під час досудового розслідування анкетні дані свідків було змінено постановами слідчого для забезпечення їх безпеки. Окрім того, прокурор, який підтримує обвинувачення в суді, заявив клопотання про проведення на підставі ч. 9 ст. 352 КПК України допиту свідків у закритому судовому засі-

на практиці такі заходи не можуть належно забезпечити безпеку, оскільки опис обставин справи дозволяє ідентифікувати осіб, до яких були застосовані заходи захисту, а під час судового розгляду справи суд безпосередньо досліджує докази, що може призвести до розкриття особистостей.

Після повномасштабного вторгнення у деяких категоріях справ, зокрема щодо фактів сексуального насильства пов'язаного з конфліктом, запроваджується практика застосування заходів захисту щодо потерпілих, хоча чинне законодавство України визначає можливість такого захисту тільки для свідків. Зокрема, змінюються персональні дані цих осіб. Під час розслідування виникають питання як мають діяти слідчі, представники потерпілих, а також суд у таких умовах, коли відповідний алгоритм відсутній на рівні законодавства.

Чинне законодавство України у сфері захисту свідків потребує ґрунтовного доопрацювання як щодо переліку заходів, так і щодо регулювання адміністративного ресурсу, який відповідає за реалізацію цих заходів на практиці. 12 липня 2021 року у Верховній Раді України було зареєстровано два законопроекти, які стосуються забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя (реєстр. № 5752²⁰⁵ та реєстр. № 5751²⁰⁶). Обидва проекти мають реформувати наявну систему захисту свідків в Україні, аргументуючи пропозиції тим, що система є не тільки неефективною, а й нераціональною з точки зору використання бюджетних коштів. Зазначається також, що положення мають поширюватися на кримінальні провадження, які стосуються фактів вчинення «воєнних та інших міжнародних злочинів». Дотепер жоден із документів не був розглянутий парламентом по суті.

Вся система захисту свідків в Україні має враховувати кілька факторів для того, щоб бути ефективною для постраждалих від найтяжчих міжнародних злочинів: оцінка інформації, яку може надати свідок; належний захист персональних даних свідків; брак доступу до зони збройного конфлікту та свідків; характер збройного конфлікту та ведення активних бойових дій; тривалість проваджень.

данні з іншого приміщення, в тому числі у спосіб, що унеможлиблює ідентифікацію особи, яка дає показання. Просив доручити Краматорському ВП ГУНП в Донецькій області, слідчим відділом якого здійснювалось досудове розслідування кримінального провадження, здійснити виклик вказаних свідків до окремого приміщення без оголошення їх дійсних анкетних даних із вжиттям заходів, які б унеможливлювали їх ідентифікацію. Суд задовольнив клопотання прокурора та наголосив, що «збройний конфлікт до цього часу триває, у зв'язку з чим маються об'єктивні підстави побоюватися, що свідки, які, як зазначає сторона обвинувачення, викривають протиправну діяльність [обвинуваченого], можуть опинитися у небезпеці у випадку розкриття їх осіб». / Ухвала Краматорського міського суду Донецької області про проведення допиту свідків від 23 квітня 2019 року.

205 https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72473_

206 https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72472_

Правовий статус постраждалої особи від збройного конфлікту

Дотепер на законодавчому рівні немає чіткого визначення статусу особи, яка постраждала від збройного конфлікту. Тривалі дискусії щодо виокремлення певної категорії переважно пов'язані не з потребою в гармонізації національного законодавства з міжнародним правом у цьому питанні, а з врегулюванням надання соціального захисту та правових гарантій. Визначення правового статусу прив'язується до бюрократичних процедур, а не до дослідження факту завдання шкоди внаслідок чи в умовах війни.

Починаючи з 2014 року обговорювалось визначення правового статусу незаконно затриманих осіб в умовах збройного конфлікту на території України. Питання розглядалось не крізь призму надання гарантій за їхнім правовим статусом, закріплених міжнародним гуманітарним правом, а у контексті можливості виплати грошової допомоги таким особам чи їхнім сім'ям. Лише у 2022 році було прийнято закон, який надав визначення категорії осіб, які були позбавлені волі у зв'язку зі збройним конфліктом, а також соціальні гарантії для сімей таких осіб та питання їхньої соціальної підтримки після повернення. Водночас питання особливих гарантій у межах процесів правосуддя не порушується у тексті, крім права на отримання безоплатної правової допомоги²⁰⁷.

Вже після 24 лютого 2022 року дискусії поширились і на інші категорії постраждалих від порушень законів та звичаїв війни. Наприклад, 17 червня 2022 року Кабінет Міністрів України створив Координаційний штаб з питань захисту прав осіб, депортованих або примусово переміщених у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України²⁰⁸. Діяльність цього Координаційного штабу з одного боку не фокусується на правовому статусі таких осіб, а лише на загальній категорії постраждалих. Але з іншого – потребує чіткого визначення категорії «депортованих чи примусово переміщених осіб», яка не закріплена у національному законодавстві України. У своїй роботі він фокусується на розв'язанні питань, пов'язаних з особами, які внаслідок збройного конфлікту опинились на території РФ внаслідок депортації, евакуації чи самостійного виїзду та хочуть повернутись на територію України. На практиці коло осіб, які отримують допомогу від штабу є значно ширшим ніж депортовані цивільні, але всі вони, у розумінні діяльності штабу, сприймаються саме як ця категорія постраждалих.

207 Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», № 2010-IX, 26.01.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text>.

208 Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав осіб, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України», № 708, 17.06.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2022-%D0%BF#Text>.

Проблема ініціатив з визначення статусу окремих категорій постраждалих від збройного конфлікту полягає у тому, що він прив'язується до факту вчинення найтяжчих міжнародних злочинів проти таких осіб, але не включає дослідження обставин таких порушень та їхній зміст.

Наприклад, для встановлення факту отримання цивільною особою поранення на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях такій особі серед пакета документів необхідно було подавати також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань про відкриття кримінального провадження стосовно факту одержання постраждалою особою ушкоджень здоров'я від боєприпасів та/або інші документи, які підтверджують залучення особи до кримінального провадження як потерпілої²⁰⁹. Але документ про факт реєстрації кримінального провадження **не дає висновку про те, що саме відбулось з такою особою**. Разом із визначенням різних категорій постраждалих, важливо також закріпити на рівні національного законодавства України загальний статус постраждалої особи від збройного конфлікту, що надасть можливість вести облік людей, які зазнали впливу війни, визначати масштаби завданої шкоди особам та надавати гарантії їхнього захисту. Лише визначення різних категорій постраждалих є недостатнім кроком, бо кожен факт завдання шкоди має бути належним чином доведений.

209 Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я», № 306, 25.04.2018: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/306-2018-%D0%BF#n19>.

Діяльність та спроможність органів слідства досліджувати найтяжчі міжнародні злочини

З початком збройного конфлікту на території України органи досудового розслідування отримали найбільший виклик у своїй роботі. Саме вони відповідальні за швидке реагування на факти вчинення кримінальних правопорушень, безпосередню роботу на місцях вчинення злочинів та проведення досудового розслідування. Натомість в органів прокуратури зберігається враження, що положення Кримінального процесуального кодексу України, який було прийнято у 2012 році, зменшили обсяг відповідальності покладеної на слідчих за якість та результати власної роботи, переклавши її на процесуальних керівників. Але, з іншого боку, підходи КПК України приділяють більше ролі якісній взаємодії між органами досудового розслідування та органами прокуратури, створюючи залежність результату у кримінальному провадженні від ефективної координації між ними.

Відповідно до статті 38 КПК України досудове розслідування здійснюють: слідчі підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, органів Державного бюро розслідувань; підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України²¹⁰. Загальні правила підслідності цих органів щодо найтяжчих міжнародних злочинів, визначені у попередньому розділі²¹¹.

Попри значні виклики після 2014 року для правоохоронних органів, які вимагали інших підходів у роботі, спеціалізація органів досудового розслідування з наслідків збройного конфлікту почала формуватись лише у 2021 році. На рівні Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України та Служби безпеки України було вирішено створити окремі слідчі підрозділи щодо роботи зі злочинами, вчиненими в умовах збройного конфлікту, на рівні головних слідчих управлінь, а також територіальних органів у Донецькій та Луганській областях²¹². Проте вже після 24 лютого

210 Стаття 38 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

211 Розділ Положення національного законодавства

212 Допис зі сторінки Ірини Венедіктової у соціальній мережі Фейсбук, 14.07.2021: <https://www.facebook.com/>

2022 року таке рішення стало неактуальним. Наслідки війни фіксувались у різних регіонах України, тому масштаби подій вимагали поширення спеціалізації слідчих органів і в інших областях. Окремі слідчі органи надалі ухвалили рішення про запровадження спеціалізації на рівні інших областей, а інші не можуть собі дозволити такий підхід через особливості внутрішньої структури та нестачу кадрів. Але навіть на фоні прийнятих рішень **важливим кроком має бути закріплення пріоритету дослідження фактів найтяжчих міжнародних злочинів для органів досудового розслідування**. Загальний масив проваджень, які знаходяться у їхній підслідності, тривалість розслідування та низька перспектива реальних процесів проти затриманих обвинувачених призводить до того, що, зокрема, факти порушень законів та звичаїв війни відходять на другий план у їх роботі.

Служба безпеки України

Внутрішня структура слідчих підрозділів органів безпеки побудована за територіальним та предметним принципом. З 2014 року контекст збройного конфлікту був фокусом роботи Головного управління СБУ в АР Крим та Головного управління СБУ у Донецькій та Луганській областях. Окремі кримінальні провадження особливої важливості знаходяться у сфері відання Головного слідчого управління СБУ. Лише у другій половині 2021 року розпочалось формування окремого структурного підрозділу щодо досудового розслідування кримінальних проваджень, вчинених в умовах збройного конфлікту, на рівні Головного слідчого управління СБУ, що було завершено весною 2022 року. Але до цього часу структура органу в регіонах немає аналогічних профільних підрозділів²¹³.

Гранична чисельність слідчих Служби безпеки України є в рази меншою за слідчих Національної поліції України. Законодавство встановлює, що загальна чисельність співробітників СБУ становить 27000 осіб у мирний час, 31000 осіб в особливий період. Але ці цифри охоплюють не тільки слідчих, а всіх співробітників служби. Визначення цієї чисельності здійснюється Президентом України за поданням Голови СБУ у межах видатків Державного бюджету України²¹⁴. У порівнянні з органами

[Venediktovalryna/posts/pfbid0Lx2hHmPdf2YpDrnGA8tGH7C1PnhL3ut2dWKhNHKBKzWBeAezfDJD9Femg2MTKo1bl](https://vnediktovalryna/posts/pfbid0Lx2hHmPdf2YpDrnGA8tGH7C1PnhL3ut2dWKhNHKBKzWBeAezfDJD9Femg2MTKo1bl). В СБУ та Нацполіції створюють підрозділи для розслідування злочинів в умовах збройного конфлікту // ZN.UA / 14.07.2021: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-sbu-ta-natspolitsiji-stvorjat-pidrozdiili-dlja-rozsliduvannja-zlochyniv-v-umovakh-zbrojnoho-konfliktu.html>.

213 Юрій Белоусов, «департамент війни» Офісу Генпрокурора: «Між нами і журналістами-розслідувачами виникла конкуренція. Це добре, але є ризики» / Андрій Черніков // Детектор медіа, 05.08.2022: <https://detector.media/infospace/article/201635/2022-08-05-yuriy-bielousov-departament-viyny-ofisu-genprokurora-mizh-namy-i-zhurnalistamy-rozsliduvachamy-vynykla-konkurenciya-tse-dobre-ale-ie-ryzyky/>. Люди хочуть справедливості тут і зараз, але це «гра в довгу» – керівник «департаменту війни» ОГП про трибунал та злочини росіян (ч. 1) / Юрій Белоусов // Telegraf, 08.01.2024: <https://telegraf.com.ua/ukr/intervju/2024-01-08/5826305-lyudi-khochut-spravedlivosti-tut-i-zaraz-ale-tse-gra-vdovgu-kerivnik-departamentu-viyni-ogp-pro-tribunal-ta-zlochyni-rosiyan-ch-1>.

214 Кількісний склад співробітників Служби безпеки України визначається Президентом України за поданням

поліції, територіальна структура органів безпеки є менш розгалуженою та охоплює тільки рівень областей, що означає залучення до роботи меншої кількості особового складу.

Слідчі СБУ несуть основне процесуальне навантаження з розслідування найтяжчих міжнародних злочинів, вчинених на території України. Відповідно до загальних правил підслідності, закріплених у статті 216 КПК України, у їхній сфері відповідальності злочини проти основ національної безпеки України та злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Зважаючи на це, навіть коли інший орган досудового розслідування реєструє кримінальне провадження з попередньою кваліфікацією за статтями, віднесеними до підслідності СБУ, таке провадження передається для подальшого розслідування органам безпеки або закріплюється за іншим органом досудового розслідування після цього.

Стаття 36 КПК України дозволяє передачу кримінального провадження до підслідності іншому органу досудового розслідування чи іншому підрозділу в межах одного органу. Ця процедура активно використовується у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі збройним конфліктом. Завдяки цьому розслідувати ймовірні факти вчинення порушень законів та звичаїв війни можуть органи Національної поліції України чи Державного бюро розслідувань. Для прийняття такого рішення неефективність може обґрунтовуватись, наприклад, невжиттям необхідних заходів у межах кримінального провадження, непроведенням необхідних слідчих дій, невиконанням вказівок прокурора чи іншими аргументами.

Після внесення до КПК України можливості створювати міжвідомчі слідчі групи, було спрощено механізм збору первинних доказів на місцях. Але на практиці його застосування не стало поширеним, а процес передачі проваджень між різними органами досудового розслідування продовжує здійснюватись за правилами частини 5 статті 36 КПК України (неефективність розслідування). Але водночас саме СБУ залишається основним органом у всіх провадженнях та має закріплювати слідчих за кожним з них у межах створеної групи. Внаслідок такого складного підходу між передачею розслідувань з одного відомства до іншого сам **процес розслідування зупиняється**, а за три-чотири місяці, які потрібні для його відновлення, втрачаються цінні докази, свідки стають недоступними у зв'язку з їхнім переїздом тощо.

За внутрішньою домовленістю між органами досудового розслідування та органами прокуратури, у фокусі Служби безпеки України знаходиться розслідування таких фактів за статтею 438 КК України:

Голови Служби безпеки України, виходячи з потреб надійного захисту державної безпеки України, та в межах видатків, передбачених на утримання Служби безпеки України в Державному бюджеті України. / Стаття 19 // Закон України «Про Службу безпеки України», № 2229-XII, 25.03.1992: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.

- напади на об'єкти інфраструктури, необхідні для забезпечення життєдіяльності цивільного населення, об'єкти культурної спадщини, ядерні об'єкти, освітні та лікувальні заклади, зерносховища, а також напади на цивільні об'єкти, що спричинили масштабні руйнування та численні жертви серед цивільного населення;
- масове розкрадання продовольства (зернових культур тощо);
- обставини жорстокого поводження або інших незаконних дій щодо військовополонених;
- депортації та незаконного переміщення населення.

На додаток до цього – обставини функціонування штабів, комендатур та командних пунктів ворожих військ, інших органів окупаційної влади, які досліджуються також у межах статті 438 КК України, але і пов'язані зі злочинами проти основ національної безпеки.

Практика розслідування Службою безпеки України найтяжчих міжнародних злочинів характеризується **рядом проблемних питань, які потребують вирішення:**

Пріоритети діяльності органу — дослідження правопорушень проти основ національної безпеки

В умовах воєнного стану на території України саме ця категорія злочинів виходить на перший план у роботі СБУ. Як на території, не охопленій активними бойовими діями, так і у звільнених районах СБУ зосереджується на безпекових викликах²¹⁵. Тому поряд із зареєстрованими провадженнями за фактами найтяжчих міжнародних злочинів, збільшується і кількість зареєстрованих правопорушень проти національної безпеки²¹⁶;

215 Служба безпеки України відповідно до своїх основних завдань зобов'язана: ...сприяти забезпеченню режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення, а також ліквідації наслідків стихійного лиха, значних аварій, катастроф, епідемій, епізоотій та інших надзвичайних ситуацій... / Пункт 11 частини 1 статті 24 // Закон України «Про Службу безпеки України», № 2229-XII, 25.03.1992: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.

216 Станом на 12.12.2022 р. було зареєстровано 18508 кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, серед яких: 11764 за ст. 110 КК України, 1907 за ст. 111 КК України, 3756 за ст. 111-1 КК України, 355 за ст. 111-2 КК України, 63 за ст. 113 КК України, 663 інших кримінальних правопорушень (починаючи з 24.02.2022 р.). / Офіційний телеграм-канал Офісу Генерального прокурора: https://t.me/pgu_gov_ua/8061. СБУ затримала на Херсонщині колаборантів, які погрожували розстрілом за відмову «голосувати» на псевдореферендумі / Служба безпеки України, 12.12.2022: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zatrymala-na-khersonshchyni-kolaborantiv-yaki-pohrozhuvaly-rozstrilom-za-vidmovu-holosuvaty-na-psevdoreferendumi>. СБУ ідентифікувала 6-х російських генералів, які віддавали накази на захоплення українських міст на Харківщині / Служба безпеки України, 12.12.2022: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-identyfikovala-6kh-rosiiskikh-heneraliv-yaki-viddavaly-nakazy-na-zakhoplennia-ukrainskykh-mist-na-kharkivshchyni>. СБУ затримала у Херсоні російського агента, який коригував обстріли позицій ЗСУ на південному фронті / Служба безпеки України, 02.12.2022: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zatrymala-u-khersoni-rosiiskoho-ahenta-yakiy-koryhuval-obstrily-pozytsii-zsu-na-pivdenному-fronti>. СБУ затримала в Лимані колаборантку, яка пропонувала «сухпайки» з рф в обмін на підтримку окупаційної влади / Служба безпеки України, 01.12.2022: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zatrymala-lymani-kolaborantku-yaka-proponovala-sukhpaiky-z-rf-v-obmin-na-pidtrymku-okupatsiinoi-vlady>. СБУ ідентифі-

Слідчі органів безпеки не мають досвіду роботи з насильницькими злочинами

Великий відсоток фактів порушень законів та звичаїв війни пов'язаний із вчиненням насильницьких дій, такими як умисне вбивство, катування та жорстоке поводження, сексуальне насильство, незаконні затримання та інші. Подібні діяння як загальнокримінальні злочини віднесені до сфери відповідальності поліції, тому слідчі СБУ не мають практичного досвіду роботи з фіксацією катувань чи тілами загиблих. Слідчі повинні мати базові навички роботи із постраждалими від цих злочинів, а також покладатись на спеціальні експертні підрозділи для відібрання біологічних зразків та збору речових доказів²¹⁷. Такі прогалини у професійному досвіді створюють ризик повторної віктимізації для постраждалих від порушень, а також негативно впливають на якість зібраних доказів.

Слідчі потребують навчання щодо роботи з найтяжчими міжнародними злочинами

Запит на проходження навчання щодо особливостей розслідування воєнних злочинів та міжнародних стандартів роботи з ними залишається актуальним. Попри те, що війна на території України триває з 2014 року, а після 24 лютого 2022 року масштаби її наслідків зросли в рази, відповідні навчальні програми для слідчих СБУ були поодинокими та не мали системного характеру. Зважаючи на досвід роботи слідчих та їхню виключну підслідність щодо цієї категорії злочинів, серед інших правоохоронних органів вони мають бути у пріоритеті професійної підготовки.

кувала колаборантів, які ініціювали «приєднання» Донеччини до рф / Служба безпеки України, 17.11.2022: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-identyfikovala-kolabornativ-yaki-initsiiuvaly-pryiednannia-donechchyny-do-rf>. СБУ проводить стабілізаційні заходи та виявляє колаборантів і зрадників на Херсонщині, – Василь Малик / Служба безпеки України, 14.11.2022: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-provodyt-stabilizatsiini-zakhody-ta-vyavliaie-kolaborantiv-i-zradnykiv-na-khersonshchyni-vasyl-maliuk>. СБУ затримала ворожого агітатора, який готував фейки для ток-шоу Соловійова / Служба безпеки України, 12.11.2022: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zatrymala-vorozhoho-ahitatora-yakyy-hotuvav-feiky-dlia-tokshou-soloviiova>. З початку повномасштабного вторгнення СБУ викрила понад 700 колаборантів / Служба безпеки України, 10.11.2022: <https://ssu.gov.ua/novyny/z-pochatku-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-sbu-vykryla-ponad-700-kolaborantiv>. СБУ ідентифікувала нових колаборантів, які вступили до окупаційного «мвд рф» на Запоріжжі і проводять масові репресії / Служба безпеки України, 03.11.2022: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-identyfikovala-novykh-kolaborantiv-yaki-vstupyly-do-okupatsiinoho-mvd-rf-na-zaporizhzhji-i-provodiad-masovi-represii>.

- 217 СБУ виявила ще одну катівню рашистів у звільненому Херсоні / Служба безпеки України, 16.11.2022: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vyavyla-shche-odnu-kativniu-rashystiv-u-zvilnenomu-khersoni>. СБУ затримала на Херсонщині бойовика рф, який стріляв у мирне населення / Служба безпеки України, 14.11.2022: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zatrymala-na-khersonshchyni-boiovyka-rf-yakyy-striliav-u-myrne-naselenia>. росія продовжує використовувати проти України заборонені у всьому світі фосфорні бомби / Служба безпеки України, 01.11.2022: <https://ssu.gov.ua/novyny/rosiia-prodovzhuie-vykorystovuvaty-proty-ukrainy-zaboroneni-u-vsomu-sviti-fosforni-bomby>.

Значний відсоток інформації, з якою працюють слідчі СБУ, охороняється державною таємницею

Зважаючи на особливості власних функцій, більшість інформації, яку збирають органи безпеки, становлять дані розвідки. Як заявляє керівництво СБУ, такі відомості у тому числі лягають в основу розслідувань наслідків війни на території України²¹⁸. Але на вимогу кримінального процесуального законодавства України ця інформація може бути визнана недопустимим доказом²¹⁹, оскільки порядок її отримання віднесено до охоронюваної законом таємниці, що не може бути розголошено²²⁰. Тому виключно такої інформації для розслідування буде недостатньо, щоб довести факт вчинення злочину²²¹;

Велике навантаження на слідчих у регіонах

Організація роботи всередині системи СБУ побудована на тому, що основний масив кримінальних проваджень знаходиться у роботі територіальних органів, а Головне слідче управління СБУ займається розслідуваннями у провадженнях виключної важливості, пріоритети яких визначає сам орган. Враховуючи це, основна робота на територіях, охоплених війною та звільнених від контролю РФ, залишається сферою відповідальності обласних управлінь. До цього часу всередині системи СБУ не було напрацьовано ефективних рішень як посилити ресурс регіонів, тому на фоні дедалі більшої кількості запитів для областей, територіальні управління змушені самостійно організувати роботу на місцях. Або як альтернативне рішення цієї ситуації – передавати провадження до інших органів розслідування.

218 Керівник СБУ Малюк: Просто ми, українці, дуже любимо бавовну // Interfax-Україна, 27.10.2022: <https://interfax.com.ua/news/interview/868357.html>.

219 Стаття 86 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

220 До державної таємниці у порядку, встановленому цим Законом, відноситься інформація: ... у сфері державної безпеки та охорони правопорядку:...про засоби, зміст, плани, організацію, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, форми, методи і результати оперативно-розшукової, розвідувальної і контррозвідувальної діяльності; про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами, що проводять таку діяльність; про склад і конкретних осіб, що є негласними штатними працівниками органів, які здійснюють оперативно-розшукову, розвідувальну і контррозвідувальну діяльність... / Абзац 3 пункту 4 частини 1 статті 8 // Закон України «Про державну таємницю», № 3855-XII, 21.01.1994: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.

221 Як зазначає Офіс Генерального прокурора, 21.06.2023 р. на засіданні Координаційного штабу, який об'єднує різних учасників розслідування фактів найтяжчих міжнародних злочинів на території України та здійснює загальну координацію роботи, було прийнято рішення щодо важливості розвідувальної інформації під час збору доказів. При цьому не наголошується яким чином це має бути забезпечено на практиці та не визначено можливість використання розвідувальної інформації в якості доказу. // Офіс Генерального прокурора, 18.01.2024: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-roboti-z-protidiji-zlocinam-vcinenim-v-umovax-zbroinogokonfliktu-za-2023-rik>.

Низька мотивація слідчих для роботи

Значне навантаження, нестача людських ресурсів, розподіл пріоритетів всередині СБУ негативно впливають на мотивацію працівників. Попри те, що кримінальне процесуальне законодавство України залишає на слідчих СБУ весь тягар роботи з найтяжчими міжнародними злочинами, вони все ще не готові впоратись із запитом до них. Крім того, досі відкрите питання з реформою органу, у межах якої також планується зменшення його функцій та скорочення штату працівників²²².

На фоні триваючого збройного конфлікту фокус роботи СБУ залишається на питаннях безпеки замість роботи з найтяжчими міжнародними злочинами. Після 24 лютого 2022 року офіційна позиція органу показує, що їхня увага також приділяється внутрішній роботі з кадрами, оскільки одним із пріоритетів органу зараз залишається так зване «самоочищення системи».²²³ На практиці, для збільшення кадрового ресурсу СБУ використовує можливості мобілізації та поповнює власний людський ресурс, винаймаючи колишніх співробітників органів безпеки та органів прокуратури, більшість з яких не пройшли атестацію під час реформи у 2019 році. Крім того, з 2019 року тривають дискусії навколо реформи Служби безпеки України²²⁴. Основним моментом, пов'язаним з розслідуванням найтяжчих міжнародних злочинів, є те, що слідчі СБУ можуть втратити функції слідства, а їхня підслідність буде розподілена між іншими органами. Зокрема, стаття 438 КК України має бути передана до Державного бюро розслідувань. Наразі обговорення змісту та наповнення такої реформи продовжуються, а через воєнний стан процес було призупинено²²⁵.

222 Реформа СБУ // Служба безпеки України: <https://ssu.gov.ua/reforma-ssu>.

223 Керівник СБУ Малюк: Просто ми, українці, дуже любимо бавовну // Interfax-Україна, 27.10.2022: <https://interfax.com.ua/news/interview/868357.html>. Очищення СБУ – один з головних пріоритетів сьогодні – в.о. Голови Служби Василь Малюк // Служба безпеки України, 27.10.2022: <https://ssu.gov.ua/novyny/ochyshchennia-sbu-odyn-z-holovnykh-priorytetiv-sohodni-vo-holovy-sluzhby-vasyl-maliuk>.

224 Реформа СБУ // Служба безпеки України: <https://ssu.gov.ua/reforma-ssu>. 10.03.2022 р. у Верховній Раді було зареєстровано Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України (реєстр. № 3196): http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68347. 20.05.2020 р. під час повторного першого читання його відправили на доопрацювання. 26.10.2020 р. було зареєстровано доопрацьований законопроект № 3196-д: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70243. 28.01.2021 р. його було прийнято у першому читанні.

225 В умовах війни процес реформування СБУ поставили на паузу – депутат // Укрінформ, 08.11.2022: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3610215-v-umovah-vijni-proces-reformuvanna-sbu-postavili-na-pauzu-deputat.html>.

Національна поліція України

Національна поліція України має найбільшу кількість особового складу, порівняно з іншими органами досудового розслідування. Загальна чисельність працівників НПУ становить не більше 140 тисяч осіб²²⁶. Така цифра виходить із завдань, які виконує НПУ. Наприклад, забезпечення публічної безпеки та порядку. Завдяки цьому органи НПУ максимально розгалужені на місцях та охоплюють рівень областей, районів, міст, районів у містах, а також міжрегіональні територіальні органи²²⁷. Серед них кількість слідчих поліції до повномасштабного вторгнення РФ на територію України становила до 15 тисячі осіб, а після – 8.3 тисячі.

З 2014 року основний фокус роботи з найтяжчими міжнародними злочинами для органів НПУ був зосереджений на областях, попри відсутність підслідності. Для того, щоб слідчі НПУ могли розслідувати ці злочини, вони були кваліфіковані як загальнокримінальні злочини за статтями, наприклад, 146 (викрадення на відміну від насильницького зникнення під час збройного конфлікту), 115 (вбивство на відміну від умисного вбивства), 127 (катування), 260 (участь у незаконному збройному формуванні) КК України у зв'язку зі збройним конфліктом на сході України. За територіальним принципом, це стало віданням Головного управління Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, Головного управління Національної поліції в Донецькій області та Головного управління Національної поліції в Луганській області, а також їхніх територіальних підрозділів²²⁸. Восени 2021 року у складі Головного слідчого управління НПУ було створено окреме управління організації розслідування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту.

Вже після широкомасштабного вторгнення РФ на територію України, викликом для Головного слідчого управління НПУ стала організація роботи управлінь у регіонах для належної фіксації наслідків війни на території України²²⁹. На рівні Головного слідчого управління НПУ, під координацією управління організації розслідування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту, було створено спеціальну групу з документування злочинів РФ та Республіки Білорусь на території України, до складу якої увійшли також працівники Департаменту кіберполіції НПУ, Департаменту стратегічних розслідувань НПУ, Департаменту патрульної поліції, Департаменту

226 Частина 5 статті 13 // Закон України «Про Національну поліцію України», № 580-VIII, 02.07.2015: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

227 Стаття 15 // Закон України «Про Національну поліцію України», № 580-VIII, 02.07.2015: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

228 Структура Національної поліції України // Національна поліція України: <https://www.npu.gov.ua/pro-policiyu/struktura-nacionalnoyi-policii>.

229 Масив інформації про кожен факт воєнних злочинів, вчинених рф, важливо структурувати та пріоритезувати, – Катерина Павліченко // Національна поліція України, 19.05.2022: <https://www.kmu.gov.ua/news/masiv-informaciyi-pro-kozhhen-fakt-voyennih-zlochiviv-vchinenih-rf-vazhlivo-strukturuvati-ta-prioritezuvati-katerina-pavlichenko>.

карного розшуку НПУ, Департаменту кримінального аналізу НПУ, Департаменту захисту інтересів суспільства і держави НПУ²³⁰. Серед завдань групи – збір та фіксація доказів вчинення найтяжчих міжнародних злочинів не тільки для національних кримінальних проваджень, але і для міжнародних інстанцій, здійснення досудового розслідування, а також пошук державних активів РФ²³¹.

Через те, що практично всі області у різній мірі охоплені чи бойовими діями, чи ракетними ударами – питання про спеціалізацію органів поліції щодо правопорушень, вчинених в умовах збройного конфлікту, не ставиться. Але на виконання рішення координаційної наради правоохоронних органів під головуванням Генерального прокурора було створено не тільки територіальні підрозділи на рівні органів прокуратури, а і відповідні відділи у 9 обласних слідчих управліннях, які найбільше постраждали від війни: Київському, Чернігівському, Сумському, Харківському, Луганському, Донецькому, Запорізькому, Херсонському, Дніпропетровському, Миколаївському. Окремо також спеціалізований підрозділ функціонує в управлінні щодо Кримського півострову. Слідчі на регіональному рівні або залучаються до фіксації та розслідування ймовірних порушень законів та звичаїв війни безпосередньо на території власної області, або відправляються у відрядження до інших областей²³².

Після 24 лютого 2022 року слідчі Національної поліції України перейняли на себе більшу частину навантаження органів безпеки з фіксації та розслідування найтяжчих міжнародних злочинів. Приблизно 90 % від усіх зареєстрованих проваджень за цими фактами залишаються саме на органах НПУ, хоча згідно з КПК України вони й не мають такої підслідності²³³. За погодженням між органами досудового розслідування та органами прокуратури, слідчі НПУ проводять розслідування таких фактів, які кваліфікуються за статтею 438 КК України, як:

- умисні вбивства;
- обставини масових поховань;
- сексуальне насильство;
- жорстоке поводження із цивільним населенням;

230 У Нацполіції створили спецгрупу з документування злочинів РФ і Білорусі проти України // [LB.ua](https://lb.ua/society/2022/04/18/513842_natspolitsii_stvorili_spetsgrupu_z.html), 18.04.2022: https://lb.ua/society/2022/04/18/513842_natspolitsii_stvorili_spetsgrupu_z.html.

231 У Нацполіції створили спецгрупу з документування злочинів РФ і Білорусі проти України // [LB.ua](https://lb.ua/society/2022/04/18/513842_natspolitsii_stvorili_spetsgrupu_z.html), 18.04.2022: https://lb.ua/society/2022/04/18/513842_natspolitsii_stvorili_spetsgrupu_z.html.

232 Слідчі Нацполіції розслідують майже 7,5 тисяч воєнних злочинів // Головне управління Національної поліції в Чернігівській області, 18.04.2022: <https://cn.npu.gov.ua/news/slidchi-natspolitsii-rozsliduyut-mayzhe-75-tisyach-voennikh-zlochiviv>.

233 Голова Нацполіції: за час війни виявили і передали до СБУ матеріали по 126 ДРГ / Оксана Геронтєва // Інтерфакс-Україна, 10.10.2023: <https://interfax.com.ua/news/interview/940311.html>.

- обставини функціонування місць масового утримання цивільного населення, жорстокого поводження із ним;
- безвісного зникнення на окупованих територіях;
- незаконного позбавлення волі;
- розграбування майна;
- напади на цивільні об'єкти (крім тих, що віднесені до пріоритетів СБУ).

Враховуючи ці фактори, їхню роботу можна **охарактеризувати таким чином:**

Органи поліції залишаються першими, хто прибуває на місце подій

Крім необхідності забезпечувати безпеку на місцях, слідчі та оперативні підрозділи НПУ були змушені оглядати місця вчинення кримінальних правопорушень, навіть якщо такі діяння не охоплюються їхньою підслідністю²³⁴. Саме органи НПУ збирають докази на місцях обстрілів та інших наслідків збройного конфлікту²³⁵. Поряд з оперативним реагуванням на вчинені правопорушення, НПУ відповідальна за гарячу лінію «102», за якою будь-хто може повідомити про вчинення злочину та очікувати на патрульну службу.

234 З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну слідчі Національної поліції України розпочали 49 001 кримінальне провадження за фактами вчинення на території України злочинів військовослужбовцями збройних сил російської федерації та їхніми пособниками. З них: 37487 — за ст. 438 Кримінального кодексу України (Порушення законів та звичаїв війни), 9129 — за ст. 110 Кримінального кодексу України (Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України), 2197 — за ст. 111-1 Кримінального кодексу України (Колабораційна діяльність), 103 — за ст. 111 Кримінального кодексу України (Державна зрада), 37 — за ст. 113 Кримінального кодексу України (Диверсія) та ін. / Злочини, вчинені військовими рф під час повномасштабного вторгнення в Україну (станом на 16.12.2022) // Національна поліція України, 16.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/zlochyny-vchyneni-viiskovymy-uf-pid-chas-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-v-ukrainu-stanom-na-16122022>.

235 Поліцейські задокументували наслідки 26 російських вогневих атак на Донеччині // Національна поліція України, 16.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/politseiski-zadokumentuvaly-naslidky-26-rosiiskykh-vohnevnykh-atak-na-donechchyni>. Поліція відкрила 22 кримінальні провадження за фактами воєнних злочинів російської армії на Херсонщині // Національна поліція України, 09.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/politsiia-vidkryla-22-kryminalni-provadhennia-za-faktamy-voiennykh-zlochyniv-rosiiskoi-armii-na-khersonshchyni>. Поліція відкрила 51 кримінальне провадження за фактами воєнних злочинів російської армії на Херсонщині // Національна поліція України, 16.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/politsiia-vidkryla-51-kryminalne-provadhennia-za-faktamy-voiennykh-zlochyniv-rosiiskoi-armii-na-khersonshchyni>. Поліція Сумщини документує наслідки артилерійських обстрілів російськими військами // Національна поліція України, 07.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/politsiia-sumshchyny-dokumentuie-naslidky-artyleriiskykh-obstriliv-rosiiskymy-viiskamy>. https://t.me/UA_National_Police/19373. https://t.me/Klymenko_MVS/752.

Кримінальні провадження щодо наслідків збройного конфлікту на території України знаходяться за межами підслідності НПУ

Робота на звільнених територіях від контролю РФ потребує залучення значних ресурсів

Попередня правова кваліфікація подій на території України здійснюється як злочинів проти основ національної безпеки чи злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку²³⁶. Ці категорії кримінальних правопорушень належать до виключної підслідності СБУ, але слідчі поліції продовжують їх фіксувати та реєструвати відповідні кримінальні провадження.

Як показала практика, масштаби територій, які звільняються внаслідок бойових дій потребують одночасного залучення великої кількості слідчих²³⁷. Зважаючи на високий ризик втрати доказів на місцях вчинення злочинів, відпрацювання територій здійснюється групами слідчих одночасно у декількох місцях²³⁸. Крім того, специфіка порушень законів та звичаїв війни потребує залучення експертів та спеціалістів різних галузей знань для відібрання зразків та роботи з речовими доказами²³⁹. Паралельно з цим, звільнені території залиша-

236 Правоохоронці повідомили про підозру депутату російської держдуми за посягання на територіальну цілісність України // Національна поліція України, 13.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/pravookhorontsi-povidomyly-pro-pidozru-deputatu-rosiiskoi-derzhdumy-za-posiahannia-na-terytorialnu-tsilisnist-ukrainy>. Правоохоронці повідомили про підозру шістьом генералам армії рф // Національна поліція України, 12.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/pravookhorontsi-povidomyly-pro-pidozru-shistom-heneralam-armii-rf>. Обійняла посаду старости села на Харківщині під час окупації - слідчі повідомили про підозру місцевій мешканці у колабораційній діяльності // Національна поліція України, 30.11.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/obiiniala-posadu-starosty-sela-na-kharkivshchyni-pid-chas-okupatsii-slidchi-povidomyly-pro-pidozru-mistsevii-meshkantsiu-kolaboratsiinii-diiialnosti>. Слідчі поліції повідомили про підозру мешканцю Херсонщини в державній зраді // Національна поліція України, 02.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/slidchi-politsii-povidomyly-pro-pidozru-meshkantsiu-khersonshchyny-v-derzhavnii-zradi>.

Миколаївські слідчі оголосили місцевому жителю підозру у підтримці збройної агресії росії // Національна поліція України, 02.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/mykolaivski-slidchi-politsii-oholosyly-mistsevomu-zhyteliu-pidozru-u-pidtrymtsi-zbroinoi-ahresii-rosii>. За матеріалами Нацполіції повідомлено про підозру колаборантці // Національна поліція України, 03.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/za-materialamy-natspolitsii-povidomleno-pro-pidozru-kolaboranttsi>.

237 У Києві проходить практичний семінар про особливості роботи поліції в умовах збройної агресії рф // Національна поліція України, 01.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/u-kyievi-prokhodyt-praktychnyi-seminar-pro-osoblyvosti-roboty-politsii-v-umovakh-zbroinoi-ahresii-rf>. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2022 році // Кабінет Міністрів України: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2022/Zvit_police_2022.pdf.

238 Руйнування помешкань внаслідок обстрілів, мародерство, захоплення будівель – луганські поліцейські документують воєнні злочини росії // Національна поліція України, 03.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/ruinuvannia-pomeshkan-vnaslidok-obstriliv-maroderstvo-ta-znyknennia-liudei-luhanski-politseiski-dokumentuiut-voenni-zlochyny-rosii>. Луганщина: поліцейські документують воєнні злочини російських військових на території Сватівського району // Національна поліція України, 07.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/luhanshchyna-politseiski-dokumentuiut-voenni-zlochyny-rosiiskyykh-viiskovykh-na-terytorii-svativskoho-raionu>. В деокупованому Херсоні спеціалізовані слідчо-оперативні групи документують злочини армії рф // Національна поліція України, 17.11.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/v-deokupovanomu-khersoni-spetsializovani-slidcho-operatyvni-hrupy-dokumentuiut-zlochyny-armii-rf>. У Нацполіції працюють мобільні групи, які документують злочини вчинені в умовах війни щодо дітей // Національна поліція України, 16.11.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/u-natspolitsii-pratsiuiut-mobilni-hrupy-iaki-dokumentuiut-zlochyny-vchyneni-v-umovakh-viiny-shchodo-ditei>.

239 Поліцейські у складі спеціальної мобільної групи зафіксували факти сексуального насильства окупантів на Херсонщині // Національна поліція України, 14.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/na-khersonshchyni-politseiski-u-skladi-spetsialnoi-mobilnoi-hrupy-vyviailiaut-ta-rozsliduiut-fakty-vchynennia-rosiiskymy-viiskovymy-seksualnoho-nasylstva-proty-myirnoho-naselennia>. На деокупованій території Миколаївщини правоохоронці проводять ексгумацію тіл мешканців Широківської громади, яких вбили військові рф // Національна поліція України, 08.12.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/na-deokupovanii-terytorii-mykolaivshchyny-pravookhorontsi>.

ються небезпечними для роботи через їхнє замінування, що часто обмежує доступ слідчих та оперативних працівників до місць вчинення злочинів²⁴⁰.

Слідчі потребують спеціалізованого навчання щодо міжнародних стандартів фіксації та розслідування найтяжчих міжнародних злочинів

Враховуючи значну кількість слідчих НПУ, які залучаються до розслідування найтяжчих міжнародних злочинів, та специфіку їхнього дослідження, запит на проведення навчання з міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права залишається надзвичайно високим. Недосконалість національного законодавства змушує органи НПУ напрацьовувати практичні рішення для роботи з електронними доказами, збору інформації від свідків, а також аналізу відомостей щодо ймовірних виконавців злочинів²⁴¹. Крім того, не зважаючи на досвід роботи слідчих з насильницькими злочинами, розслідування найтяжчих міжнародних злочинів потребує врахування специфіки норм міжнародного права для того, щоб зібрані докази могли бути релевантними не тільки для національного правосуддя, а й для міжнародних механізмів.

Навантаження на органи НПУ включає не тільки здійснення досудового розслідування, а й забезпечення правопорядку

Поряд з викликами, які постають перед органами НПУ через розслідування найтяжчих міжнародних злочинів, на них залишається виконання інших функцій²⁴². Зокрема, до сфери відання НПУ відносяться загальнокримінальні злочини, які вчиняються і в умовах збройного конфлікту, а також забезпечення правопорядку на підвідомчих їм територіях²⁴³. Завдяки

[provodiat-ekshumatsiiu-til-meshkantsiv-shyrokovskoi-hromady-iakykh-vbyly-viiskovi-rf](https://mvs.gov.ua/news/nacpolicija-zaversuje-eksgumaciyu-til-iz-misc-masovogo-pohovannya-v-misti-izyum-sergii-pantelejev). Нацполіція завершує ексгумацію тіл із місць масового поховання в місті Ізюм – Сергій Пантелеєв // Міністерство внутрішніх справ України, 23.09.2022: <https://mvs.gov.ua/news/nacpolicija-zaversuje-eksgumaciyu-til-iz-misc-masovogo-pohovannya-v-misti-izyum-sergii-pantelejev>. Поліцейські проводять слідчі дії у херсонському СІЗО // Національна поліція України, 19.11.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/politseiski-provodiat-slidchi-dii-u-khersonskomu-sizo>.

240 На Херсонщині поліція забезпечує стабілізаційні заходи у понад 200 населених пунктах – Євгеній Єнін // Національна поліція України, 23.11.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/na-khersonshchyni-politsiia-zabezpechuie-stabilizatsiini-zakhody-u-ponad-200-naselenykh-punktakh-ievhenii-ienin>.

241 МВС створило інформаційну базу воєнних злочинців, виявлених під час російської агресії // Детектор медіа, 03.08.2023: <https://detector.media/infospace/article/215104/2023-08-03-mvs-stvorylo-informatsiynu-bazu-voiennykh-zlochynstiv-vyavlenykh-pid-chas-rosiyskoi-agresii/>. У базу «Воєнний злочинець» внесли вже майже 250 тисяч загарбників і колаборантів // Укрінформ, 22.12.2023: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3803727-u-bazu-voenij-zlocinec-vnesli-vze-majze-250-tisac-zagarbnikiv-i-kolaborantiv.html>.

242 Наразі на Херсонщині працюють 10 груп вибухотехніків – Ігор Клименко // Національна поліція України, 15.11.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/narazi-na-khersonshchyni-pratsiuiut-10-hrup-vybukhotekhnikiv-ihorklymenko>.

243 Поліція Харківщини за добу відреагувала на 1566 повідомлень громадян // Національна поліція України, 13.11.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/politsiia-kharkivshchyny-za-dobu-vidreahuvala-na-1566-povidomlen-vid-hromadian>. Національна поліція проводить стабілізаційні заходи в Херсоні – глава відомства Ігор Клименко // Національна поліція України, 12.11.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/natsionalna-politsiia-provodyt-stabilizatsiini-zakhody-v-khersoni-hlava-vidomstva-ihor-klymenko>. Поліція відновлює роботу на деокупованій частині Херсонщини, але громадянам повертатися вкрай небезпечно через масове мінування – Ігор Клименко // Національна поліція України, 11.11.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/politsiia-vidnovliuie-robotu-na-deokupovanii-chastyni-khersonshchyny-ale-hromadianam-povertatysia-vkrai-nebezpechno-cherez-masove>.

цьому навантаження на НПУ збільшується у рази, порівняно з іншими органами досудового розслідування, особливо на звільнених від контролю РФ територіях²⁴⁴.

Державне бюро розслідувань

Після свого створення Державне бюро розслідувань замінило підслідність органів прокуратури. Фактично, орган почав повноцінно функціонувати з 27 листопада 2018 року²⁴⁵, а рівно за рік, відповідно до пункту 1 Перехідних положень КПК України²⁴⁶, органи прокуратури втратили можливість проводити розслідування та мати у штаті слідчих.

Згідно з вимогами статті 216 КПК України, підслідність Державного бюро розслідувань стосується злочинів, вчинених спеціальними суб'єктами: представниками публічної та державної служби, антикорупційних органів; а також злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів) за розділом XIX Кримінального кодексу України²⁴⁷. З однієї сторони підслідність ДБР не

[minuvannia-ihor-klymenko](#).

244 Денис Монастирський: Поліція відновила свою роботу у 182 із 229 деокупованих населених пунктів правобережжя Херсонщини // Національна поліція України, 15.11.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/denys-monastyrskiy-politsiia-vidnovyla-svoiu-robotu-u-182-iz-229-deokupovanykh-naselenykh-punktakh-pravoberezhzhia-khersonshchynu>. Досвід роботи на деокупованих територіях увійде до програми підготовки майбутніх поліцейських — Ігор Клименко // Національна поліція України, 10.11.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/dosvid-roboty-na-deokupovanykh-terytoriiakh-uvide-do-prohramy-pidhotovky-maibutnikh-politseiskykh-ihor-klymenko>. Обізнаність громадян запорука безпечного життя — поліцейські проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу на звільнених територіях Снігурівщини // Національна поліція України, 19.11.2022: <https://www.npu.gov.ua/news/obiznanist-gromadian-zaporuka-bezpechnoho-zhyttia-politseiski-provodiat-informatsiino-roziasniuvalniu-robotu-na-zvilnennykh-terytoriiakh-snihurivshchynu>.

245 Історія / Державне бюро розслідувань: <https://dbr.gov.ua/istoriya>.

246 Пункт 1 Перехідні положення / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

247 4. Слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень:

1. вчинених Президентом України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністром України, членом Кабінету Міністрів України, першим заступником та заступником міністра, членом Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Головою Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Головою Фонду державного майна України, його першим заступником та заступником, членом Центральної виборчої комісії, народним депутатом України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Директором Національного антикорупційного бюро України, Директором Бюро економічної безпеки України, Генеральним прокурором, його першим заступником та заступником, Головою Національного банку України, його першим заступником та заступником, Головою Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступником, Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, його першим заступником та заступником, Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим, його першим заступником та заступником, радником або помічником Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, суддею, працівником правоохоронного органу, особою, посада якої належить до категорії «А», крім випадків, коли досудове розслідування цих кримінальних правопорушень віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України згідно з частиною п'ятою цієї статті;
2. вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора — керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих кримінальних правопорушень віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного анти-

робить прив'язки до найтяжчих міжнародних злочинів та розслідування таких фактів. Але з іншої сторони, на практиці виникає питання щодо дослідження випадків ймовірного вчинення цих злочинів українськими військовослужбовцями. Особливо враховуючи те, що частина порушень законів та звичаїв війни, які потенційно можуть бути вчинені українською стороною²⁴⁸, закріплені у розділі XIX КК України: стаття 426 «Бездіяльність військової влади», стаття 432 «Мародерство», стаття 433 «Насильство над населенням у районі воєнних дій», стаття 434 «Погане поводження з військовополоненими», стаття 435 «Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею»²⁴⁹.

У квітні 2022 року органи ДБР також відреагували на наслідки широкомасштабного вторгнення РФ на територію України. У штаті Головного слідчого управління було створено окремий підрозділ з досудового розслідування військових правопорушень, правопорушень проти миру, безпеки людства, а також міжнародного правопорядку, вчинених внаслідок ведення Російською Федерацією, із залученням представників інших країн, агресивної війни проти України²⁵⁰. Слідчі цього управління залучались до документування наслідків війни на території Київської, Сумської та Чернігівської областей²⁵¹. Судячи з публічних заяв керівництва ДБР, подібний формат роботи став можливий у межах міжвідомчої слідчої групи спільно з іншими органами досудового розслідування²⁵². На практиці провадження передавались у

корупційного бюро України згідно з частиною п'ятою цієї статті;

3. проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), крім кримінальних правопорушень, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України. // Стаття 216 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.
- 248 За відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом. / Пункт 2 статті 401 // Кримінальний кодекс України, № 2341-III, 05.04.2001: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- 249 Кримінальний кодекс України, № 2341-III, 05.04.2001: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- 250 ДБР створило спеціальне слідче управління, що розслідуватиме військові злочини РФ / Державне бюро розслідувань, 07.04.2022: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-stvorilo-specialne-slidche-upravlinnya-shho-rozsliduvatime-vijskovi-zlochini-rf>.
- 251 ДБР створило спеціальне слідче управління, що розслідуватиме військові злочини РФ / YouTube, 07.04.2022: https://www.youtube.com/watch?v=9umrtE1n9v4&t=1s&ab_channel=%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D1%8E%D1%80%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%8C. ДБР задокументувало злочини російських військових в Ірпені. Група слідчих продовжить роботу в Сумській області – Олексій Сухачов / Державне бюро розслідувань, 19.04.2022: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-zadokumentovalo-zlochini-rosijskih-vijskovih-v-irpeni-grupa-slidchih-prodovzhit-robotu-v-sumskij-oblasti-oleksij-suhachov>. ДБР продовжує ретельно документувати злочини агресора проти мирного населення: на черзі Чернігівщина – Олексій Сухачов / Державне бюро розслідувань, 19.05.2022: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-prodovzhuje-retelno-dokumentuvati-zlochini-agresora-proti-mirnogo-naselennya-na-cherzi-chernigivshhina-oleksij-suhachov>. За тиждень ДБР задокументувало близько 20 фактів катування місцевого населення Троїстанця / Державне бюро розслідувань, 27.04.2022: <https://dbr.gov.ua/news/za-tizhden-dbr-zadokumentovalo-blizko-20-faktiv-katuvannya-miscevogo-naselennya-troystanca>.
- 252 ДБР бере активну участь у відбитті агресії російської федерації – Олексій Сухачов / Державне бюро розслідувань, 11.05.2022: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-ber-aktivnu-uchast-u-vidbitti-agresii-rosijskoi-federacii-oleksij-suhachov/>. Начальник Головного слідчого управління ДБР Олександр Удовиченко: «Розслідується низка кримінальних проваджень щодо компаній, бенефіціари яких – громадяни росії і в яких є частка державних підприємств» / Тетяна Бодня // Цензор.НЕТ, 27.04.2022: <https://censor.net/ua/resonance/3336798/nachalnyk-golovного-slidchого-upravlinnya-dbr-oleksandr-udovychenko-rozsliduyetsya-nyzka-kryminalnyh>.

порядку статті 36 КПК України на короткий період часу, але в результаті все одно були повернуті для розслідування СБУ.

В міру активізації роботи слідчих ДБР у звільнених регіонах, пріоритет їхньої діяльності у кримінальних провадженнях сфокусувався на дослідженні дій посадових осіб різного рівня, їхній можливій співпраці з російською стороною²⁵³ й у цьому контексті — ймовірних фактів порушення законів та звичаїв війни²⁵⁴. Найтяжчі міжнародні злочини залишаються поза спеціалізацією органів ДБР та є поодинокими, у порівнянні з іншими фактами кримінальних правопорушень. З цього можна зробити висновок, що органи прокуратури не досить покладаються на додатковий слідчий ресурс у вигляді органів ДБР, залишаючи їх осторонь процесів.

Загалом, людські ресурси Державного бюро розслідувань є найменшими у порівнянні з органами Національної поліції України та Служби безпеки України. Гранична чисельність штату працівників ДБР, відповідно до статті 9 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», становить 1600 осіб²⁵⁵.

Органи прокуратури не досить покладаються на додатковий слідчий ресурс у вигляді органів ДБР, залишаючи їх осторонь процесів.

На фоні дискусій щодо можливої реформи органів СБУ та передачу підслідності кримінальних проваджень щодо злочинів проти основ національної безпеки та найтяжчих міжнародних злочинів до ДБР, перше питання, яке виникає — **чи достатньо такої кількості працівників ДБР для того, щоб впоратись зі значним навантаженням роботи з наслідками війни.** Якщо на законодавчому рівні буде прийнято

цю реформу, то слідом за нею необхідно буде в оперативному порядку розв'язувати питання про зміну внутрішньої структури органів ДБР та розширення штатної чисельності слідчих.

253 За матеріалами ДБР перед судом постане експравоохоронець з Херсону, який працює на окупантів / Державне бюро розслідувань, 30.11.2022: <https://dbr.gov.ua/news/za-materialami-dbr-pered-sudom-postane-ekspravoohoronec-z-hersonu-yakij-pracuyue-na-okupantiv>. За результатами роботи ДБР на деокупованих територіях Харківщини затримано 19 зрадників / Державне бюро розслідувань, 29.11.2022: <https://dbr.gov.ua/news/za-rezultatami-roboti-dbr-na-deokupovanih-teritoriyah-harkivshhini-zatrimano-19-zradnikiv>. ДБР повідомило про підозру у державній зраді податківці з Маріуполя, яка збирає гроші для окупантів / Державне бюро розслідувань, 25.11.2022: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-povidomilo-pro-pidozru-u-derzhavnij-zradi-podatkivici-z-mariupolya-yaka-zbrae-grosi-dlya-okupantiv>. ДБР повідомило про підозру очільниці відділу окупаційної поліції Куп'янська / Державне бюро розслідувань, 24.11.2022: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-povidomilo-pro-pidozru-ochilnici-viddilul-okupacijnoi-policii-kupyanska>.

254 ДБР затримало колаборантів з херсонського СІЗО, які незаконно утримували українських патріотів / Державне бюро розслідувань, 28.11.2022: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-zatrimalo-kolaborantiv-z-hersonskogo-sizo-yaki-nezakonno-utrimovali-ukrainskih-patriotiv>. ДБР завершило спецрозслідування щодо командира російського корабля, який обстрілював Маріуполь / Державне бюро розслідувань, 23.11.2022: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-zavershilo-specrozsliduvannya-shhodo-komandira-rosijskogo-korablya-yakij-obstrilyuvav-mariupol>. До суду скеровано обвинувальний акт щодо зрадника, який проводив фільтраційні заходи на тимчасово окупованій території / Державне бюро розслідувань, 19.11.2022: <https://dbr.gov.ua/news/do-sudu-skеровано-obvinuvalnij-akt-shhodo-zradnika-yakij-provodiv-filtracijni-zahodi-na-timchasovo-okupovanih-teritorii>.

255 Стаття 9 / Закон України "Про Державне бюро розслідувань" від 12.11.2015, № 794-VIII: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.

Інші органи досудового розслідування

Специфіка роботи інших органів досудового розслідування за КПК України прямо не стосується найтяжчих міжнародних злочинів. Але окремі аспекти їхньої роботи пов'язані з дослідженням наслідків війни на території України після 24 лютого 2022 року.

Національне антикорупційне бюро є частиною системи антикорупційних органів²⁵⁶, тому його підслідність стосується корупційних правопорушень, вчинених суб'єктами владних повноважень²⁵⁷. Після повномасштабного вторгнення РФ на територію України, детективи НАБУ також збирали докази наслідків збройного конфлікту на території України, зокрема проводили огляди відкритих джерел та фіксували інформацію. За офіційними повідомленнями НАБУ, детективи органу долучались також до здійснення досудового розслідування порушень законів та звичаїв війни на території Київської області²⁵⁸.

Поряд з цим, діяльність НАБУ також тісно пов'язана з розшуком та арештом активів Російської Федерації у межах **Task Force** — Міжвідомчої робочої групи з питань притягнення до відповідальності винних в агресії щодо України осіб, розшуку, арешту та подальшої конфіскації їхніх активів²⁵⁹. Її робота — аналіз активів як приватних суб'єктів, так і юридичних осіб для виявлення бенефіціарів у РФ. Також здійснюється їхня перевірка на причетність до посягання на територіальну цілісність України у межах так званого «магістрального провадження» за фактом широкомасштабного вторгнення РФ на територію України. За публічними повідомленнями результати діяльності цієї робочої групи можуть розглядатись як джерело компенсацій за спричинені наслідки діями РФ на території України. Але вже у 2023 році активність Task Force стала не такою помітною. Скоріш за все, це обумовлено великою кількістю проблем як на рівні законодавства, так і на рівні політичних дискусій, які пов'язані

256 Статті 191, 206-2, 209, 210, 211, 354, 364, 366-2, 366-3, 368, 368-5, 369, 369-2, 410 Кримінального кодексу України.

257 Стаття 216 / Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

258 На два fronti: результати роботи НАБУ у першому півріччі 2022 року / НАБУ, 10.08.2022: <https://nabu.gov.ua/novyny/na-dva-fronty-rezultaty-roboty-nabu-u-pershomu-pivrichchi-2022-roku>. Відсіч агресору: внесок НАБУ за майже пів року з початку вторгнення / НАБУ, 11.08.2022: <https://nabu.gov.ua/novyny/vidsich-agresoru-vnesok-nabu-za-mayzhe-piv-roku-z-pochatku-vtorgnennya>.

259 Кожен може долучитися до арешту та конфіскації майна агресора — в Україні запустили портал повідомлень про активи осіб, причетних до агресії РФ проти України / Офіс Генерального прокурора, 30.03.2022: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/kozen-moze-dolucitisa-do-arestu-ta-konfiskaciyi-maina-agresora-v-ukrayini-zapustili-portal-povidomlen-pro-aktivi-osib-pricetnix-do-agresiyi-rf-proti-ukrayini>. Підсумки 100 днів роботи Task Force: активи причетних до агресії РФ мають компенсувати втрати України / 25.06.2022: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/uivdon2hznzow>. Андрій Костін: Завдання Task Force — активи осіб, причетних до злочинів проти України, якнайшвидше мають бути направлені для компенсації шкоди потерпілим від агресії / Офіс Генерального прокурора, 16.08.2022: <https://gp.gov.ua/ua/posts/task-force>. Андрій Костін провів перше робоче засідання оновленої Task Force / Офіс Генерального прокурора, 09.09.2022: <https://gp.gov.ua/ua/posts/andrii-kostin-proviv-perse-roboce-zasidannya-onovlenoyi-task-force?fbclid=IwAR1ycn75gX8qi8iF9zAVI62jiVncfPaQuvrPcRclOw3bivmM2NaMOU5ZFLM>.

з процесом арешту активів РФ. Водночас Вищий антикорупційний суд України вже розглядає провадження про стягнення активів та виносить відповідні рішення²⁶⁰.

Відносно новим правоохоронним органом у системі України є **Бюро економічної безпеки**²⁶¹. Його підслідність пов'язана з так званими «економічними злочинами»²⁶² та є досить далекою від дослідження наслідків збройного конфлікту на території України. Не дивлячись на це, слідчі БЕБ також долучаються до роботи з пошуку та арешту активів РФ у межах Task Force²⁶³.

Роль НАБУ та БЕБ у частині дослідження наслідків війни на території України пов'язана з аналізом економічних умов роботи російських та білоруських суб'єктів на території України. До цього часу тривають дискусії щодо правового регулювання підстав для арешту їхнього майна та його подальшого стягнення. Також обговорюється можливість створення механізмів на рівні законодавства, які дозволять використовувати їх ресурси як фонд для компенсацій завданої збройним конфліктом шкоди.

Органи досудового розслідування України залишаються під час війни тими суб'єктами, на яких покладається обов'язок реагувати й фіксувати вчинені порушення. Від якості та ефективності їхньої роботи залежить зміст та масштаб зібрання.

260 Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики / Аналітична доповідь // Центр Дністрянського, 2023: <https://dc.org.ua/news/vidshkoduvannya-dlya-ukrayiny-modeli-perspektyvy-vyklyky-analitychna-dopovid>. Конфіскація російських активів: проблеми і ризики практики ВАКС / Маркіян Бем // Юридична газета, 09.06.2023: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/konfiskaciya-rosijskih-aktiviv-problemi-i-riziki-praktiki-vaks.html>.

261 Закон України «Про Бюро економічної безпеки», № 1150-IX, 28.01.2021: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.

262 Статті 191, 199, 200, 203-2, 204, 205-1, 206, 206-2, 210, 211, 213, 212-1, 218-1, 219, 220-1, 220-2, 222, 222-1, 223-1, 224, 229, 231, 232, 232-1, 232-2, 233 Кримінального кодексу України / Стаття 216 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

263 30 млрд гривень – вартість активів росії та білорусі, на які БЕБ забезпечило накладення арешту / Бюро економічної безпеки, 18.05.2022: <https://esbu.gov.ua/news/30-mlrd-griven-vartist-aktiviv-rosiyi-ta-bilorusi-na-yaki-beb-zabezpechilo-nakladennya-areshtu>. БЕБ забезпечило накладення арешту на майно росії вартістю понад 600 млн грн / Бюро економічної безпеки, 08.06.2022: <https://esbu.gov.ua/news/beb-zabezpechilo-nakladennya-areshtu-na-majno-rosiyi-vartistyu-ponad-600-mln-grn>. БЕБ арештувало майно громадянина рф на суму майже 1,3 млрд гривень / Бюро економічної безпеки, 29.06.2022: <https://esbu.gov.ua/news/beb-areshtovalo-majno-gromadyanina-rf-na-sumu-majzhe-1-3-mlrd-griven>. За ініціативи БЕБ заарештовано майно компанії рф та рб на 360 млн грн / Бюро економічної безпеки, 04.07.2022: <https://esbu.gov.ua/news/za-iniciativi-beb-zaareshtovano-majno-kompanij-rf-ta-rb-na-360-mln-grn>. Арештовано корпоративні права на 2,3 млрд грн. та 35 об'єктів нерухомості підприємства, яке пов'язано з рф / Бюро економічної безпеки, 09.08.2022: <https://esbu.gov.ua/news/areshtovano-korporativni-prava-na-2-3-mlrd-hrn-ta-35-objektiv-nerukhomosti-pidpriemstva-ake-poviazano-z-rf>. БЕБ арештувало майно компанії пов'язаної з рф на 350 млн грн / Бюро економічної безпеки, 17.08.2022: <https://esbu.gov.ua/news/beb-areshtovalo-maino-kompanii-poviazanoi-z-rf-na-350-mln-hrn>. Активи колишнього депутата держдуми рф від партії «єдина росія» арештовані БЕБ / Бюро економічної безпеки, 29.08.2022: <https://esbu.gov.ua/news/beb-vystupaie-za-pryshvydshennia-vprovadzennia-sanktsiinoi-polityky-initsiiovano-stvorennia-mizhvidomchoi-robochoi-hrupy>. БЕБ вилучило понад 5 млн грн в офісах м'ясокомбінату, пов'язаного з рф / Бюро економічної безпеки, 20.10.2022: <https://esbu.gov.ua/news/beb-vyluchylo-ponad-5-mln-hrn-v-ofisakh-miasokombinatu-poviazanoho-z-rf>. БЕБ передало в управління АРМА активи відомих російських бізнесменів на 10 млрд грн / Бюро економічної безпеки, 23.11.2022: <https://esbu.gov.ua/news/beb-peredalov-upravlinnya-arma-aktiviv-vidomih-rosijskih-biznesmeniv-na-10-mlrd-grn>. Понад 2,2 млрд гривень у дохід України від арештованих БЕБ активів рф та рб / Бюро економічної безпеки, 07.12.2022: <https://esbu.gov.ua/news/ponad-2-2-mlrd-griven-u-dohid-ukrayini-vid-areshtovanih-beb-aktiviv-rf-ta-rb>. БЕБ арештувало ТМЦ компанії пов'язаної з рф та рб вартістю понад 50 млн грн / Бюро економічної безпеки, 13.12.2022: <https://esbu.gov.ua/news/beb-areshtovalo-tmc-kompaniyi-poviazanoi-z-rf-ta-rb-vartistyu-ponad-50-mln-grn>.

них доказів найтяжчих міжнародних злочинів, які стають основою для подальших процесів правосуддя. Кожен правоохоронний орган має власні виклики з цих задач, але їхня спільна робота потребує координації. Враховуючи те, що жодний орган досудового розслідування не може самостійно впоратись із дослідженням наслідків збройного конфлікту на території України, розподіл їхніх ресурсів залежить від рішень процесуальних керівників у кримінальних провадженнях. Крім того, норми КПК України, які закріплюють правила підслідності, вимагають змін, які дозволять врегулювати процесуальні колізії та нададуть можливість уникнути залежності у таких розслідуваннях від СБУ та самостійно здійснювати розслідування. Але головною проблемою для кожного правоохоронного органу залишається підвищення кваліфікації та компетенції слідчих – їхнє навчання та ефективне застосування стандартів міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права.

Діяльність та спроможність органів прокуратури переслідувати найтяжчі міжнародні злочини

Система органів прокуратури в Україні доповнює органи досудового розслідування. Їхні функції пов'язані із підтриманням публічного обвинувачення в суді, організацією і процесуальним керівництвом у кримінальних провадженнях, координацією діяльності правоохоронних органів із виявлення, фіксації та розслідування злочинів, представництвом інтересів громадянина або держави у суді²⁶⁴. До 2019 року, до початку роботи Державного бюро розслідувань, органи прокуратури здійснювали досудове розслідування²⁶⁵. Система органів прокуратури побудована за територіальним принципом: окружні прокуратури на місцях, обласні прокуратури та Офіс Генерального прокурора як орган вищого рівня²⁶⁶.

У 2019–2020 роках було проведено масштабну реформу, яка охоплювала: ліквідацію структури військових прокуратур, проведення атестації особового складу прокурорів усіх рівнів, скорочення чисельності прокурорів на 5 000 осіб, проведення добору до прокуратур усіх рівнів²⁶⁷. Реформа відбувалась у кілька етапів, але цей період кардинально змінив спеціалізацію прокуратури по роботі зі збройним конфліктом через те, що практика вже колишніх військових прокуратур стала відповідальністю інших підрозділів всередині системи.

До моменту широкомасштабного вторгнення РФ на територію України основне навантаження щодо дослідження фактів найтяжчих міжнародних злочинів покладалось на органи прокуратури у постраждалих від збройного конфлікту регіонах

264 Стаття 131-1 / Конституція України, 28.06.1996: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n5259>. Стаття 2 / Закон України «Про прокуратуру», № 1697-VII, 14.10.2014: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

265 Пункт 1 Перехідних положень // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

266 Стаття 7 / Закон України «Про прокуратуру», № 1697-VII, 14.10.2014: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

267 Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури», № 113-IX, 19.09.2019: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20/sp:max50.nav7.font2#n53>.

(Донецьку обласну прокуратуру, Луганську обласну прокуратуру²⁶⁸, Прокуратуру Автономної Республіки Крим та м. Севастополя²⁶⁹), а також на окремі самостійні структурні підрозділи ОГП²⁷⁰.

У жовтні 2019 року наказом Генерального прокурора України у структурі Генеральної прокуратури України було створено Департамент нагляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту (далі – Департамент збройного конфлікту). Він став першим відокремленим структурним підрозділом на вищому рівні органів прокуратури, який поєднав тематику збройного конфлікту: проблематика кримінальних правопорушень, вчинених на території Кримського півострову та окремих районів у Донецькій і Луганській областях. Специфіка роботи Департаменту була виокремлена із повноважень суміжних структурних підрозділів ОГП, які здійснюють нагляд у кримінальних провадженнях, розслідування у яких здійснюється Службою безпеки України, Національною поліцією України, а також реалізується міжнародно-правове співробітництво²⁷¹.

Після 24.02.2022 року внутрішня структура прокуратури намагалась адаптуватись до нових викликів. Департамент збройного конфлікту мав організаційно скеру-

268 У прокуратурі Донецької області створено управління нагляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту / Офіційний сайт Прокуратури Донецької області, 23.01.2020: https://don_gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&id=265314. У прокуратурі Луганської області створено управління нагляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту / Офіційний сайт Прокуратури Луганської області, 24.01.2020: https://lug_gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&c=view&t=rec&id=265363.

269 Про Прокуратуру Автономної Республіки Крим та м. Севастополя / Офіційний сайт Прокуратури Автономної Республіки Крим та м. Севастополя: https://ark_gp.gov.ua/ua/histark.html.

270 У 2015 році система військових прокуратур отримала власну спеціалізацію стосовно наслідків збройного конфлікту на території України: створено окрему Військову прокуратуру сил антитерористичної операції, яка поширювала свою діяльність на Донецьку, Луганську, Харківську та Запорізьку області; у складі Головної військової прокуратури було створене управління з розслідування злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, окремо у підпорядкуванні Головного військового прокурора перебувало управління з розслідування злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях, Генеральної прокуратури України. У межах реформи органів прокуратури, у 2019 році було також ліквідовано систему військових прокуратур, а замість вказаних підрозділів Головної військової прокуратури у складі Офісу Генерального прокурора було створено Департамент нагляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту. // ГПУ створила управління з розслідування злочинів щодо агресії Росії проти України / Радіо Свобода, 03.09.2015: <https://www.radiosvoboda.org/a/27224665.html>. Наказ Генерального прокурора України «Про особливості діяльності військових прокуратур», № 12гн, 29.08.2014: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012900-14#Text>. ГПУ створила військову прокуратуру сил АТО / Українська правда, 13.08.2015: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/08/13/7077763/index.amp>. ГПУ створила управління з розслідування злочинів щодо агресії Росії проти України / Радіо Свобода, 03.09.2015: <https://www.radiosvoboda.org/a/27224665.html>. Принцип комплементарності: стандарти міжнародного правосуддя в Україні // ULAG, 2019: <https://ulag.org.ua/uk/reports-and-materials/principle-of-complementarity-international-justice-in-ukraine>.

271 З урахуванням спеціалізації, визначеної наказами Генерального прокурора, нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування забезпечувати слідчими та дізнавачами органів досудового розслідування (крім детективів Національного антикорупційного бюро України) у кримінальних провадженнях про злочини проти основ національної безпеки України, громадської безпеки, миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку, недоторкності державних кордонів та інші кримінальні правопорушення, вчинені в умовах збройного конфлікту на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, Донецької і Луганської областей або пов'язані зі збройною агресією Російської Федерації проти України, – керівникам та прокурорам структурних підрозділів, які здійснюють нагляд у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, вчинені в умовах збройного конфлікту. // Абзац 6 підпункту 3 пункту 7 Наказу Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні», № 309, 30.09.2021: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text>.

вати роботу обласних та окружних прокуратур на місцях, охоплених війною. Масштаби подій у всіх регіонах України вимагали швидкої та скоординованої реакції не тільки у межах органів прокуратури, але і від органів досудового розслідування, тому велика увага була прикута до Офісу Генерального прокурора та його рішень. Обсяг повноважень ОГП, його координаційна роль у межах великої кількості кримінальних проваджень вимагала визначати орієнтири у загальній роботі з наслідками збройного конфлікту, першочергові кроки на місцях для слідчих і прокурорів. Але до цього часу зміни всередині системи тривають:

- З травня 2022 року Департамент збройного конфлікту зазнає структурних змін як щодо штату співробітників, так і щодо внутрішньої структури²⁷². До його складу було включено працівників, які не мали попереднього досвіду роботи з найтяжчими міжнародними злочинами або отримали його тільки з моменту широкомасштабного вторгнення²⁷³.

У вересні 2022 року до структури Департаменту збройного конфлікту було додано управління процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із сексуальним насильством²⁷⁴. Також було створено окремий відділ, який здійснює процесуальне керівництво у кримінальних провадженнях щодо злочину геноциду та підбурювання до нього. Взаємодія з ССГ зумовила необхідність створення у структурі Департаменту окремого підрозділу по роботі у межах відповідних розслідувань. За два роки активної фази збройного конфлікту штат Департаменту становить більше ніж 100 працівників та на цьому етапі важко стверджувати, що підрозділ не буде зазнавати подальших змін.

- Оскільки після 24.02.2022 року різні структурні підрозділи ОГП намагались показати власне залучення у дослідження наслідків збройного конфлікту, відповідні провадження опинились у фокусі роботи різних департаментів ОГП, які здійснюють нагляд, зокрема, за органами безпеки, НПУ, ДБР, а та-

272 ОГП реорганізовує «Департамент війни» в умовах бойових дій / Українська правда, 24.05.2022: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/24/7348333/>.

273 Допис на офіційній сторінці Офісу Генерального прокурора у соціальній мережі Фейсбук, 24.05.2022: <https://www.facebook.com/pgo.gov.ua/posts/376882107807962>. Департамент нагляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту, в Офісі генпрокурора очолив Юрій Белоусов / Укрінформ, 24.05.2022: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3491351-departament-vijni-ofisu-genprokurora-ocoliv-urij-belousov.html>.

274 Допис на сторінці Генерального прокурора Андрія Костіна у соціальній мережі Фейсбук, 24.09.2022: <https://www.facebook.com/AndriyKostinUa/posts/pfbid02N4kdY2kxsNDxS9dZWJFQzNicSKvt7hDHarkfD1N64vMJJ57xNUcnABmh9vtJpW8I>. Андрій Костін про розслідування злочинів сексуального насильства: винні отримують покарання, а постраждали — захист і справедливість / Офіс Генерального прокурора, 24.09.2022: <https://gp.gov.ua/ua/posts/andrii-kostin-pro-rozsliduvannya-zlociniv-seksualnogo-nasilstva-vinni-otrimayut-pokarannya-a-postrazdali-zaxist-i-spravedlivist>. Сексуальні злочини під час війни: Буча, Ірпінь, Херсон / ІНТЕРВ'Ю / Прокурор Ірина Діденко // Ми — Україна, 19.01.2023: https://www.youtube.com/watch?v=U5_2umKX-ZM&ab_channel=%D0%9C%D0%B8-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0.

кож у Спеціалізованій екологічній прокуратурі та департаменті щодо захисту інтересів дітей.

- Внутрішній розподіл обов'язків у системі органів прокуратури надає можливість розглядати специфіку збройного конфлікту іншими структурними підрозділами, а не тільки у межах відповідного Департаменту²⁷⁵. Враховуючи масштаб вчинених ймовірних найтяжчих міжнародних злочинів, такі провадження знаходяться не тільки у віданні Департаменту збройного конфлікту, що покладає на нього додатковий обов'язок – координувати роботу з іншими підрозділами ОГП та налагоджувати ефективну комунікацію з ними.
- У структурі Департаменту міжнародно-правового співробітництва ОГП було створено окремий відділ, який забезпечував співпрацю з Міжнародним кримінальним судом. Його завдання – реалізація положень за кримінальним процесуальним законодавством та координація всієї комунікації МКС під час роботи на території України²⁷⁶. У 2023 році за рішенням Генерального прокурора ці функції було повністю покладено на Департамент міжнародно-правового співробітництва ОГП²⁷⁷. Наразі Департамент збройного конфлікту виконує лише окремі прохання Офісу Прокурора МКС, які стосуються проведення процесуальних дій у кримінальних провадженнях прокурорів Департаменту.
- Також в ОГП було створено Координаційний центр підтримки потерпілих і свідків (далі – Центр). Завдання цього Центру – забезпечення комплексного інформаційного супроводу на всіх етапах кримінального провадження, координування надання юридичної, психологічної, медичної та соціальної допомоги відповідними службами та неурядовими організаціями, а також запровадження необхідних заходів для запобігання повторній віктимізації²⁷⁸.

Планується, що робота Центру буде спрямована на комунікацію з постраждалими особами у межах їхньої участі у кримінальних провадженнях. Але питання забезпечення механізмів їхнього захисту залишається відкритим. До цього часу не прийняті Положення про Центр та інші керівні документи, тому його повноваження, функції та порядок взаємодії з іншими структурни-

275 Наказ Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні», № 309, 30.09.2021: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text>.

276 Наказ Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні», № 309, 30.09.2021: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text>.

277 Положення про Департамент міжнародно-правового співробітництва Офісу Генерального прокурора // Наказ Генерального прокурора № 259, 12.09.2023: <https://gp.gov.ua/ua/posts/normativni-dokumenti-prokuraturi>.

278 Стань частиною команди Координаційного центру підтримки потерпілих і свідків: оголошено набір на вакантні посади // Офіс Генерального прокурора, 27.06.2023: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/stan-castinoyu-komandi-koordinacijnogo-centru-pidtrimki-poterpilix-i-svidkiv-ogoloseno-nabir-na-vakantni-posadi>.

ми підрозділами ОГП, правоохоронними органами та судами залишаються невідомими.

- Також окремі представники Департаменту збройного конфлікту та Департаменту міжнародно-правового співробітництва складають українську команду у складі Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії проти України, до якої також входять слідчі ГСУ СБУ.
- Донецька та Луганська обласні прокуратури, а також окремі окружні прокуратури у цих областях були змушені змінити свої місця розташування через активні бойові дії в регіоні. Фактично, вже двічі з моменту початку збройного конфлікту у 2014 році цим прокуратурам довелось пережити переміщення зі своїх пунктів дислокації. Така ситуація значно впливає на моральний стан прокурорів, їхнє соціальне забезпечення, а також безпеку.
- На рівні обласних прокуратур, які найбільше постраждали від наслідків збройного конфлікту (Сумська, Чернігівська, Київська, Харківська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська), вирішено створити відокремлені відділи процесуального керівництва, фокус роботи яких – кримінальні провадження цієї категорії²⁷⁹.

Протягом всієї історії органів прокуратури в Україні **головним фактором, який впливає на їхню роботу, залишається політична воля**. Процес призначення Генерального прокурора та його місце серед системи розподілу влади визначає його роль у відповідних внутрішніх та зовнішніх політичних процесах. Тому зміна політичної влади чи політичних стратегій призводять до зміни Генерального прокурора²⁸⁰. Подібні рішення автоматично тягнуть за собою перепризначення як на рівні

279 Допис зі сторінки Юрія Белоусова у соціальній мережі Фейсбук, 19.10.2022: <https://www.facebook.com/100000285088919/posts/pfbid033URdcRiTREpDbnXFPLmdAktBkx4SGdwpbCKBnBvQTc8BtD7LnvHHuEk1uC8AeGyl/>.

280 Про звільнення Ю. Луценка з посади Генерального прокурора України / Указ Президента України, № 636/2019, 29.09.2019: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636/2019#Text>. Луценко написав заяву про звільнення / Українська Правда, 29.09.2019: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/08/29/7224738/>. Про призначення Р. Рябошапки Генеральним прокурором / Указ Президента України, № 638/2019, 29.09.2019: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638/2019#Text>. За що звільняють генпрокурора Рябошапку / BBC Україна, 05.03.2020: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51746278>. Про висловлення недовіри Генеральному прокурору Рябошапці Р.Г. / Постанова Верховної Ради України, № 526-ІХ, 05.03.2020: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-IX#Text>. Про призначення І. Венедіктової Генеральним прокурором / Указ Президента України, № 90/2020, 17.03.2020: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90/2020#Text>. Призначення Венедіктової: поганий місяць для України лише погіршився – світова преса / Радіо Свобода, 18.03.2020: <https://www.radiosvoboda.org/a/30495358.html>. Про відсторонення від посади Генерального прокурора / Указ Президента України, № 500/2022, 17.07.2022: <https://www.president.gov.ua/documents/5002022-43325>. Про звільнення І. Венедіктової з посади Генерального прокурора / Указ Президента України, № 518/2022, 19.07.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518/2022#Text>. Президент призначив Андрія Костіна Генеральним прокурором: Найголовніше завдання прокуратури – притягнення до відповідальності всіх російських воєнних злочинців / Офіс Президента України, 28.07.2022: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-priznachiv-andriya-kostina-generalnim-prokurorom-n-76713>.

адміністративних посад у прокуратурах різних рівнів, так і у самій структурі підрозділів органів прокуратури²⁸¹.

Така практика негативно впливає на сталість системи, забезпечення дотримання єдиних підходів у кримінальних провадженнях та комунікаціях з прокуратурами нижчого рівня. Фактично, у таких умовах неможливо побудувати стабільну структуру та гарантувати, що вкладені у її розвиток ресурси не втратять своє значення через її послаблення та можливі наступні зміни. Наразі кандидатура Генерального прокурора вноситься Президентом, а для його призначення потрібна підтримка простої більшості Верховної Ради України²⁸². З 2019 року Україна тричі змінювала Генерального прокурора, причому двоє з них, включно з тими, хто обіймав цю посаду під час повномасштабного вторгнення, не мали прокурорського досвіду. Кожен новопризначений Генеральний прокурор також змінює свою основну команду, зокрема заступників, відповідальних за нагляд за роботою департаментів, зокрема Департаменту збройного конфлікту. Жоден з тих, хто наразі обіймає керівні посади, не має досвіду або знань у розслідуванні чи притягненні до відповідальності за воєнні злочини. Прокурори з таким досвідом є всередині системи, однак, як правило, вони не призначаються на керівні посади з політичних мотивів.

Як приклад, зміни всередині системи органів прокуратури торкалися напрямку збройного конфлікту. У червні 2021 року Департамент було виведено із відання керуючого заступника Генерального прокурора і було підпорядковано напрямку Генеральному прокурору²⁸³. Подібне рішення викликало обурення громадянського суспільства через те, що загальне керівництво напрямком роботи, пов'язаним зі збройним конфліктом, вимагає специфічних знань міжнародних стандартів, та тим, що було викликано політичним впливом на роботу органів прокуратури²⁸⁴.

У Рекомендації Rec (2000)19 державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя Комітет Міністрів Ради Європи в п. 11 наголошує, що *«держави мають вжити відповідних заходів, щоб прокурори були в змозі виконувати свої професійні обов'язки і повноваження без неправомірного втручання або не-*

281 Допис на офіційній сторінці Офісу Генерального прокурора у Telegram, 25.01.2023: https://t.me/pgo_gov_ua/8997.

282 Стаття 40 / Закон України «Про прокуратуру». Стаття 131 / Конституція України.

283 Наказ Генерального прокурора «Про розподіл обов'язків між керівництвом Офісу Генерального прокурора» від 08.07.2021, № 226: <https://gp.gov.ua/ua/posts/2021>.

284 Генпрокурорські маневри. За що «пішли» Гюндуза Мамедова? / Лівий Берег, 10.07.2021: https://lb.ua/news/2021/07/10/488988_genprokurorski_manevri_shcho.html. Громадськість просить Зеленського забезпечити незалежну роботу «департаменту війни» без впливу Венедіктової / ZMINA, 02.07.2021: <https://zmina.ua/statements/gromadskist-prosyt-zelenskogo-zabezpechyty-nezalezhnu-robotu-departamentu-vijny-bez-vplyvu-venediktovoyi/>. Генпрокурорка забрала собі «департамент війни» після передачі Якубовському / Суспільне, 01.07.2021: <https://suspilne.media/143846-genprokurorka-zabrала-sobi-departament-vijni-pisla-peredaci-akubovskomu/>.

законного притягнення до цивільної, кримінальної або іншої відповідальності...»²⁸⁵. У пояснювальному Меморандумі до Рекомендації роз'яснено, що йдеться про те, що «для належного функціонування прокуратури в усіх випадках існує дві вимоги: з одного боку прокурори мають бути незалежні ...і, зокрема, діяти чий б інтереси не розглядалися, "без неправомірного втручання" (неправомірного, тобто іншого, ніж передбаченого законом)... З іншого боку, для прокурорів має бути положення, яке дане для здійснення ними повноважень, виконання яких ґрунтується на особистих свободах і відповідно до якого вони будуть відповідати на дисциплінарному, цивільному або кримінальному рівні за їхні особисті проступки, відповідно, таке положення повинно бути розумно обмежене, щоб не перенавантажувати систему»²⁸⁶. Консультативна рада європейських прокурорів, чиїм завданням було формування висновків з питань, що стосувались імплементації Рекомендації підкреслила у п. 15, що ««незалежність» означає, що прокурори не повинні зазнавати незаконного втручання у виконання своїх обов'язків з метою забезпечення повного дотримання та застосування закону та принципу верховенства права, і що вони також не повинні зазнавати будь-якого політичного тиску або незаконного впливу будь-якого характеру»²⁸⁷.

Фіксація та дослідження наслідків війни для органів прокуратури стала головним приводом їхньої активної присутності в інформаційному просторі та, відповідно, додатковим підсиленням політичної ролі Генерального прокурора як всередині держави, так і на міжнародному рівні. Враховуючи запит суспільства на висвітлення подій та їхню оцінку, інформаційні канали ОГП, як і публічні сторінки Генерального прокурора у соціальних мережах, стали зведеннями наслідків збройного конфлікту та джерелом поширення інформації про факти вчинених нападів. Щодня продовжують оновлюватись дані щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, результатів досудового розслідування, кількості постраждалих осіб та об'єктів.

Велика увага і самого Департаменту збройного конфлікту після 24 лютого 2022 року приділяється активній ролі у публічній площині²⁸⁸. Подача цієї інформації відкрила додаткові можливості для керівництва органів прокуратури, щоб стати активним голосом, який відображає наслідки війни для міжнародних партнерів. Тому поступово залученість прокуратури у представництві інтересів національного пра-

285 Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 724 засіданні заступників міністрів 6 жовтня 2000 року: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf.

286 Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 724 засіданні заступників міністрів 6 жовтня 2000 року: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf.

287 п.1 Висновку №13 (2018) КРЕП «Незалежність, підзвітність та етика прокурорів», Консультативна рада європейських прокурорів, 23 листопада 2018: <https://rm.coe.int/opinion-13-ccpe-2018-ukr/1680939322>.

288 Допис на сторінці Ірини Діденко у соціальній мережі Фейсбук, 21.01.2023: <https://www.facebook.com/Didenko.Iryna/posts/pfbid02khJs8Z9eBdW3fgmKkHdZBirYmVdTCXjrgbu5WcT7uGHGJsDZxtHbboTfHpACuu5l>.

восуддя на різних міжнародних майданчиках, таких як ООН, ПАРЕ, Євроюст, МКС, ЄС та інші, стала більш поширеною.

Така активна публічна присутність **ставить під загрозу незалежність та об'єктивність розслідувань**. Дуже часто для того, щоб продемонструвати свою активну та важливу роль у забезпеченні правосуддя, представники Офісу публікують свої думки в соціальних мережах, поширюють у газетних та телевізійних інтерв'ю, тим самим створюючи певні очікування серед населення, поки розслідування ще триває. Такий підхід має два типи негативних наслідків:

01. надмірний тиск на слідчих та прокурорів, які працюють над провадженням, з метою досягнення певних результатів, які можуть бути неможливими;
02. якщо обіцяні результати не досягаються, починає зростати недовіра громадськості, оскільки в протилежному випадку гонитва за недосяжним результатом негативно впливає на якість розслідування.

Національне законодавство України, зокрема КПК України, серед функцій органів прокуратури розглядає також контроль за ефективним здійсненням кримінальних проваджень. Крім безпосереднього процесуального керівництва у справах та підтримання обвинувачення у суді, прокуратури вищого рівня скеровують роботу прокуратур нижчого рівня. Але в умовах війни ця робота потребує також окремих підходів щодо найтяжчих міжнародних злочинів, які будуть запроваджуватись і на рівні органів досудового розслідування. На цей час **система органів прокуратури має віднайти дієві шляхи вирішення таких викликів:**

Неузгодженість розподілу функцій між структурними підрозділами

Базовий розподіл функцій всередині органів прокуратури залежить від завдань та підслідності, за якою здійснюється нагляд. Ситуація всередині органів прокуратури після 24.02.2022 року показала, що наявність відокремленого підрозділу зі збройного конфлікту не гарантує, що його функції не можуть бути дубльовані іншими. Те, як швидко можуть бути внесені зміни до організаційної структури та внутрішніх документів органів прокуратури, не дає гарантій для стабільного розподілу тематик. Цей підхід також показує і Наказ Генерального прокурора № 309, який визначає загальні підходи в організації діяльності органів прокуратури у кримінальних провадженнях.

Попри те, що він має чітко відділити тематику збройного конфлікту і закріпити за Департаментом, натомість такі провадження знаходяться у віданні, наприклад, спеціалізованої

екологічної прокуратури чи інших підрозділів²⁸⁹. Зокрема, залишається ризик того, що спеціалізація з найтяжчих міжнародних злочинів може бути передана до підрозділів, які здійснюють процесуальне керівництво за органами безпеки у системі органів прокуратури, оскільки підслідність таких проваджень залишається у СБУ. Поки не буде забезпечено сталий підхід до структури Департаменту збройного конфлікту, на практиці можуть виникати труднощі у реалізації стратегічних підходів.

Перевантаження системи через фіксацію наслідків збройного конфлікту через реєстрацію кримінальних проваджень

Внесення відомостей до ЄРДР та початок досудового розслідування є єдиним механізмом фіксації наслідків війни на цей час. Після 24 лютого 2022 року через велику кількість порушень, щодня продовжують відкриватись сотні кримінальних проваджень за статтею 438 КК України незалежно від того, чи дійсно становлять вчинені діяння склад такого злочину.

Крім того, постійне оновлення даних про такі факти та їхнє публічне висвітлення на ресурсах ОГП перетворила їх в інформаційні портали²⁹⁰. Користуючись вимогами статті 214 КПК України²⁹¹ та формальними ознаками кримінальних правопорушень у наслідках збройного конфлікту, ЄРДР став щоденним зведенням подій. Такий підхід не спрощує розслідування, а навпаки — перевантажує органи слідства та прокуратури процесуальними вимогами, які ускладнюють проведення аналізу подій в цілому.

Відсутність єдиної стратегії та невизначеність пріоритетів у проведенні розслідування

Враховуючи тривалість збройного конфлікту на території України та значну кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, їхнє розслідування вимагає запровадження єдиних підходів та систематизації інформації у межах проваджень. Масштаби наслідків війни вимагають як врахування міжнародних стандартів для розслідування і кваліфікації вчи-

289 Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні // Наказ Генерального прокурора № 309, 30.09.2021: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text>.

290 Щодня на офіційних інформаційних ресурсах Офісу Генерального прокурора оновлюється інформація щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень: <https://gp.gov.ua/>.

291 Слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. / Стаття 214 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

нених діянь, так і належної координації всіх учасників провадження. Враховуючи функції прокуратури, цей обов'язок залишається її сферою відповідальності. У 2023 році на рівні ОГП було прийнято кілька документів, які визначають узагальнені підходи органів прокуратури у провадженні цієї категорії: стратегія роботи з постраждалими²⁹² та стратегічний план з переслідування міжнародних злочинів на 2023–2025 роки²⁹³.

Поки ці документи можуть бути відправною точкою, але без інструментів для їхнього практичного втілення користь від них буде незначною. Найважчою частиною в імplementації є необхідність оцінити роботу всієї системи та визначити, чи вони здатні розв'язати поставлені задачі на рівні змін до законодавства чи пропонують фрагментарний підхід для розв'язання проблем на практиці²⁹⁴.

Депріоритизація наслідків збройного конфлікту на території України до повномасштабного вторгнення

Сам Департамент збройного конфлікту під час координації роботи регіональних прокуратур змістив фокус виключно на наслідки подій після 24 лютого 2022 року, залишивши поза увагою ситуацію у Криму та на Донбасі з 2014 року. Попри це, рівень самостійності окремих структурних підрозділів органів прокуратури дозволяє рухатись у цьому напрямку власними силами. Це стосується, у першу чергу, обласних прокуратур, до відповідальності яких належить дослідження цих подій. Зокрема, Прокуратура АРК продовжує реалізовувати власну стратегію роботи в умовах тимчасової окупації Кримського півострову, працюючи у межах власної юрисдикції²⁹⁵.

292 Про організацію роботи органів прокуратури з питань підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів // Наказ Генерального прокурора, № 103, 11.04.2023: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103905-23#Text>.

293 Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023–2025 роки // Затверджено Генеральним прокурором, 15.09.2023: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategicnij-plan-shhodo-realizaciyi-povnovazen-organiv-prokuratury-u-sferi-kriminalnogo-peresliduvannya-za-vcinennya-miznarodnix-zlociniv-na-2023-2025-roki>.

294 Прокурор не обвинувач, а захисник постраждалих – в Офісі Генпрокурора презентували нові підходи до ведення справ щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом // Офіс Генерального прокурора, 14.10.2022: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prokuror-ne-obvinuvac-a-zaxisnik-postrazdalix-v-ofisi-genprokurora-prezentovali-novi-pidxodi-do-vedennya-sprav-shhodo-seksualnogo-nasilstva-povyazanogo-z-konfliktom>. Захист, повага, справедливість. Нові підходи до розслідування воєнних злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством / Андрій Костін // Українська Правда, 13.10.2022: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/10/13/7371795/>.

295 Затверджено Стратегію розвитку прокуратури Автономної Республіки Крим в умовах тимчасової окупації на 2019–2021 роки / Офіційний сайт Прокуратури Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, 10.10.2018: https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=238365&fbclid=IwAR1BRzAjUShNr5N_uI8yLMTmXICBjb7DbI0qfd1GFS3ZSOHX7HrW1JndDkQ. Офіс Генпрокурора розробляє Стратегію протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту // Офіс Генерального прокурора, 17.02.2022: <https://gp.gov.ua/ua/posts/ofis-genprokurora-rozroblyaje-strategiyu-protidiyi-zlocinam-vcinenim-v-umovax-zbrojnogo-konfliktu>.

Нестача кваліфікованих кадрів

Після 2014 року запит на навчання у сфері міжнародного права серед органів прокуратури залишався на високому рівні. До 24 лютого 2022 року він виходив переважно від органів, які працювали на території окремих районів у Донецькій та Луганській областях, Кримського півострову, а також спеціалізованих підрозділів на вищому рівні у системі прокуратури.

Після повномасштабного вторгнення абсолютно всі прокурори всіх рівнів відчували необхідність отримання базових знань з міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права. Попри те, що окремі міжнародні та національні організації займаються підготовкою прокурорів окремих прокуратур, потреба все ще залишається. Серед масиву доступних програм навчання на національному рівні, а також можливостей навчання за кордоном, відповідальністю керівників структурних підрозділів є направлення прокурорів на таке навчання. В результаті формування навчальних груп може здійснюватись з різним пріоритетом – не контролюється, хто потрапляє до навчальних груп та наскільки окремі питання збройного конфлікту актуальні для їхньої роботи.

До цього ж основна роль у навчанні залишається за системою підвищення кваліфікації прокурорів. До переліку тем було включено міжнародне гуманітарне право, але офіційний формат не здатен охопити всіх охочих за короткий термін²⁹⁶. Крім того, залишається актуальним пошук компетентних тренерів, які спроможні працювати з прокурорами. Як наслідок, програми будуються на національній юридичній практиці, яка не має сформованих позицій та не відповідає стандартам міжнародного права щодо розслідування найтяжчих міжнародних злочинів.

Стабільність у функціонуванні системи та наявність зрозумілих стратегічних підходів впливає на ефективність роботи всередині органів прокуратури. Неодноразові зміни, яких зазнавав Департамент збройного конфлікту та інші підрозділи, залучені до дослідження наслідків збройного конфлікту, призвели до відтоку професійних кадрів, які мають досвід роботи із цією категорією злочинів. Натомість зміна та розширення штатної структури Департаменту, проведення добору на ва-

296 Каталог тренінгових програм // Тренінговий центр прокурорів України: <https://ptcu.gp.gov.ua/uk/prokuratoram/>.

кантні посади створили новий запит на навчання прокурорів у сфері міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права.

До цього часу **не було презентовано узагальнених підходів роботи** із десятками тисяч зафіксованих кримінальних правопорушень в умовах збройного конфлікту та їхня кількість продовжує щодня зростати. Натомість замість оцінки власних ресурсів та можливостей національної системи правосуддя щодо дослідження фактів найтяжчих міжнародних злочинів, щоб визначити та розв'язати проблемні питання, публічна позиція органів прокуратури наголошує на тому, що національна система спроможна самостійно досліджувати факти вчинення найтяжчих міжнародних злочинів.

Поряд з цим, наявні обмеження на рівні законодавства, інфраструктури та ресурсів. Наприклад, рівень матеріального забезпечення прокурорів залишається поза увагою під час формування та розподілу державного бюджету. Коли порушується питання про належне забезпечення слідчих та суддів, прокурори відступають на другий план. Такий підхід впливає, у першу чергу, на мотивацію працівників, плінність кадрів та стабільність системи в цілому. Також обмеження стосуються контролю якості роботи й залежності від політичних рішень. Це серйозні аспекти, які впливають на спроможність прокуратури виконувати задачі, й працювати з ними потрібно системно й послідовно²⁹⁷.

Замість оцінки власних ресурсів та можливостей національної системи правосуддя щодо дослідження фактів найтяжчих міжнародних злочинів, щоб визначити та розв'язати проблемні питання, публічна позиція органів прокуратури наголошує на тому, що національна система спроможна самостійно досліджувати факти вчинення найтяжчих міжнародних злочинів

297 Андрій Костін: Настав час верховенству права покласти край безкарності / Офіс Генерального прокурора, 05.10.2022: <https://gp.gov.ua/ua/posts/andrii-kostin-nastav-cas-verhovenstvu-prava-poklasti-krai-bezkarnosti>. 6 місяців після повномасштабного вторгнення: здобутки та виклики для української системи правосуддя / JustTalk, 01.09.2022: <https://justtalk.com.ua/post/6-misyatsiv-pislya-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-zdobutki-ta-vykliki-dlya-ukrainskoi-sistemi-pravosudдя>. Допис зі сторінки Юрія Белоусова у соціальній мережі Фейсбук, 19.10.2022: <https://www.facebook.com/100000285088919/posts/pfbid033URdcRiTRFpDbnXFPLmdAktBkx4SGdwpbCKBnBvQTc8BtD7LnvHHuEK1uC8AeGyl/>. Ukraine's true detectives: the investigators closing in on Russian war criminals / The Guardian, 20.10.2022: <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/20/ukraine-true-detectives-investigators-closing-in-on-russian-war-crimes>. «Мисливці». Монолог керівника Департаменту війни Офісу генпрокурора Юрія Белоусова про те, як Україна розслідує воєнні злочини / Грати, 02.11.2022: <https://graty.me/uk/monologue/mislivci-monolog-kerivnika-departamentu-vijni-ofisu-genprokurora-yuriya-b%D1%94lousova-pro-te-yak-ukra%D1%97na-rozslidu%D1%94-vo%D1%94nni-zlochyni/>. Прокурор Юрій Белоусов: Коли зайдемо в Маріуполь, побачимо, що воєнних злочинів в рази більше // РБК-Україна, 02.11.2023: <https://www.rbc.ua/rus/news/prokuror-yuriy-belousov-koli-zaydemo-mariupol-1698873665.html>. Юрій Белоусов, Офіс Генпрокурора: Пропагандисти мають нести таку ж відповідальність, як і ті, хто вчиняє воєнні злочини // Детектор медіа, 03.11.2023: <https://detector.media/infospace/article/218903/2023-11-03-yuriy-bielousov-ofis-genprokurora-propagandysty-mayut-nesty-taku-zh-vidpovidalnist-yak-i-ti-khto-vchynyaie-voienni-zlochyni/>. YURIY BELOUSOV: "WE CAN'T LOSE UKRAINE'S LEGAL BATTLE" // Justice.Info, 11.07.2023: <https://www.justiceinfo.net/en/119268-yuriy-belousov-we-cant-lose-ukraine-legal-battle.html>. Майже стовідсотково можемо встановити тих, хто керував злочинами, що скоїли окупанти — керівник Департаменту війни // Інтерфакс-Україна, 02.08.2023: https://interfax.com.ua/news/interview/926527.html?fbclid=IwAR0fYe9_jq7IaczVpFwGuGFWoyaGhvJbsumgkZ0qm0XrX

Діяльність та спроможність судів забезпечувати правосуддя за найтяжчі міжнародні злочини

Судова система України організована за принципами інстанційності (розподіл на суди першої, апеляційної та касаційної інстанції), територіальності та спеціалізації. Кримінальні провадження розглядаються в загальних судах на рівні місцевих, апеляційних судів, а функцію касаційної інстанції виконує Верховний Суд²⁹⁸. З 2014 року, після початку збройного конфлікту на території України, періодично виникають дискусії щодо відновлення системи військових судів²⁹⁹. Частково це пов'язано із реформуванням військової прокуратури, яка була ліквідована у 2019 році³⁰⁰. А також з тим, наскільки об'єктивно здійснюють правосуддя цивільні суди щодо військових³⁰¹. Але подібні пропозиції до цього часу не стали частиною реформи органів правосуддя³⁰².

Виклики перед судовою системою внаслідок війни акумулювали та примножили проблеми, які виникають у роботі інших органів. Саме суди відповідальні за ухвалення рішень у кримінальних провадженнях, тому всі питання з матеріального та

[tfNMXBLK003i_4.](#)

Люди хочуть справедливості тут і зараз, але це «гра в довгу» – керівник «департаменту війни» ОГП про трибунал та злочини росіян (ч. 1) / Юрій Белоусов // Telegraf, 08.01.2024: <https://telegraf.com.ua/ukr/intervju/2024-01-08/5826305-lyudi-khochut-spravedlivosti-tut-i-zaraz-ale-tse-gra-v-dovgu-kerivnik-departamentu-viyni-ogp-pro-tribunal-ta-zlochiny-rosiyan-ch-1>. Цивільних заручників маємо повернути, і це не про обмін – глава «департаменту війни» ОГП про російські катівні і невідворотність покарання (ч. 2) / Юрій Белоусов // Telegraf, 09.01.2024: <https://telegraf.com.ua/ukr/intervju/2024-01-09/5826716-tsvilnih-zaruchnikiv-maemo-povernuti-i-tse-ne-pro-obmin-glava-departamentu-viyni-ogp-pro-rosiyski-kativni-i-nevidvorotnist-pokarannya-ch-2>.

298 Статті 17, 18 // Закон України «Про судоустрій та статус суддів», № 1402-VIII, 02.06.2016: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

299 Військові суди: назад до строю / Євген Сидоров // Українська правда, 19.05.2015: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/05/19/7068292/>. Відновленню військових судів в Україні чинить опір сама... Конституція? // Закон і Бізнес, 18.09.2015: <https://zib.com.ua/ua/118588.html>.

300 Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури», № 113-IX, 19.09.2019: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20#n53>.

301 Чи потрібні Україні військові суди? / Олександр Князюк // Юридична Газета, 21.09.2022: <https://yur-gazeta.com/publications/sferi-praktiki/viyskove-pravo/chi-potribni-ukrayini-viyskovi-sudi.html>. Україні треба повернути військове правосуддя - суддя ВСУ // Укрінформ, 10.10.2021: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3330357-ukraini-treba-povernuti-viyskove-pravosudda-sudda-vsuh.html>.

302 «Малоймовірно, що в умовах воєнного часу ми створимо військові суди» / Всеволод Князев // Право. UA, 08.04.2022: <https://pravo.ua/malo-imovirno-shcho-v-umovakh-voiennoho-chasu-my-stvorymo-viyskovi-sudy-holova-vs-vsevolod-kniaziev/>.

процесуального права, що порушуються під час розслідування, мають визначатись саме суддею.

Судова реформа

З 2015 року в Україні триває судова реформа³⁰³. Її необхідність виникла через процес євроінтеграції України та приведення у відповідність національних стандартів функціонування державної системи України до рівня Європейського Союзу, зокрема у частині «...продовження реформування судоустрою та судової системи для подальшого посилення незалежності, неупередженості та професіоналізму судової гілки влади і судів...»³⁰⁴. Початок реформи відзначився прийняттям нового Закону «Про судоустрій і статус суддів» у 2016 році³⁰⁵. Її зміст полягає у такому:

- внесення змін до Конституції України в частині правосуддя, зокрема щодо можливості Верховної Ради України розглядати питання про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду (положення вступило у законну силу 30 червня 2019 року)³⁰⁶;
- створення Верховного Суду як вищої ланки у системі правосуддя України³⁰⁷;
- можливість проводити відкритий конкурс на посади суддів³⁰⁸;

303 Питання Ради з питань судової реформи // Указ Президента України, № 826/2014, 27.10.2014: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826/2014#Text>. Про Комісію з питань правової реформи // Указ Президента України, № 421/2019, 21.06.2019: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/421/2019#n12>.

304 Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію, 23.11.2009: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_990#Text. Угода про асоціацію // Кабінет міністрів України: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>. Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС // Представництво Європейського Союзу в Україні, 17.06.2022: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D1%97-%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%81%D1%83-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%87%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%B2-%D1%94%D1%81_uk?s=232. «Умова виживання країни. Чому судова і конституційна реформи важливі для кожного українця // Ліга Бізнес, 17.01.2023: <https://biz.liga.net/ua/all/all/article/uslovie-vyjivaniya-strany-pochemu-sudebnaya-i-konstitutsionnaya-reformy-vajny-dlya-kajdogo>. Посли G7 нагадали, що реформа правосуддя – одна з ключових умов для руху України до ЄС // Еспресо, 01.12.2022: <https://espreso.tv/posli-g7-nagadali-shcho-reforma-pravosuddya-odna-z-klyuchovikh-umov-dlya-rukhu-ukraini-do-es>.

305 Закон України «Про судоустрій і статус суддів», № 1402-VIII, 02.06.2016: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

306 Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», № 1401-VIII, 02.06.2016: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6>.

307 Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», № 1401-VIII, 02.06.2016: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6>. Закон України «Про судоустрій і статус суддів», № 1402-VIII, 02.06.2016: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

308 Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», № 1401-VIII, 02.06.2016: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6>.

- створення Вищої Ради Правосуддя, яка відповідає за організаційні питання судоустрою, у тому числі призначення та звільнення суддів з посад, їхнього переведення³⁰⁹;
- створення Вищого антикорупційного суду, який на цей час є єдиним спеціалізованим судом у системі правосуддя України, та залучення міжнародних експертів до процесу відбору суддів³¹⁰;
- зміна органів суддівського самоврядування³¹¹;
- поетапне збільшення посадових окладів суддів, що має стати гарантією їхньої доброчесності;
- позбавлення органів прокуратури невластивих функцій: нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина; нагляд за додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими та службовими особами (так званий «загальний нагляд»); нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.³¹²

Найбільше проблем під час реалізації реформи виникло через новий процес відбору суддів та призначення їх на посади. Формування та запуск Вищої ради правосуддя затягнулись майже на шість років, протягом яких двічі кардинально змінювались норми, що визначають їхню діяльність³¹³. Наприклад, блокування участі міжнародних експертів у процесі відбору органів суддівського самоврядування та вплив на процеси призначення зі сторони інших судових інстанцій (діяльність Конституційного суду України, Окружного адміністративного суду м. Києва)³¹⁴. У лю-

309 Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», № 1401-VIII, 02.06.2016: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6>. Закон України «Про Вищу раду правосуддя», № 1798-VIII, 21.12.2016: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>.

310 Закон України «Про Вищий антикорупційний суд», № 2447-VIII, 07.06.2018: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>.

311 Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», № 1401-VIII, 02.06.2016: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6>.

312 Зміни до Конституції, що запускають судову реформу. Як це працюватиме? // Центр політико-правових реформ, 30.09.2016: <https://pravo.org.ua/infographics/zminy-do-konstytutsiyi-shho-zapuskayut-sudovu-reformu-yak-tse-pratsyuvatyme-infografika/>.

313 Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування», № 193-IX, 16.10.2019: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-IX#Text>. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя», № 1635-IX, 14.07.2021: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1635-20#Text>.

314 Судова реформа в Україні: короткий огляд // Фондація DeJure: <https://dejure.foundation/library/sudova-reforma-v-ukraini-scho-zminylos-za-try-roky>. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Щорічна доповідь за 2020 рік // Затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 5 серпня 2021 року № 1797/0/15-21: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2020_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf.

тому 2022 року за кілька днів до повномасштабного вторгнення РФ на територію України, робота ВРП була повністю заблокована, оскільки 10 із 21 члена Ради подали заяви про звільнення та її склад втратив необхідний кворум. Лише на початку 2023 року під час позачергового з'їзду суддів вдалось обрати 8 нових членів Вищої ради правосуддя, що дозволило почати її роботу³¹⁵.

Крім цього, тривалий час не були врегульовані критерії, які мали застосовуватись до кандидатів на посади суддів під час проведення конкурсу. Відповідно до змін до Конституції України відразу три суб'єкти: з'їзд суддів, Президент України та Верховна Рада України – за своєю квотою на призначення могли встановлювати власні критерії конкурсу, формувати комісії та розв'язувати питання про участь у них міжнародних експертів та представників громадськості. На практиці найбільше дискусій викликав критерій «добročесності», який по-різному тлумачився конкурсними комісіями, у тому числі під час відбору кандидатів до Вищої ради правосуддя³¹⁶.

Наслідки тривалої реформи

Дефіцит суддів у системі продовжував зростати через проблеми, які виникали під час призначення до керівних органів у системі правосуддя протягом шести років, проведення очищення судової влади та люстрації після подій Революції гідності³¹⁷. Особливо гостро питання постало з 2020 року, коли спливав п'ятирічний строк з моменту призначення суддів на посади вперше після початку реформи, але водночас неможливо було розв'язати питання про їхній безстроковий термін роботи³¹⁸. На цей час загальний дефіцит суддів у системі складає 30–35 % від загальної кількості посад³¹⁹.

Наприклад, станом на 1 січня 2022 року вакантними залишались 1632 із 7304 посад суддів у місцевих та апеляційних судах³²⁰. У 2020 році 4991 суддя мав повно-

315 «Знаковий» з'їзд суддів: чому це важливо для України? // DW, 13.01.2023: <https://www.dw.com/uk/znakovij-zizd-suddiv-comu-ce-vazlivo-dla-ukraini/a-64381404>.

316 Судова реформа в Україні: чому робота Етичної ради така важлива / Роберт Корді // Лівий берег, 31.10.2022: https://lb.ua/blog/robert_kordi/534319_sudova_reforma_ukraini_chomu_robota.html.

317 Ми отримаємо проблемні суди на найближчі 30 років, якщо реформа провалиться – Роман Маселко // Суспільне новини, 31.08.2022: <https://suspilne.media/276954-mi-otrимаємо-problemni-sudi-na-najblizci-30-rokiv-akso-reforma-provalitsa-roman-maselko/>.

318 Голова Ради суддів України звернувся до Президента України з проханням призначити суддів // Рада суддів України, 26.05.2021: <https://rsu.gov.ua/ua/news/golova-radi-suddiv-ukraini-zvernuvsya-do-prezidenta-ukraini-z-prohannam-priznaciti-suddiv>.

319 Олег Прудивус: Кадровий дефіцит у судах – це не просто проблема, це майже катастрофа // Судова влада України, 29.12.2021: <https://court.gov.ua/press/news/1235749>. Ми отримаємо проблемні суди на найближчі 30 років, якщо реформа провалиться – Роман Маселко // Суспільне новини, 31.08.2022: <https://suspilne.media/276954-mi-otrимаємо-problemni-sudi-na-najblizci-30-rokiv-akso-reforma-provalitsa-roman-maselko/>. У вітчизняній Феміді – кадрова криза // Голос України, 24.12.2021: <http://www.golos.com.ua/article/354686>.

320 Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, 2021: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2021.pdf>.

важення розглядати справи, що становить 70,9 % від загальної кількості посад, а відповідний показник у 2019 році був 67,9 % (4772 судді)³²¹.

Ситуація вплинула на можливості доступу до суду, строки розгляду справ та функціонування окремих судів загалом:

- Навантаження між суддями з розгляду справ розподіляється залежно від заповненості посад у судах. Якщо суддя працює понаднормово через неможливість перерозподілити навантаження у межах суду, скорочується доступний час за процесуальними строками, необхідний для розв'язання питань та прийняття рішень.
- Судді вимушені затягувати строки розгляду справ, оскільки фізично не мають можливості їх дотримуватись. Зокрема, органи досудового розслідування скаржаться на те, що судді не приймають рішення у клопотаннях про дозвіл на проведення спеціального досудового розслідування у десятиденний строк, як передбачено законом. Натомість подібні справи перебувають у суді протягом кількох місяців.
- Дефіцит суддів у судах призводить до неможливості функціонування окремих місцевих судів, що обмежує право осіб на доступ до правосуддя (наприклад, у 2021 році Україна мала найбільшу кількість скарг до ЄСПЛ щодо строку розгляду справ судами – 59 заяв³²²; у 2023 році ця цифра зменшилась до 38 заяв, можливо через повномасштабне вторгнення, але все ще залишалась найбільшою серед країн-учасниць³²³).

У 2019 році один суддя місцевого загального суду розглядав у середньому 1080 справ на рік. Відповідний показник у 2020 році становив 872 справи на рік.³²⁴ Попри те, що кримінальні провадження є лише частиною серед цих даних, навантаження на суддів першої інстанції залишається найбільшим. На додаток до цього, проблема із заповненістю посад актуальна також на рівні апаратів судів. Станом на 22 листопада 2022 року 4606 посад залишались вакантними у судах різних інстанцій, серед яких помічники суддів, секретарі судових засідань, судові розпорядники, спеціалісти з інформаційних технологій, консультанти та ін.³²⁵

321 Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2020 році // Судова влада України: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2020.pdf.

322 The European Court of Human Rights, Facts and Figures & Overview, ECHR in Facts and Figures 2021: <https://www.echr.coe.int/facts-and-figures-and-overview>.

323 ECtHR, Statistical reports, Violations by Article and State: <https://www.echr.coe.int/statistical-reports>.

324 Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2020 році // Судова влада України: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2020.pdf.

325 Вакансії у судах // Державна судова адміністрація України, 22.11.2022: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1349197/>.

Тривалість реформи та її постійні зміни залишають відкритим шлях для розвитку судової системи. Увага приділяється розбудові демократичних процесів за мережевим принципом управління, розбудові та дієвості стандартів етики та доброчесності, а також відкритому формату взаємовідносин між гілками влади³²⁶. Також важливим фактором, який потребує уваги, є формування та реалізація бюджетів судів залежно від сформованих ними потреб та єдиної пропорції розподілу коштів між судами³²⁷.

Зміна територіальної підсудності судів

Законодавство України дає право Вищій раді правосуддя за поданням Голови Верховного Суду змінювати підсудність судів до найближчого територіальному суду у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин:

- під час воєнного стану;
- під час надзвичайного стану;
- у зв'язку зі стихійним лихом;
- у зв'язку з військовими діями;
- у зв'язку із заходами щодо боротьби з тероризмом;
- у зв'язку з іншими надзвичайними обставинами.³²⁸

З початком збройного конфлікту на території України у 2014 році, робота судів на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також в окремих районах у Донецькій і Луганській області стала об'єктивно неможливою. Тривалість активних бойових дій, загроза безпеці суддів, окупація території чи встановлення контролю над окремими населеними пунктами зі сторони РФ, неможливість доступу до приміщення судів – всі ці причини безпосередньо вплинули на можливість відправлення правосуддя у цих регіонах. Після 24 лютого 2022 року аналогічні проблеми були також у Сумській, Чернігівській, Київській, Запорізькій, Харківській,

326 Судова реформа. Як не втратити сенси, або «Кадри вирішують все» / Костянтин Харакоз // Українська правда, 24.09.2023: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/09/24/7421204/>.

327 Судова реформа. Як не втратити сенси, або «Кадри вирішують все» / Костянтин Харакоз // Українська правда, 24.09.2023: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/09/24/7421204/>.

328 Частина 7 статті 147 // Закон України «Про судоустрій та статус суддів», № 1402-VIII, 02.06.2016: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

Херсонській та Миколаївській областях. Тому неодноразово ухвалювалось рішення про зміну підсудності судів³²⁹.

Зокрема, станом на 07.08.2023 року змінено підсудність 14 судів у Донецькій області, 3 судів у Житомирській області, 18 судів у Запорізькій області, 4 судів у Київській області, 16 судів у Луганській області, 3 судів у Миколаївській області, 4 судів у Сумській області, 24 судів у Харківській області, 23 судів у Херсонській області, 26 судів у Чернігівській області, 30 судів на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя³³⁰.

В умовах широкомасштабного вторгнення РФ на територію України, Верховний Суд надав рекомендації судам першої та апеляційної інстанції у разі захоплення населених пунктів:

- збереження життя та здоров'я людей є пріоритетним завданням для апарату суду;
- рекомендовано скористатись евакуаційними коридорами та залишити населений пункт;
- за умови відповідної можливості необхідно вивезти судові справи, насамперед ті, що перебувають у провадженні суддів, або хоча б вивезти найбільш важливі (резонансні) справи;
- необхідно оцифрувати матеріали судових справ, а також підготувати до перевезення сервери з кадровою та бухгалтерською інформацією або інші переносні носії з відповідною інформацією;
- вивезені матеріали мають бути передані до суду, за яким визначено територіальну підсудність.³³¹

Залишається відкритим питання, на скільки ефективно ці рекомендації застосовувались на практиці. Після 24.02.2022 року безпекова ситуація відрізнялась у різних областях, тому основна відповідальність за порядок дій на місцях залишалась у сфері відання самих суддів.

329 Розпорядження про визначення підсудності справ // Верховний суд: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/.

330 Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя в умовах воєнного стану // Верховний суд, 31.08.2022: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporyadjennya/Zagalna_tablica_sudiv_31_08_2022.pdf.

331 Рекомендації судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення / Розпорядження Голови Верховного суду, № 6/0/9-22, 13.03.2022 // Верховний суд: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Recomendatsii.pdf.

Безпекова ситуація у регіонах змінюється залежно від відновлення контролю над територіями³³². Проте суди на території Криму не функціонують вже з 2014 року. На процес відновлення територіальної підсудності впливають: ступінь пошкодження об'єктів матеріального забезпечення суду (зокрема, його приміщення); рівень безпеки території, де розташовано суд, зокрема чи було проведено розмінування; робота систем комунікацій, які забезпечують життєдіяльність суду (електро-, водопостачання, зв'язок); можливість роботи інших органів у регіоні; можливість повернення суддів у регіон та підтримання нормального рівня їхнього життя (стан житлових приміщень, робота комунікаційних систем та ін.).

Виклики, які постають перед суддями

Протягом проведення глибоких інтерв'ю та фокус-груп **судді ідентифікували окремі аспекти, зумовлені впливом збройного конфлікту на їх роботу:**

Завантаженість судів – на додаток до затримок у призначенні суддів на посади³³³, нерівномірність навантаження у судах першої інстанції спостерігається у регіонах, які безпосередньо охоплені збройним конфліктом, або до яких було переміщено суди. Загальні правила територіальної підсудності закріплюють за такими судами розгляд проваджень щодо наслідків війни, бо діяння вчинені у межах їхньої юрисдикції. У таких судах в разі збільшується кількість справ щодо злочинів проти основ національної безпеки України, число яких систематично поповнюється через роботу на звільнених територіях чи зонах, охоплених збройним конфліктом. З 2014 року суди України почали напрацьовувати практику розгляду справ за фактами вчинення цих злочинів, але після 24 лютого 2022 року збільшилась кількість регіонів, для яких така практика стала релевантною.³³⁴

Відсутність практики розгляду справ – до 24 лютого 2022 року провадження з кваліфікацією за статтями 437, 438 КК України, які передавались до суду, були одиничними, а така практика – виключенням із загальних підходів до оцінки наслідків збройного конфлікту. Ситуація змінилась після широкомасштабного вторгнення РФ

332 Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя в умовах воєнного стану // Верховний суд, 18.11.2022: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporjadjennya/Zagalna_tablica_sudiv_18_11_2022.pdf. Перелік судів, територіальну підсудність яких відновлено // Верховний суд, 18.11.2022: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporjadjennya/18_11_2022_Vidnovleno_pidsudnist.pdf.

333 До закінчення військових дій нового добору суддів від ВККС очікувати не варто // Судово-юридична газета, 05.01.2023: <https://sud.ua/uk/news/publication/258471-do-okonchaniya-voennykh-deystviy-novogo-otborasudey-ot-vkks-zhdat-ne-stoit>.

334 Правосуддя за міжнародні злочини внаслідок агресії РФ: позиція суддів, ветеранів / ветеранок та запит населення України / ГО Ukrainian Legal Advisory Group, ГО Інститут миру та порозуміння За підтримки проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ІСАР Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, а також за підтримки Коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку») та Асоціації розвитку суддівського самоврядування України // Київ, 2023: https://drive.google.com/file/d/1CAyeS5adPCc_L_k5z3TZfFW5CGRQMsGt/view?fbclid=IwAR0J0lkrfgne7f7pwwu85DI51cppDyKT523on-O2ms5cvT5xZnefaRW-Tuqs.

на територію України, коли збільшилась кількість переданих до суду справ щодо затриманих осіб/військовополонених, так і тих, що розглядались у порядку спеціального провадження. Але усталених судових позицій так і не було сформовано³³⁵.

Крім того, множинні зміни до кримінального та кримінального процесуально-го законодавства України призвели до плутанини: напрацьовані підходи втрачали значення через зміну правових норм або ж такі зміни суперечать узагальненим підходам практики. Наприклад, активне застосування статті 615 КПК України дозволяє проводити слідчі дії без погодження зі слідчим суддею за рішенням прокурора, що на практиці ставить під сумнів належність зібраних доказів за її порядком.³³⁶

Неефективність системи підвищення кваліфікації суддів – з 2014 року серед суддів сформувався запит на спеціалізоване навчання з міжнародного права у контексті наслідків збройного конфлікту. Але у межах системи підвищення кваліфікації суддів подібні програми не запроваджувались або ж мали вибірковий характер до їхнього змісту³³⁷. Міжнародні організації та неурядові громадські організації пропонували навчальні заходи з гарантій міжнародного права, які застосовуються в умовах збройного конфлікту. Але такі програми не мали змоги охопити значну кількість учасників³³⁸. Попри те, що самі судді говорять про необхідність підвищення кваліфікації із застосування міжнародного гуманітарного права, дослідження воєнних злочинів, але доступ до таких навчальних програм обмежений, особливо для представників регіонів.³³⁹

335 Кримінальна юрисдикція під час воєнного стану: у ККС ВС обговорили результати діяльності за 2022 рік // Верховний суд, 01.02.2023: <https://court.gov.ua/press/news/1376764/>.

336 Правосуддя за міжнародні злочини внаслідок агресії РФ: позиція суддів, ветеранів / ветеранок та запит населення України / ГО Ukrainian Legal Advisory Group, ГО Інститут миру та порозуміння За підтримки проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ICAP Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, а також за підтримки Коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку» та Асоціації розвитку суддівського самоврядування України // Київ, 2023: https://drive.google.com/file/d/1CAyeS5adPCc_L_k5z3TZfFW5CGRQMsGt/view?fbclid=IwAR0J0lkrfgne7f7pwwu85Dl51cppDyKT523on-O2ms5cvT5xZnefaRW-Tuqs.

337 Стандартизована програма підготовки суддів місцевих загальних судів кримінальної спеціалізації / Національна школа суддів України: <http://nsj.gov.ua/files/16721488002.%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%D0%B2%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96.pdf>. Стандартизована програма підготовки суддів судових палат у кримінальних справах апеляційних судів / Національна школа суддів України: <http://nsj.gov.ua/files/16721487916.%20%D0%90%D0%BF%D0%B5%D0%BB%D1%8F%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20-%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96.pdf>. Застосування норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права: навчальні матеріали для учасників семінару // Національна школа суддів України, USAID програма «Нове правосуддя», 2019: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Curricula_NJ_IHL_ICL_2019_UKR-1.pdf.

338 Навчальний курс «Захист прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні» // Українська Гельсінська спілка з прав людини: <https://helsinki.org.ua/activities/kurs-mgp/page/2/>. Суддів і адвокатів запрошують на курси з прав людини // Закон і бізнес, 16.01.2023: <https://zib.com.ua/ua/154457.html>. UK to train Ukrainian judges to carry out war crimes trials for Russian soldiers // Sky News, 14.12.2022: <https://news.sky.com/story/uk-to-train-ukrainian-judges-to-carry-out-war-crimes-trials-for-russian-soldiers-12767724>.

339 Правосуддя за міжнародні злочини внаслідок агресії РФ: позиція суддів, ветеранів / ветеранок та запит населення України / ГО Ukrainian Legal Advisory Group, ГО Інститут миру та порозуміння За підтримки проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ICAP Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, а також за підтримки Коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку» та Асоціації розвитку суддівського самоврядування України // Київ, 2023: <https://>

Відсутність взаємодії з іншими органами системи правосуддя – судді зауважують, що правоохоронні органи все ще орієнтуються у своїй роботі на кількісні показники. Такий підхід безпосередньо впливає на якість підготовлених процесуальних документів, повноту зібраних доказів та пріоритет у швидкості здійснення провадження над його змістом. Кожен орган у системі правосуддя має нести власну частину відповідальності за здійснення ефективного провадження. Натомість такі підходи на рівні правоохоронних органів перебільшують роль судів як суб'єктів, які мають оцінювати надані докази на підтвердження чи спростування вини обвинуваченого, і роблять їх відповідальними за весь процес. Крім того, судді під час проведених опитувань відзначають низький рівень підготовки слідчих, прокурорів та адвокатів з міжнародного гуманітарного права.³⁴⁰

Безпекові виклики – судді, які розглядають справи, пов'язані зі збройним конфліктом, стикаються з підвищеним ризиком для їхньої особистої безпеки та захисту. Починаючи з 2014 року судді заявляли про погрози, які вони отримували на свою адресу чи щодо їхніх сімей³⁴¹. Ключовим фактором, який впливає на їхню безпеку, залишається сприйняття суспільством цієї категорії справ та відношення людей, що проявляється як через їхню активність у соціальних мережах, так і у вигляді провокацій під час судових засідань. Мова ворожнечі на адресу суддів, які намагаються забезпечити справедливе та неупереджене судочинство, стає поширеним явищем та водночас є формою тиску на суд з боку суспільства. Судді також підкреслюють, що вплив війни на суспільство виражається, серед іншого, у посиленні негативного сприйняття судової системи.

Значне поширення зброї створює додатковий ризик до учасників судового процесу, особливо у регіонах, які безпосередньо охоплені подіями збройного конфлікту. Серед загроз, на які вказали учасники дослідження, можна виділити наступні: прямі атаки на суд чи окремих суддів, провокації та блокування судових засідань; демонстративні дії з залякування та створення тиску на суддів; продовження практики, коли представники правоохоронних органів втручаються в окремі провадження; тиск на родичів суддів, які опинились на окупованих РФ територіях; випадки інди-

drive.google.com/file/d/1CAyeS5adPCc_L_k5z3TZfFW5CGRQMsGt/view?fbclid=IwAR0J0lkrfgne7f7pwu85DI51cppDykT523on-O2ms5cvT5xZnefaRW-Tuqs. War Crimes Judicial Education: a Needs Assessment Report // USAID Activity Office: Office of Democracy and Governance, 29.08.2022: https://drive.google.com/file/d/14k6_gP3jU7oZdquen1Tp28M0qmNfZPYp/view.

340 Правосуддя за міжнародні злочини внаслідок агресії РФ: позиція суддів, ветеранів / ветеранок та запит населення України / ГО Ukrainian Legal Advisory Group, ГО Інститут миру та порозуміння За підтримки проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ІСАР Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, а також за підтримки Коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку» та Асоціації розвитку суддівського самоврядування України // Київ, 2023: https://drive.google.com/file/d/1CAyeS5adPCc_L_k5z3TZfFW5CGRQMsGt/view?fbclid=IwAR0J0lkrfgne7f7pwu85DI51cppDykT523on-O2ms5cvT5xZnefaRW-Tuqs.

341 Правосуддя на сході України в умовах збройної агресії Російської Федерації. Звіт за результатами дослідження спроможності судової системи забезпечувати правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України 2016–2017 рр. // Міжнародний фонд «Відродження», 2018: https://www.irf.ua/content/files/justice_in_eastern_ukr.pdf.

відуальної помсти від близьких чи груп/спільнот, які підтримували обвинуваченого у вчиненні воєнного злочину у провадженні, яке вів суддя. Крім того, можуть бути інші фактори, які викликають негативне чи більш агресивне ставлення до суддів. Наприклад, відсутність військового досвіду судді (умовно, засудження «цивільною особою військового»), чи гендерні аспекти (коли вирок щодо військовослужбовця чоловіка виносить цивільна жінка суддя), чи наявність статусу внутрішньо переміщеної особи у судді. Судді беруть самовідвід у провадженні в якості процесуального інструменту для захисту. Але його реалізація прямо залежить від внутрішнього переконання судді та як він або вона сприймає справу та ситуацію навколо неї.³⁴²

Умови роботи судів — після початку широкомасштабного вторгнення РФ та охоплення збройним конфліктом практично всієї території України, його вплив став відчутним у щоденній діяльності судів. Ракетні атаки змусили пристосовуватись до роботи в умовах повітряних тривог: наявність укриття у будівлі суду чи поблизу, взяття технічної перерви у судовому засіданні у разі оголошення небезпеки, перенесення судових засідань, обмеження у доставленні затриманих / підозрюваних / обвинувачених до зали засідань. Зважаючи на обмеженість процесуальних строків та завантаженість справами, деякі судді вирішують продовжувати роботу у разі оголошення повітряної тривоги.³⁴³

Окремими факторами, які впливають на умови роботи у судах, залишаються побутові виклики, пов'язані із відсутністю зв'язку та інтернет сполучення, відключеннями світла, що не дозволяють здійснювати технічний запис засідань чи проводити дистанційні слухання³⁴⁴. Суди не забезпечені резервним електропостачанням та автономними засобами зв'язку. Окремо слід зазначити про умови роботи судів після відновлення їхньої територіальної підсудності на місцях, звільнених від контролю РФ. Ефективність їхньої роботи напряду залежить від побутових умов у конкретному населеному пункті, комунального забезпечення та стану будівель судів.³⁴⁵

342 Правосуддя за міжнародні злочини внаслідок агресії РФ: позиція суддів, ветеранів / ветеранок та запит населення України / ГО Ukrainian Legal Advisory Group, ГО Інститут миру та порозуміння За підтримки проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ІСАР Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, а також за підтримки Коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку» та Асоціації розвитку суддівського самоврядування України // Київ, 2023: https://drive.google.com/file/d/1CAyeS5adPCc_L_k5z3TZfFW5CGRQMsGt/view?fbclid=IwAR0J0lkrfgne7f7pwu85DI51cppDyKT523on-O2ms5cvT5xZnefaRW-Tuqs.

343 Судочинство в умовах «блекаутів» та ракетних атак: аналіз JustTalk / Юлія Лісова // JustTalk, 26.01.2023: <https://justtalk.com.ua/post/sudochinstvo-v-umovah-blekautiv-i-raketnih-atak-analiz-justtalk>.

344 Судочинство в умовах «блекаутів» та ракетних атак: аналіз JustTalk / Юлія Лісова // JustTalk, 26.01.2023: <https://justtalk.com.ua/post/sudochinstvo-v-umovah-blekautiv-i-raketnih-atak-analiz-justtalk>.

345 Правосуддя за міжнародні злочини внаслідок агресії РФ: позиція суддів, ветеранів / ветеранок та запит населення України / ГО Ukrainian Legal Advisory Group, ГО Інститут миру та порозуміння За підтримки проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ІСАР Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, а також за підтримки Коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку» та Асоціації розвитку суддівського самоврядування України // Київ, 2023: https://drive.google.com/file/d/1CAyeS5adPCc_L_k5z3TZfFW5CGRQMsGt/view?fbclid=IwAR0J0lkrfgne7f7pwu85DI51cppDyKT523on-O2ms5cvT5xZnefaRW-Tuqs. Досвід відновлення Іванківського районного суду Київської області після окупації // Державна судова адміністрація України, 04.06.2022: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/courts_work_war/1281409/. Як вистояв в окупації та відновив роботу Макарівський районний суд Київської

Ресурсне забезпечення судів – проблема з недостатнім фінансуванням роботи судів лише поглиблюється протягом всього збройного конфлікту на території України. У суддів виникають питання до матеріально-технічного забезпечення судів: наявність достатньої кількості приміщень, відповідної техніки, яка має забезпечувати роботу суду та дозволяти дистанційний судовий розгляд, а також ефективно забезпечення ресурсами судових конвоїв, які мають власний розклад, до якого судді мають пристосовуватись під час призначення слухань. На призначення нових суддів та достатньої кількості персоналу для потреб судів впливають вимоги державного бюджету та наявність фінансування³⁴⁶. В умовах переведення суддів та зміни територіальної підсудності судів, ресурси, які виділяються на їхню роботу, мають також перерозподілятися відповідно до поточного навантаження та враховувати нагальні потреби, які виникають через війну.³⁴⁷

Проблеми у комунікації з суспільством щодо справ, пов'язаних зі збройним конфліктом – коректна комунікація судових процесів та їхніх результатів залишається викликом для системи правосуддя в умовах війни. Провадження щодо воєнних злочинів та злочинів проти основ національної безпеки залишаються відкрити-

області після звільнення // Державна судова адміністрація України, 21.06.2022: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/courts_work_war/1286588/. Суди в умовах війни: евакуація з Бахмута і порятунком з Маріуполя Донецького апеляційного суду // Державна судова адміністрація України, 18.07.2022: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/courts_work_war/1296891/. Суди в умовах війни: непрості історія в окупації, визволення та швидке відновлення роботи Ірпінського міського суду Київської області // Державна судова адміністрація України, 28.07.2022: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/courts_work_war/1301023/. Суди в умовах війни: досвід підготовки Вінницького апеляційного суду та допомога судам з територій бойових дій // Державна судова адміністрація України, 03.08.2022: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/courts_work_war/1302981/. Робота суду через призму війни // Державна судова адміністрація України, 21.10.2022: <https://ml.zt.court.gov.ua/sud0614/presentation/news/1336251/>. Суди в умовах війни: Електронний суд та досвід налаштування дистанційної роботи Луганського окружного адміністративного суду // Державна судова адміністрація України, 03.11.2022: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/courts_work_war/1341888/. Збереження життя в оточенні ворога та самоорганізація Сумського окружного адміністративного суду // Державна судова адміністрація України, 16.11.2022: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/courts_work_war/1346949/. Як попри руйнування Вугледарський міський суд Донецької області прагне відновити модельні напрацювання // Державна судова адміністрація України, 22.11.2022: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/courts_work_war/1349284/. Командна робота Ленінського районного суду міста Харкова під час війни // Державна судова адміністрація України, 16.12.2022: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/courts_work_war/1359167/. Нові формати роботи та активне волонтерство Сьомого апеляційного адміністративного суду // Державна судова адміністрація України, 19.12.2022: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/courts_work_war/1360003/. Голова Верховного Суду Всеволод Князев про візію для судової влади на 2023 рік, ексклюзивне інтерв'ю // Судово-юридична газета, 09.01.2023: <https://sud.ua/uk/news/publication/258731-glava-verkhovnogo-suda-vsevolod-knyazev-o-vizii-dlya-sudebnoy-vlasti-na-2023-god-eksklyuzivnoe-intervyu>.

346 Суддівська винагорода та виплати для суддів у відставці: які проблеми можуть чекати суддів у 2023 році // Судово-юридична газета, 27.09.2022: <https://sud.ua/uk/news/publication/250351-sudeyskoe-voznagrazhdenie-i-vyplaty-sudyam-v-otstavke-kakie-problemy-mogut-ozhidat-sudey-v-2023-godu>. Голова Верховного Суду Всеволод Князев про візію для судової влади на 2023 рік, ексклюзивне інтерв'ю // Судово-юридична газета, 09.01.2023: <https://sud.ua/uk/news/publication/258731-glava-verkhovnogo-suda-vsevolod-knyazev-o-vizii-dlya-sudebnoy-vlasti-na-2023-god-eksklyuzivnoe-intervyu>.

347 Правосуддя за міжнародні злочини внаслідок агресії РФ: позиція суддів, ветеранів / ветеранок та запит населення України / ГО Ukrainian Legal Advisory Group, ГО Інститут миру та порозуміння За підтримки проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ICAP Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, а також за підтримки Коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку») та Асоціації розвитку суддівського самоврядування України // Київ, 2023: https://drive.google.com/file/d/1CAyeS5adPCc_L_k5z3TZfFW5CGRQMsGt/view?fbclid=IwARQJ0lkrfgne7f7pww85Dl51cppDyKt523on-02ms5cvT5xZnefaRW-Tuqs. Правосуддя на сході України в умовах збройної агресії Російської Федерації. Звіт за результатами дослідження спроможності судової системи забезпечувати правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України 2016–2017 рр. // Міжнародний фонд «Відродження», 2018: https://www.irf.ua/content/files/justice_in_eastern_ukr.pdf.

ми для громадськості, якщо судом не прийнято рішення про проведення закритого слухання. Але водночас суспільству складно зрозуміти юридичну мову, якою прописано текст рішень, яка в результаті може стати предметом маніпуляцій у матеріалах ЗМІ. Інформування про певні рішення залишається проблемою через відмінності у сприйнятті між населенням окупованих або непідконтрольних уряду територій та територіями, що знаходяться під контролем України. Це, своєю чергою, ставить під загрозу процес примирення до моменту звільнення та повернення територій під контроль України³⁴⁸.

Робота судів в умовах збройного конфлікту залишається рушійною силою, яка визначає розвиток національної практики щодо найтяжчих міжнародних злочинів. Вагоме навантаження з розгляду справ цієї категорії залишається на судах першої інстанції. Якщо за період з 2014 року по 24 лютого 2022 року судові слухання у таких провадженнях були поодинокими та судді намагались відкладати розгляд, то після повномасштабного вторгнення кількість переданих справ до суду значно збільшилась як у порядку *in absentia*, так і щодо затриманих осіб.

З початку війни у 2014 році Верховний Суд розглянув лише одне провадження за статтею 438 КК України³⁴⁹. Попри можливість визначити базові підходи до кваліфікації порушень законів та звичаїв війни, суд не надав висновків по суті факту злочину, які могли б бути використані судами інших інстанцій³⁵⁰. Але вирок суду першої інстанції є прогресивним у частині підходу до аналізу складу злочину за статтею 438 КК України й значно відрізняється у застосованих підходах до аналогічних рішень цієї категорії справ³⁵¹.

Також одна справа щодо застосування правової кваліфікації за статтею 437 КК України дійшла до перегляду у касації. Понад три роки відкладалось проголошення рішення по справі. Не дивлячись на тривалі дискусії та консультації Верховного суду щодо суб'єкта злочину, після повномасштабного вторгнення РФ на територію

348 Правосуддя за міжнародні злочини внаслідок агресії РФ: позиція суддів, ветеранів / ветеранок та запит населення України / ГО Ukrainian Legal Advisory Group, ГО Інститут миру та порозуміння За підтримки проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ICAP Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, а також за підтримки Коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку» та Асоціації розвитку суддівського самоврядування України // Київ, 2023: https://drive.google.com/file/d/1CAyeS5adPCc_L_k5z3TZfFW5CGRQMsGt/view?fbclid=IwAR0J0lkrfgne7f7pwu85DI51cppDykT523on-Q2ms5cvT5xZnefaRW-Tuqs. Комунікація судовою владою справ, пов'язаних з війною: 10 питань-відповідей / Валерія Рибак, Назарій Боярський // ГО «Вектор прав людини», 2022. Judicial Administration of War Crime Cases: Needs Assessment and Recommendations for Courts on Effective Administration of War Crime Cases // USAID Activity Office: Office of Democracy and Governance, 29.08.2022: <https://drive.google.com/file/d/1aaf076kEdvWM7Rrw87oCNqa6gE00q03F/view>.

349 ККС ВС розглянув перше кримінальне провадження щодо порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) // Верховний суд, 29.02.2024: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1565349/>.

350 Постанова Верховного суду, справа № 753/14148/21, 28.02.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117442733>. Ухвала Київського апеляційного суду, справа № 753/14148/21, 10.07.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113698929>.

351 Вирок Дарницького районного суду м. Києва, справа № 753/14148/21, 24.04.2023: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110409601>.

України з'явилися сумніви, що рішення по справі буде проголошено. Але 28 лютого 2024 року його нарешті було прийнято судом³⁵². За результатами розгляду Велика палата Верховного суду дійшла висновку, що засуджені не відповідають ознакам суб'єкту злочину за статтею 437 КК України, тому вирок засудженим у цій частині було скасовано, а провадження закрито.

З початку війни у 2014 році Верховний Суд розглянув лише одне провадження за статтею 438 КК України. Одна справа щодо застосування правової кваліфікації за статтею 437 КК України дійшла до перегляду у касації.

У той час, поки на рівні органів слідства та прокуратури запроваджується спеціалізація щодо дослідження наслідків збройного конфлікту, у межах судів подібні ініціативи не обговорюються³⁵³.

01. У більшості проваджень щодо найтяжчих міжнародних злочинів не завжди можна передбачити підсудність суду, який буде розглядати справу.
02. У межах судів діє система автоматичного розподілу справ, яка здійснює розподіл проваджень між суддями одного суду. Тому на практиці може бути складно передбачити, який саме суддя отримає провадження цієї категорії на розгляд.
03. Поряд зі справами щодо фактів ймовірного вчинення воєнних злочинів, більша кількість проваджень щодо наслідків збройного конфлікту розглядається як вчинення злочинів проти основ національної безпеки, кваліфікація та тлумачення яких має здійснюватись також із врахуванням міжнародних стандартів. Не дивлячись на це, самі судді також підтримують ініціативу запровадження спеціалізації з розгляду фактів найтяжчих міжнародних злочинів³⁵⁴, проте її ефективність може бути забезпечена лише за умови застосування такого підходу на рівні всіх ланок системи правосуддя.

352 Велика Палата Верховного Суду визначила ознаки суб'єкта злочину, передбаченого ст. 437 КК України «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» // Верховний суд, 28.02.2024: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1564458/>; Постанова Верховного суду, справа № 415/2182/20, 28.02.2024: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555176>.

353 Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо запровадження спеціалізації суддів з розгляду військових кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку // Верховна Рада України, № 10301, 29.11.2023: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43315>.

354 Правосуддя за міжнародні злочини внаслідок агресії РФ: позиція суддів, ветеранів / ветеранок та запит населення України / ГО Ukrainian Legal Advisory Group, ГО Інститут миру та порозуміння За підтримки проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ІСАР Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, а також за підтримки Коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку» та Асоціації розвитку суддівського самоврядування України // Київ, 2023: https://drive.google.com/file/d/1CAyeS5adPCc_L_k5z3TZfFW5CGRQMsGt/view?fbclid=IwAR0J0lkrfgne7f7pwwu85DI51cppDyKt523on-O2ms5cvT5xZnefaRW-Tuqs.

Сукупність проблем під час дослідження проваджень створює виклики для об'єктивного та неупередженого процесу. Справи щодо затриманих російських військових після 24 лютого 2022 року розвинули дискусію навколо спроможності українських національних судів об'єктивно та неупереджено їх розглядати. Викликає занепокоєння те, чи можливо дотримуватись права на справедливий суд у контексті цих процесів. Зокрема, щодо ненадання свідчень проти себе, примушування визнання вини через можливість скористатись процедурою обміну військовополонених, реалізації права на захист³⁵⁵. Судді покладаються у процесі розгляду справи на органи слідства та прокуратури в частині достатності доказів та забезпечення належного доказування у процесі, що має становити основу для забезпечення права на справедливий суд та прийняття об'єктивних рішень.

Але викликом для суддів залишається запит суспільства на правосуддя. Під питанням залишається також вплив особистого досвіду учасників кримінального провадження як постраждалих від наслідків збройного конфлікту на неупередженість під час розгляду провадження. Окремі судді вбачають ризик у тому, чи постраждав конкретний суддя особисто, чи його родичі від війни. Судді у процесі можуть зтягувати розгляд справи чи ухвалювати обвинувальні вироки за відсутності достатніх підстав, через нестачу доказів для прийняття обґрунтованого рішення.³⁵⁶ Крім того, судді не наважуються виносити виправдувальні рішення у цих провадженнях через реакцію, яку можуть викликати такі рішення.

355 Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого – 31 липня 2022 року // Управління Верховного комісара ООН з прав людини, 27.09.2022, п. 98 - 105: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-09/ReportUkraine-1Feb-31Jul2022-ua.pdf>.

356 Правосуддя за міжнародні злочини внаслідок агресії РФ: позиція суддів, ветеранів / ветеранок та запит населення України / ГО Ukrainian Legal Advisory Group, ГО Інститут миру та порозуміння За підтримки проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ІСАР Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, а також за підтримки Коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку» та Асоціації розвитку суддівського самоврядування України // Київ, 2023: https://drive.google.com/file/d/1CAyeS5adPCc_L_k5z3TZfFW5CGRQMsGt/view?fbclid=IwAR0J0lkrfgne7f7pwwu85Dl51cppDyKt523on-O2ms5cvT5xZnefaRW-Tuqs.

Роль міжнародних механізмів правосуддя

Розслідування Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду

Україна має довгі та складні відносини з Міжнародним кримінальним судом. 20 січня 2000 року Україна підписала Римський статут МКС, але вже наступного року Конституційний Суд України сказав, що Статут неможливо ратифікувати, оскільки він суперечить статті 124 Конституції України, через твердження, що МКС доповнює національні органи кримінальної юстиції³⁵⁷.

Після подій Революції гідності у 2013 році та початку збройного конфлікту на території України, державні органи різного рівня все частіше почали порушувати дискусії про участь Міжнародного кримінального суду у дослідженні ситуації. Як результат, Верховна Рада України прийняла дві заяви про визнання юрисдикції Суду. Перша стосувалась подій на Майдані з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року³⁵⁸. Друга – наслідків збройного конфлікту на території України щодо подій на території Криму та районів у Донецькій і Луганській областях³⁵⁹. Враховуючи те, що заява стосувалась періоду з 20 лютого 2014 року та не обмежувалась кінцевою датою, МКС отримав юрисдикцію і щодо подій після 24 лютого 2022 року. За текстом заяви звертається увага на дії «...вищих посадових осіб Російської Федерації та керівників терористичних організацій “ДНР” та “ЛНР”...»³⁶⁰.

357 Висновок Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут), № 3-в/2001, 11.07.2001: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>.

358 Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року, 25.02.2014: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text>.

Декларація про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду, 09.04.2014: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/997/declarationRecognitionJurisdiction09-04-2014.pdf>.

359 Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян», 04.02.2015: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>.

Декларація про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду, 08.09.2015: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf#search=ukraine

360 Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції

Не дивлячись на те, що з 2015 року Офіс Прокурора МКС представляв свої попередні висновки по ситуації в Україні, питання приєднання до системи Суду як повноправної держави-учасниці не стояло на порядку денному. Вже під час перемовин щодо членства України у Європейському Союзі ратифікація Римського статуту ставилась як одна з ключових умов. 16 вересня 2014 року було прийнято Угоду про асоціацію України з Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії³⁶¹. Стаття 8 Угоди закріплює, що «Сторони співробітничать з метою зміцнення миру та міжнародного правосуддя шляхом ратифікації та імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) 1998 року та пов'язаних з ним документів». У відповідь на прийняте положення, у 2016 році були внесені зміни до Конституції України, які дозволили розглядати питання про ратифікацію Римського статуту та набрали чинності 30 червня 2019 року³⁶².

Хоча на законодавчому рівні після 2019 року не один раз обговорювалось приєднання до МКС, цього так і не було зроблено. Ключові аргументи у політичній дискусії на цей час: українські військові виступають проти ратифікації. Одне з останніх офіційних рішень уряду України говорить про те, що питання ратифікації Римського статуту буде розглядатись **протягом року після закінчення / припинення воєнного стану в Україні**³⁶³.

2 березня 2022 року Прокурор МКС відкрив повноцінне розслідування щодо ситуації в Україні за заявами 42 країн-учасниць відповідно до статті 14 Римського статуту³⁶⁴.

3 березня 2022 року Прокурор МКС Карім Хан вже п'ять разів відвідував Україну³⁶⁵. Слідчі Суду працюють безпосередньо «у полі», бо всього до України було на-

Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян», 04.02.2015: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>.

361 Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

362 Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя..)», № 1401-VIII, 02.06.2016: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6>.

363 Про затвердження плану заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року / Розпорядження // Кабінет Міністрів України, № 133-р, 09.02.2024: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-vykonannia-rekomendatsii-ievropeiskoi-komisii-predstavlenykh-u-t90224>.

364 Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: "I have decided to proceed with opening an investigation.", 28.02.2022: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-i-have-decided-proceed-opening>.

Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation, 02.03.2022: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states>.

365 ICC Prosecutor Karim A. A. Khan KC concludes fourth visit to Ukraine: "Amidst this darkness, the light of justice is emerging" // International Criminal Court, 07.03.2023: <https://www.icc-cpi.int/news/icc-prosecutor-karim-khan-kc-concludes-fourth-visit-ukraine-amidst-darkness-light-justice>

правлено 42 слідчих, експертів та іншого персоналу³⁶⁶. Зокрема, серед направлених експертів є також представники Нідерландів, надані країною на підтримку розслідування МКС. Вся комунікація Офісу Прокурора МКС з органами влади України здійснюється через Офіс Генерального прокурора, завдяки змінам до Кримінального процесуального кодексу України³⁶⁷.

У березні 2023 року МКС прийняв ордер на арешт Владіміра Путіна та Марії Львової-Белової за обвинуваченням у вчиненні ймовірних воєнних злочинів, а саме депортації та примусового переміщення дітей з території України до РФ (статті 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту)³⁶⁸. Також у березні 2023 року було підписано угоду про відкриття на території України «польового офісу» Міжнародного кримінального суду³⁶⁹.

5 березня 2024 року Досудова палата II Суду оголосила нові ордери на арешт щодо фактів системних атак на об'єкти енергетичної інфраструктури у період з 10 жовтня 2022 року по 9 березня 2023 року як воєнні злочини за статтями 8(2)(b)(ii), 8(2)(b)(iv) та злочини проти людяності за статтею 7(1)(k) Римського статуту³⁷⁰.

Міжнародний кримінальний суд залишається головним механізмом відповідальності за найтяжчі злочини, вчинені на території України. Увага до його роботи прикута не тільки всередині України, а й серед інших країн. Залучення додаткової фінансової підтримки, робота національних експертів з інших країн для допомоги у проведенні розслідування вимагає результату від МКС по цій ситуації. До цього ж важливо об'єктивно оцінювати можливості Суду та особливості його роботи по Україні:

Юрисдикція Суду щодо України виключає злочин агресії Через вимоги Римського статуту, час вступу в силу Кампальської поправки, той факт, що Україна до цього часу не приєдналась до МКС – Суд не може розглядати злочин агресії, вчи-

366 ICC Prosecutor Karim A.A. Khan QC announces deployment of forensics and investigative team to Ukraine, welcomes strong cooperation with the Government of the Netherlands, 17.05.2022: <https://www.icc-cpi.int/news/icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-announces-deployment-forensics-and-investigative-team-ukraine>.

367 Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», № 2236-IX, 03.05.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#n5>.

368 Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova // International Criminal Court, 17.03.2023: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and/>. Statement by Prosecutor Karim A. A. Khan KC on the issuance of arrest warrants against President Vladimir Putin and Ms Maria Lvova-Belova // International Criminal Court, 17.03.2023: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-karim-khan-kc-issuance-arrest-warrants-against-president-vladimir-putin>.

369 Ukraine and International Criminal Court sign an agreement on the establishment of a country office // International Criminal Court, 23.03.2023: <https://www.icc-cpi.int/news/ukraine-and-international-criminal-court-sign-agreement-establishment-country-office>. В Україні відкриється представництво Міжнародного кримінального суду // Суспільне новини, 23.03.2023: <https://suspilne.media/423465-v-ukraini-vidkrietsa-predstavnictvo-miznarodnogo-kriminalnogo-sudu/>.

370 Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Ivanovich Kobylash and Viktor Nikolayevich Sokolov // International Criminal Court, 05.03.2024: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-ivanovich-kobylash-and>.

нений проти України. Про ці обмеження також прямо зазначив Прокурор МКС у своїй заяві щодо відкриття розслідування³⁷¹.

МКС не має ресурсу, щоб дослідити всі наслідки збройного конфлікту на території України

Згідно зі статистикою українських органів влади, ймовірно факти вчинення найтяжчих міжнародних злочинів в Україні обліковуються щодня та їхній рахунок йде на сотні тисяч. Враховуючи обмежені можливості Суду, він не буде досліджувати абсолютно всі факти вчинення найтяжчих міжнародних злочинів. Найбільш оптимістичні прогнози дозволяють очікувати, що МКС візьме до п'яти кейсів у своє провадження, але інші факти залишаться у сфері відповідальності національної системи правосуддя або окремого механізму, що може бути створений³⁷².

Невідомо яких суб'єктів буде переслідувати Суд

Україна очікує, що МКС зможе притягнути до відповідальності вищих посадових осіб Російської Федерації, посиляючись на те, що «для переслідування Судом їхній імунітет не має значення»³⁷³. Підходи до роботи за оновленими політиками оцінки ситуацій Судом враховують досяжність виконавців злочинів для здійснення правосуддя. Тому потенційно суб'єктами переслідування МКС можуть бути не тільки виконавці вищого, але і середнього рівнів, але остаточне рішення буде залежати від можливості виконати ордер на арешт³⁷⁴.

Співпраця МКС з українськими органами має ряд перепон за національним законодавством України

Співпраця МКС з українськими органами має ряд перепон за національним законодавством України — 3 травня 2022 року до КПК України були внесені зміни щодо співпраці з Міжнародним кримінальним судом³⁷⁵. Можливості Офісу Прокурора МКС збирати докази, отримувати доступ до місць вчинення злочину, свідків та затриманих осіб регламентується україн-

371 Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation, 02.03.2022: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states>.

372 Голова Верховного суду: 99% воєнних злочинів РФ розглянуть українські суди // Інтерфакс Україна, 13.07.2023: <https://interfax.com.ua/news/general/922677.html>.

373 «Має функціональний імунітет»: Венедіктова пояснила, чому Україна не відкрила справу проти Путіна, 28.03.2022: <https://suspiilne.media/222604-mae-funkcionalnij-imunitet-venediktova-poasnila-comu-ukraina-ne-vidkrila-spravu-proti-putina/>. Воєнні злочини російської армії в Україні. 28.03.2022 / Ірина Венедіктова, Генеральний прокурор України: https://www.youtube.com/watch?v=vae6XuM6ZGk&ab_channel=MediaCenterUkraine-Ukrinform.

374 Policy on Situation Completion / the International Criminal Court, 15.06.2021: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20210615-Situation-Completion-Policy-eng.pdf>.

375 Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», № 2236-IX, 03.05.2022: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#n5>.

ським законодавством та у тому порядку, який передбачений для проведення слідчих дій на території України. Обмежене правове регулювання (зокрема, в частині виключних повноважень Генерального прокурора вирішувати до якої інформації матимуть доступ слідчі МКС) може потенційно вплинути на рівень співпраці країни з МКС та скомпрометувати якість розслідування.

Комунікація від імені України з МКС здійснюється Офісом Генерального прокурора, різні підрозділи якого залучені до процесу

Питання міжнародно-правової співпраці у межах Офісу Генерального прокурора віднесено до відання відповідного департаменту у його структурі, у складі якого функціонує окремий відділ співпраці з МКС. Поряд з цим, окремий відділ у складі спеціалізованого Департаменту збройного конфлікту ОГП займається питаннями виконання запитів МКС, які отримуються щодо проваджень, які знаходяться у віданні Департаменту. Крім цього, у цьому підрозділі також є відділ, який займається питанням співпраці з ССГ, до складу якої зокрема входить і МКС. Узгодженість процесів внутрішньої комунікації всередині ОГП впливає і на характер співпраці із Судом, враховуючи те, який обсяг повноважень у цій сфері покладено на Генерального прокурора. З іншого боку, надмірні повноваження Генерального прокурора щодо прийняття рішення про допуск співробітників Міжнародного кримінального суду для проведення процесуальних дій на території України дає право одній людині ухвалювати рішення про погодження чи непогодження таких дій.

Суд потребує постійного залучення додаткових ресурсів, необхідних для проведення розслідування

Щороку під час роботи Асамблеї країн-учасниць МКС затверджується бюджет Суду на наступний рік, в якому розподіляються кошти залежно від завантаженості через ситуації у розслідуванні та на попередньому дослідженні. Країни, які звернулись про відкриття розслідування по Україні, підтримують зусилля МКС у проведенні розслідування. Але ця підтримка базується на добровільних внесках, а не на підвищенні постійного бюджету Суду пропорційно до кількості розслідувань та ресурсів, необхідних для їхнього проведення. Зокрема, Нідерланди направили власних експертів, які увійшли до складу групи слідчих від Офісу Прокурора МКС в Україні³⁷⁶. Продовження роботи МКС по Україні потребувати-

376 ICC sends 42-member team to probe alleged war crimes in Ukraine / Aljazeera, 17.05.2022: <https://www.aljazeera.com>

ме від інших країн їхньої тривалої підтримки як на експертному, так і на фінансовому рівні³⁷⁷. Добровільні внески роблять МКС вразливим і залежним від волі держав. Водночас непропорційний внутрішній розподіл ресурсів призводить до того, що деякі органи Суду не мають можливості виконувати свої функції відповідно до їхнього мандату.

Суд вразливий перед санкціями, які можуть запроваджуватись впливовими державами, що не входять до його системи

Видача ордерів на арешт ізраїльських високопосадовців призвела до серйозних погроз США запровадити санкції проти МКС. У разі прийняття відповідного закону, МКС буде змушений припинити свою діяльність у країнах, де проводяться розслідування, зокрема і в Україні³⁷⁸.

Розслідування ССГ

Робота спільних слідчих груп є однією з форм співробітництва між державами у межах кримінальних проваджень³⁷⁹. Правова основа для такого формату сформована у Другому додатковому протоколі до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах³⁸⁰. Відповідно до його положень, спільну слідчу групу може бути створено, зокрема, у випадках коли: розслідування злочинів стороною вимагає проведення складних та комплексних слідчих заходів, пов'язаних з іншими сторонами; кілька сторін проводять розслідування злочинів, обставини яких вимагають вжиття скоординованих, погоджених дій на території відповідних сторін. Водночас необхідно чітко розуміти цілі, мету розслідування, яким чином та де буде відбуватись судове переслідування за його результатами.

[com/news/2022/5/17/icc-sends-largest-ever-investigative-team-to-war-torn-ukraine](https://www.euractiv.com/news/2022/5/17/icc-sends-largest-ever-investigative-team-to-war-torn-ukraine)

377 Russian war crimes in Ukraine: EU supports the International Criminal Court investigation with €7.25 million / European Commission, 08.06.2022: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3543.

378 Volkova, N., Cutting US Support for ICC because of Israel would hurt Ukrainian War Victims, <https://www.usatoday.com/story/opinion/2024/05/31/israel-icc-arrest-warrants-republican-sanctions-ukraine/73883944007/>.

379 Відповідно до статті 523 Кримінального процесуального кодексу України міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків. // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

380 Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 08.11.2001: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518#Text.

Після 24 лютого 2022 року Україна, судячи з усього, вирішила використати успішний досвід роботи у ССГ щодо катастрофи рейсу МН17³⁸¹, але вже щодо наслідків широкомасштабного вторгнення. 26 березня 2022 року Генеральні прокурори України, Польщі та Литви підписали Угоду про створення спільної слідчої групи для розслідування воєнних злочинів та злочинів проти людяності на території України. За повідомленням Офісу Генерального прокурора, діяльність групи буде зосереджуватись на зборі, безпечному зберіганні та швидкому обміні інформацією та доказами воєнних злочинів, зібраними під час розслідувань на території держав-сторін, а також оперативно-розшукових заходах³⁸². Євроюст затвердив угоду та наголосив, що приєднання відкрите для всіх держав-членів ЄС³⁸³.

Ірина Венедіктова, на той час Генеральна прокурорка, закликала інші країни, які також відкрили розслідування по ситуації в Україні, приєднатись до роботи ССГ. 25 квітня 2022 року Офіс Прокурора МКС також долучився до роботи ССГ в якості спостерігача³⁸⁴. Крім того, Естонія, Латвія та Словаччина також стали частиною ССГ 31 травня 2022 року³⁸⁵. А 13 жовтня 2022 року до роботи ССГ³⁸⁶ та до системи Європолу у 2023 році також приєдналась Румунія³⁸⁷. Країни, які мають найбільше практичного та сформованого досвіду переслідування за найтяжчі міжнародні злочини за принципом універсальної юрисдикції, такі як Німеччина, Нідерланди, Франція, Швейцарія не приєднались до ССГ.

З боку України у межах ССГ досліджується так зване «магістральне» провадження, яке збирає в собі всі наслідки широкомасштабного вторгнення РФ на терито-

381 17 листопада 2022 року суд виніс рішення, за яким трьох обвинувачених було визнано винними, а вина четвертого обвинуваченого не була доведена. Суд звернув увагу на умови збройного конфлікту на Донбасі, зв'язок самопроголошених республік з Росією, а також питання імунітетів обвинувачених осіб. Окремо суд також визначив компенсацію постраждалим у розмірі 16 мільйонів євро. // Summary of the day in court: 17 November 2022 – Judgment: <https://www.courtmh17.com/en/news/2022/summary-of-the-day-in-court-17-november-2022---judgment.html>.

382 Повідомлення на сторінці Офісу Генерального прокурора у Фейсбук щодо створення спільної слідчої групи, 25.03.2022: <https://www.facebook.com/pgo.gov.ua/posts/337459418416898>.

383 Eurojust supports joint investigation team into alleged core international crimes in Ukraine / Eurojust, 28.03.2022: <https://www.eurojust.europa.eu/news/eurojust-supports-joint-investigation-team-alleged-core-international-crimes-ukraine>.

384 Statement by ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC: Office of the Prosecutor joins national authorities in Joint Investigation Team on international crimes committed in Ukraine / International Criminal Court, 25.04.2022: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-office-prosecutor-joins-national-authorities-joint>. Офіс прокурора МКС приєднався до спільної слідчої групи України, Литви та Польщі щодо розслідування злочинів РФ / Офіс Генерального прокурора, 25.04.2022: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/ofis-prokurora-mks-prijednavsya-do-spilnoyi-slidcoyi-grupi-ukrayini-litvi-ta-polshhi-shhodo-rozsliduvannya-zlociniv-uf>.

385 Повідомлення на сторінці Генеральної прокурорки Ірини Венедіктової у Фейсбук, 31.05.2022: <https://www.facebook.com/Venediktovalryna/posts/pfbid03446GXkTE5vVeRtYgHetT15dXcSVNygrV4shRnSKAhpbu3exKLAwxXBDESs78RRNrl>.

386 Romania becomes seventh member of joint investigation team on alleged core international crimes committed in Ukraine / Eurojust, 13.10.2022: <https://www.eurojust.europa.eu/news/romania-becomes-seventh-member-joint-investigation-team-alleged-core-international-crimes/>

387 Agreement to extend the joint investigation team into alleged core international crimes in Ukraine for two years: <https://www.eurojust.europa.eu/news/agreement-extend-joint-investigation-team-alleged-core-international-crimes-ukraine-two-years#:~:text=The%20aim%20of%20the%20JIT,taken%20forward%20to%20the%20ICC>.

рію України. Як повідомлялось Офісом Генерального прокурора під час створення ССГ, співпраця між країнами має стосуватись проведення опитувань тих осіб, які виїхали з території України внаслідок збройного конфлікту, проведення конфіскації майна осіб, які причетні до вчинення воєнних злочинів на території України³⁸⁸. Розслідування інших країн також стосується всіх наслідків збройного конфлікту в Україні, поки не фокусуєтесь на окремих епізодах.

ССГ дійсно стала досить масштабним утворенням, робота якого вимагає чіткої регламентації на рівні спільної угоди. Як приклад, ССГ щодо збиття рейсу МН17 було створено для розслідування конкретного факту та в якості цілей своєї роботи закріплювала таке: встановити відповідальних за катастрофу та зібрати докази для кримінального переслідування виконавців. Країни визначили, що до розслідування будуть застосовуватися стандарти Нідерландів, а кооперація між країнами має дозволити нідерландським та австрійським слідчим працювати на території України спільно з українськими правоохоронцями.³⁸⁹ Але щодо новоствореної ССГ такі рішення не розміщено у відкритому доступі.

Продуктивність та результативність ССГ має залежати від чіткого бачення результату її роботи. **Наразі не існує чітко визначеної кінцевої мети, як і стратегії.** Її ціль була сформульована так: «сприяти розслідуванню та провадженням у відповідних державах, а також тим, що можуть бути передані до МКС»³⁹⁰. З цією метою держави-члени ССГ збирають інформацію від українських біженців та відкритих джерел. Хоча МКС згадується як механізм, який може використовувати ці дані, зрозуміло, що МКС зможе використовувати лише обмежену інформацію, зібрану країнами-учасниками ССГ, яка може бути корисна для його розслідувань. Крім того, немає ясності щодо процесуальних стандартів, які використовуються різними державами для збору інформації. Хоча Європейська мережа з розслідування та геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів («Мережа з розслідування та переслідування геноциду») виконує роль координатора, члени ССГ використовують власне законодавство як правову основу для документування, а це означає, **що держави-учасниці мають різні стандарти розслідування.** Це може вплинути на якість зібраної інформації та її статус як потенційного доказу, залежно від того, де задокументовані злочини будуть в результаті розглянуті. Щоб чітко визначити кінцеву роль ССГ та її додану цінність у безлічі різноманітних ініціатив у сфері правосуддя, необхідно мати загальну стратегію і бачення архітектури правосуддя та відповідальності для ситуації в Україні.

388 Повідомлення на сторінці Офісу Генерального прокурора у Фейсбук щодо створення спільної слідчої групи, 25.03.2022: <https://www.facebook.com/pgo.gov.ua/posts/337459418416898>.

389 The criminal investigation by the Joint Investigation Team (JIT): <https://www.prosecutionservice.nl/topics/mh17-plane-crash/criminal-investigation-jit-mh17>.

390 Повідомлення на сторінці Офісу Генерального прокурора у Фейсбук щодо створення спільної слідчої групи, 25.03.2022: <https://www.facebook.com/pgo.gov.ua/posts/337459418416898>.

Створення ССГ у такому форматі з включенням до неї Офісу Прокурора МКС та Євроюсту є безпрецедентним рішенням у багатьох аспектах. Україна таким кроком поставила, у першу чергу, себе у складну ситуацію через відсутність ратифікації та імплементації Римського статуту, через що вона має різні стандарти розслідування у порівнянні з іншими державами-учасницями ССГ. Щобільше, Україна не є учасницею Євроюсту та Європолу. Відповідно, виникають питання щодо доступу її до інформації, яка була зібрана і задокументована іншими державами-членами ССГ, а також використання зібраних даних у національних провадженнях, враховуючи, що **законодавство України не допускає у процесі інформацію, зібрану та/або збережену третіми сторонами**, такими як Бази доказів найтяжчих міжнародних злочинів (CICED).³⁹¹

Міжнародний центр переслідування за злочин агресії (ІСРА)

Російська агресія проти України стала приводом для 2-річних переговорів між Україною та міжнародною спільнотою щодо можливих варіантів переслідування за злочин агресії. Хоча остаточного рішення не було прийнято, 3 липня 2023 року було зроблено перший крок до нього, коли в Гаазі було відкрито Міжнародний центр переслідування за злочин агресії³⁹². Центр об'єднує прокурорів з різних країн, не тільки зі складу ССГ. Зокрема, уряд США призначив спеціального прокурора з питань злочину агресії, який сприятиме діяльності Центру. Він функціонує за підтримки Євроюсту, який також адмініструє базу доказів, що наповнюється та обробляється у межах роботи Центру³⁹³. Поки не зрозуміло у межах якого механізму будуть використовуватись докази, з якими працює Центр, але українська сторона повідомляє, що його діяльність має посилити інструменти притягнення до відповідальності за злочин агресії³⁹⁴.

Наразі прогрес у роботі Центру стримується через відсутність правової бази для збору доказів злочину агресії: незрозуміло яке визначення злочину агресії

391 Core International Crimes Evidence Database: <https://www.eurojust.europa.eu/core-international-crimes-evidence-database>.

392 Ukraine: International Centre for the prosecution of Russia's crime of aggression against Ukraine starts operations today // European Commission, 03.07.2023: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3606.

393 В Гаазі офіційно розпочав свою роботу Міжнародний центр з переслідування за злочин агресії проти України (ІСРА) // Офіс Генерального прокурора, 03.07.2023: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/v-gaazi-oficiino-rozpocav-svoyu-robotu-miznarodnij-centr-z-peresliduvannya-za-zlocin-agresiyi-proti-ukrayini-icpa>. Генпрокурор обговорив з Президентом Євроюсту роботу Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії (ІСРА) // Офіс Генерального прокурора, 11.09.2023: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/genprokuror-obgovoriv-z-prezidentom-jevroyustu-robotu-miznarodnogo-centru-z-peresliduvannya-za-zlocin-agresiyi-icpa>.

394 В Гаазі офіційно розпочав свою роботу Міжнародний центр з переслідування за злочин агресії проти України (ІСРА) // Офіс Генерального прокурора, 03.07.2023: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/v-gaazi-oficiino-rozpocav-svoyu-robotu-miznarodnij-centr-z-peresliduvannya-za-zlocin-agresiyi-proti-ukrayini-icpa>.

використовувати під час документування доказів для майбутніх судових переслідувань. З одного боку, є стаття 437 КК України та широке визначення «виконавця» злочину агресії, запропоноване у нещодавньому рішенні Верховного Суду (див. розділ «Огляд національного законодавства України»), з іншого боку, є Римський статут і Резолюція ООН 3314, які дають полярно протилежне визначення (найвищий рівень політичного та військового керівництва, які уповноважені приймати рішення). Ця проблема буде вирішена, як тільки буде досягнуто консенсусу щодо типу механізму відповідальності, що матиме юрисдикцію переслідувати за вчинення злочину агресії в ситуації України.

Розслідування держав за принципом універсальної юрисдикції

Застосування принципу універсальної юрисдикції стало однією з форм міжнародної підтримки процесів правосуддя для України. Загалом, за офіційними повідомленнями 26 країн відкрили розслідування щодо наслідків вторгнення РФ на територію України³⁹⁵.

Універсальна юрисдикція дає можливість іншим країнам досліджувати факти вчинення найтяжчих міжнародних злочинів, які відбулись за їхніми межами. Хоча це може бути дієвим інструментом для переслідування за вчинення найтяжчих міжнародних злочинів, такі процеси мають власні виклики, зумовлені не тільки складністю переслідування, але й особливостями роботи кожної національної системи правосуддя. З досвіду України ці виклики вже стали помітними.

Досвід країн у переслідуванні найтяжчих міжнародних злочинів

Багато з країн, які відкрили розслідування, не мають досвіду розслідування та переслідування за факти вчинення міжнародних злочинів, дослідження фактів найтяжчих міжнародних злочинів. З одного боку, такі країни як Франція, Німеччина, Швеція та Нідерланди вже мають сформовану практику, методологію, стратегії та прецеденти у справах про воєнні злочини, злочини проти людяності та навіть геноцид. У них створені спеціальні підрозділи у правоохоронних органах, які тривалий час працюють з подібними фактами, що мають місце і на території України, та відкрили структурні розслідування чи окремі справи, у яких постраждалими є їхні громадяни (Франція, Німеччина, Литва).

395 Повідомлення на сторінці Генерального прокурора Ірини Венедіктової у Фейсбук, 03.06.2022: <https://www.facebook.com/Venediktovalryna/posts/pfbid0kjeiNNYm9DYzCEuTas7v9WbiqETbGzFQ3ZvK9UB4rSLAVorvupcuNSbXa2yGp6RXI>. Війна кримінальної юстиції: за що ми боремося? / Юрій Белоусов // JustTalk, 23.01.2024: <https://youtu.be/y58ndH4C4QY?si=22DbwcmwImtZcLZu>. Додаток № 3.

З іншого боку, такі країни як Польща, Литва, Латвія, Словаччина хоч і мають у національному законодавстві положення про універсальну юрисдикцію, проте практика його застосування відсутня. Вони переважно фокусуються на збиранні інформації у межах своїх структурних розслідувань від українських біженців, які тимчасово знаходяться на їхній території. Ці держави також мають доступ до Європолу, Євроюсту, у межах яких вони можуть обмінюватись інформацією, використовувати бази даних та координувати свою роботу.

Обмеження у застосуванні принципу універсальної юрисдикції

Кожна з країн має власні процедури та обмеження за національним законодавством, які стосуються переслідування за найтяжчі міжнародні злочини. Наприклад, Франція відкрила лише індивідуальні розслідування у справах, що стосуються постраждалих французьких громадян, а для того, щоб притягнути ймовірних виконавців до відповідальності за принципом універсальної юрисдикції щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, потрібно довести їхній зв'язок із Францією. Те ж саме стосується Австрії³⁹⁶. Швейцарія дотримується «умовної» або «обмеженої» концепції універсальної юрисдикції, реалізація якої залежить від виконання таких вимог: (а) ймовірний виконавець злочину перебуває на території Швейцарії; (б) ймовірний виконавець злочину не був виданий іншій компетентній юрисдикції³⁹⁷.

Після ухвалення Закону про правосуддя для жертв воєнних злочинів (JVWC) у 2023 році, у США діє законодавство, подібне до права Німеччини та Швеції³⁹⁸. Закон JVWC змінив сферу дії та можливості Сполучених Штатів щодо переслідування воєнних злочинців. Для цього більше не потрібно, щоб жертва або виконавець злочину мали американське громадянство, тому будь-яка особа, що вчиняє воєнний злочин у будь-якій точці світу, може бути притягнута до відповідальності Сполученими Штатами за умови присутності на території країни. Новий закон також скасував термін давності щодо цієї категорії злочинів, хоча його положення не мають зворотної дії в часі. Водночас його положення не охоплюють відповідальність за злочини проти людяності або злочин агресії, а тільки обмежується воєнними злочинами.³⁹⁹

396 Information and Observations by Austria: https://www.un.org/en/ga/sixth/78/universal_jurisdiction/austria_e.pdf.

397 Swiss Confederation Federal Department of Foreign Affairs (DFAE) Directorate of Public International Law, The scope and application of the principle of universal jurisdiction, 24 April 2020: https://www.un.org/en/ga/sixth/75/universal_jurisdiction/switzerland_e.pdf.

398 S. 4240 - Justice for Victims of War Crimes Act <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/4240>.

399 Perlman, A, Introductory Note to the Justice for Victims of War Crimes Act (U.S.), 5 Jan 2023: <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/A942F71C8EE80401639F1BD21C445668/S0020782923000281a.pdf/the-justice-for-victims-of-war-crimes-act-us.pdf>.

Крім того, більшість кримінально-правових систем європейських країн, за винятком, наприклад, Франції та США не допускають заочного судочинства, оскільки найбільшим ризиком для них є недотримання права обвинуваченого на справедливий судовий розгляд. Виходячи з цього у деяких юрисдикціях і передбачені вимоги щодо присутності обвинуваченого або зв'язку його громадянства чи місця проживання з державою, яка здійснює кримінальне переслідування.

Деякі держави мають більш прогресивні закони щодо універсальної юрисдикції, ніж інші, теоретично дозволяючи потерпілим мати прямий доступ до слідчого судді через заяву цивільної сторони або вимагають лише присутності та доступності потерпілих і свідків для дачі ними прямих свідчень представникам держави. Однак, ситуація на практиці залежить від того, наскільки далеко держава готова зайти, щоб окремі виконавці злочинів фізично постали перед судом. З одного боку, безумовно, це питання залежить від наявних ресурсів, а з іншого – це також залежить від готовності й наміру виділити ці ресурси, причому не лише своїх підрозділів, але й офіційних і таємних поліцейських і розвідувальних мереж.

Питання ресурсу

У підсумку, наміри та ресурси є рушійним і вирішальним фактором, коли держави встановлюють правила й ухвалюють рішення про те, чи відкривати розслідування за принципом універсальної юрисдикції чи ні. Німеччина випробувала різні стратегії в окремих ситуаціях, наприклад, під час переслідування членів ІДІЛ за злочини проти езидів, та вирішила, що не буде відкривати окремі розслідування, якщо немає хороших перспектив виконання ордера на арешт, навіть якщо жертви проживають у Німеччині й доступні для проведення слідчих дій.⁴⁰⁰ Зазвичай підрозділи, які працюють з подібними розслідуваннями, є невеликими й мають дуже обмежені можливості для проведення слідчих дій, тому інвестування ресурсу в індивідуальні розслідування, на відміну від структурних, навряд чи призведе до успішного кримінального переслідування.

Навіть структурні розслідування вимагають значних ресурсів (часу, фінансування, людських ресурсів). Наприклад, у вересні 2022 року міністр юстиції Польщі повідомив, що представниками влади вже опитано 1200 українських біженців, а поки в Україні триває війна, кількість жертв і свідків жорстоких злочинів зростає⁴⁰¹. Тому державам, які збирають інформацію від постраждалих, слід також проводити пев-

400 The European Centre for Constitutional and Human Rights, Sexual violence by members of the Russian armed forces: A renewed call to the German authorities to investigate: https://www.ecchr.eu/fileadmin/user_upload/OA_CRSV_Counterstatement.pdf?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAAR1wD39oXYC8_9BviN7XjQSSbN4wPt__Oo6Nj10Gxi3Si0SxsFi4l0JOVgQ_aem_ARsLZnuqLxqHYO20WLn1ekFjgJts7e7d_Xny0ZV4l_r7qrlfoTfH3NTGutmxcBNqc-JKTIQt93afFKhezKTBoLoX7.

401 Post on the Facebook page of the Prosecutor General, 07.09.2022: <https://www.facebook.com/pgo.gov.ua/posts/pfbid0jEp3dqwVWM37UX8LyJkGzwMSrsez3NL2LnmKNrKfziodaV4sUJAbfr4bBi7tb5ql>.

ну інформаційно-роз'яснювальну роботу, щоб їхні очікування відповідали реальним перспективам відкриття розслідувань на основі наданих свідчень.

Принцип комплементарності та принцип універсальної юрисдикції

Одним з аргументів на користь того, що держави, які застосовують принцип універсальної юрисдикції, повинні бути більш рішучими й проактивними, є їхній статус учасниць МКС та очікування того, що вони діятимуть у дусі Римського статуту та дотримуватимуться принципу комплементарності. У такому випадку ефективна координація між державами стає ключовим фактором в управлінні всіма поточними розслідуваннями, зокрема роботи МКС по ситуації в Україні. КК України передбачає зобов'язання для національних органів розслідувати кожен вчинений злочин⁴⁰². Україна розпочинає розслідування кожного окремого інциденту, незалежно від того, чи досліджується він іншими державами, чи механізмами. Таким чином, національні розслідування за принципом універсальної юрисдикції мають доповнювати зусилля як України, так і МКС у тих випадках, коли обом сторонам бракує спроможності.

Відсутність в українському законодавстві таких важливих норм, як злочини проти людяності або командна відповідальність, призводить до виклику в частині координації та співпраці між всіма залученими державами та механізмами. Щобільше, якщо розслідування за принципом універсальної юрисдикції призведе до отримання ордерів на арешт і Україна вирішить звернутися із запитом про екстрадицію, то перед державою постане дилема, чи буде спроможна Україна у такому випадку забезпечити неупереджений, об'єктивний та справедливий судовий розгляд.

Допомога інших країн

Попри те, що збройний конфлікт на території України триває з 2014 року, лише після 24 лютого 2022 року почали з'являтися офіційні **повідомлення від державних органів про надання міжнародної допомоги**. Наприклад, кілька місій французьких експертів працювали, зокрема, над збиранням доказів на території Київської області⁴⁰³, а також були залучені до дослідження подій на території Харківської області⁴⁰⁴.

402 Стаття 2 / Кримінальний кодекс України, № 2341-III, 05.04.2001: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

403 Французькі експерти прибули до України для допомоги у розслідуванні воєнних злочинів РФ / Офіс Генерального прокурора, 12.04.2022: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/francuzki-eksperti-pribuli-do-ukrayini-dlya-dopomogi-u-rozsliduvanni-vojennix-zlociniv-rf>.

404 Повідомлення на офіційній сторінці Посольства Франції в Україні у твіттері, 27.09.2022: https://twitter.com/FranceenUkraine/status/1574707683072032768?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Cwterm%5E1574707683072032768%7Ctwgr%5Ece56b0020ed7efaf96c9f691ef7997195f3c05fe%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fmil.in.ua%2Fuk%2Fnews%2Ffrantsuzki-slidchi-dopomagatymut-rozsliduvaty-zlochyny-

Також Франція передала ОГП мобільну ДНК лабораторію, а експерти провели навчання десяти українських експертів з використання матеріалів та обладнання⁴⁰⁵. Крім того, в Україні працювали експерти-криміналісти зі Словаччини⁴⁰⁶, а також польські експерти, які досліджували у Києві, Миколаєві, Бородянці місця, постраждали від обстрілів⁴⁰⁷.

КПК України не передбачає такого порядку надання міжнародної допомоги правоохоронним органам України як візити іноземних експертів на територію України та їхні консультації. Не зважаючи на публічні позиції на підтримку такого формату співпраці, **докази, отримані цими експертами у кримінальних провадженнях, не можуть бути допустимими у процесі**. Тому, наприклад, результати мобільних ДНК лабораторій підлягають перевірці через проведення судово-медичної експертизи, висновок якої лягає у матеріали провадження⁴⁰⁸. Слідчі та прокурори на практиці не розуміють, як процесуально правильно оформити результати такої міжнародної допомоги.

Інший постійний формат допомоги українським правоохоронним органам у проведеному розслідуванні запроваджений Сполученими Штатами Америки, Великою Британією та Європейським Союзом⁴⁰⁹. **Дорадча група з розслідування воєнних злочинів та злочинів проти людяності** (ACA) була створена для підтримки Офісу Генерального прокурора⁴¹⁰. Основне завдання групи – впорядкувати зусилля з

rosijskyh-vijskovykh-v-izyumi%2E. Генеральний прокурор обговорив з Головою Національних зборів Франції практичну допомогу Україні у фіксації фактів звірств на Харківщині / Офіс Генерального прокурора, 04.10.2022: <https://gp.gov.ua/ua/posts/generalnii-prokuror-obgovoriv-z-golovoyu-nacionalnix-zboriv-franciyi-practicnu-dopomogu-ukrayini-u-fiksaciyi-faktiv-zvirstv-na-xarkivshhini>.

405 Франція передала Офісу Генпрокурора мобільну лабораторію ДНК // Офіс Генерального прокурора, 20.07.2022: <https://gp.gov.ua/ua/posts/franciya-peredala-ofisu-genprokurora-mobilnu-laboratoriyu-dnk>.

406 Повідомлення на сторінці Генеральної прокурорки Ірини Венедіктової у Фейсбук, 21.04.2022: <https://www.facebook.com/Venediktovalryna/posts/373149118156096>.

407 Польща готує нову місію експертів для допомоги українським правоохоронцям у фіксації воєнних злочинів // Офіс Генерального прокурора, 03.10.2022: <https://gp.gov.ua/ua/posts/polshha-gotuje-novu-misiyu-ekspertiv-dlya-dopomogi-ukrayinskim-pravoohoroncyam-u-fiksaciyi-vojennix-zlociniv>.

408 Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень // Наказ Міністерства юстиції України, № 53/5, 08.10.1998: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

409 EU,US,and UK establish Atrocity Crimes Advisory Group (ACA) for Ukraine: joint statement // UK Government, 25.05.2022: <https://www.gov.uk/government/news/joint-statement-eu-us-and-uk-establish-atrocity-crimes-advisory-group-aca-for-ukraine>. Дорадча група з розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності для України // Представництво Європейського Союзу в Україні, 26.05.2022: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%87%D0%B0-%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B0-%D0%B7-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%B2-%D1%96-%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%B2-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D0%B4%D0%B3%D0%B2%D0%B7_uk?s=232.

410 Ірина Венедіктова разом з Atrocity Crimes Advisory Group оглянули місця вчинення воєнних злочинів РФ в Богданівці // Офіс Генерального прокурора, 17.06.2022: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/irina-venediktova-razom-z-atrocity-crimes-advisory-group-oglyanuli-miscya-vcinennya-vojennix-zlociniv-rf-v-bogdanivci>. EU Project Pravo-Justice II continues to contribute to the work of Atrocity Crimes Advisory Group // Pravo-Justice, 20.06.2022: <https://www.pravojustice.eu/post/eu-project-pravo-justice-ii-continues-contribute-work-atrocity-crimes-advisory-group>.

координації та комунікації для передачі досвіду, уникнення дублювання зусиль та використання фінансових ресурсів для допомоги кваліфікованого персоналу підрозділам ОГП як державного органу в Україні, який уповноважений здійснювати переслідування воєнних злочинів, вчинених на власній території. Діяльність групи охоплює: роботу Консультативної групи при ОГП, до складу якої входять досвідчені прокурори з розслідування воєнних злочинів, слідчі, військові аналітики, експерти-криміналісти та інші експерти, які базуються в регіоні на постійній основі; мобільні групи правосуддя у складі міжнародних та національних експертів, які створюються та розгортаються для посилення спроможностей підрозділу ОГП з розслідування воєнних злочинів та регіональних прокурорів для проведення розслідувань на місцях.⁴¹¹

АСА стала активною підтримкою для зусиль Офісу Генерального прокурора з розслідування найтяжчих міжнародних злочинів. Починаючи із загальних консультацій щодо організації роботи та формування стратегічних підходів у подібних провадженнях, закінчуючи оцінкою окремих справ, підготовкою правових позицій та збором доказів на місцях. **На практиці саме АСА перебрала на себе координаційні функції, які реалізуються органами прокуратури**⁴¹². Зокрема, за сприяння АСА у складі Департаменту збройного конфлікту ОГП було створено спеціалізоване управління щодо сексуального насильства пов'язаного з конфліктом. Саме робота АСА, за публічними повідомленнями ОГП, створює унікальний формат міжнародної співпраці щодо розслідування найтяжчих міжнародних злочинів⁴¹³.

Поки спроможність національних органів влади розслідувати та переслідувати таку величезну кількість ймовірних найтяжчих міжнародних злочинів потребує міжнародної допомоги, залучення та участь міжнародних експертів загрожує цілісності розслідувань і підриває шанси на успішне переслідування в судах на національному рівні. Водночас українське законодавство не допускає зворотної дії в часі. Тому якщо до відповідних процесуальних норм будуть внесені зміни, які нададуть міжнародним експертам на-

Тому якщо до відповідних процесуальних норм будуть внесені зміни, які нададуть міжнародним експертам належний правовий статус, розслідування, у яких вже було таке втручання, все одно можуть вважатися «проблемними».

411 The European Union, the United States, and the United Kingdom establish the Atrocity Crimes Advisory Group (ACA) for Ukraine // US Department of State, 25.05.2022: <https://www.state.gov/creation-of-atrocity-crimes-advisory-group-for-ukraine/>.

412 Пік розслідування воєнних злочинів. Інтерв'ю з Юрієм Белоусовим, начальником Департаменту війни ОГП // JustTalk, 02.03.2023: <https://justtalk.com.ua/post/rik-rozsliduvannya-voennih-zlochiv-intervyu-z-yuriem-belousovim-nachalnikom-departamentu-vijni-ogp-tekstova-versiya>.

413 Пік розслідування воєнних злочинів. Інтерв'ю з Юрієм Белоусовим, начальником Департаменту війни ОГП // JustTalk, 02.03.2023: <https://justtalk.com.ua/post/rik-rozsliduvannya-voennih-zlochiv-intervyu-z-yuriem-belousovim-nachalnikom-departamentu-vijni-ogp-tekstova-versiya>

лежний правовий статус, розслідування, у яких вже було таке втручання, все одно можуть вважатися «проблемними».

Окремо, ще у 2021 році в ОГП було створено **Міжнародну раду експертів з питань злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту**⁴¹⁴. На її базі об'єднано національних та міжнародних експертів у галузі міжнародного права, представників неурядових організацій, а також журналістів. Але повною мірою важко оцінити значення та результати роботи такої ради, оскільки обговорення різних пропозицій тривають постійно, а склад ради поповнюється новими тематиками⁴¹⁵. Та під час дослідження різних аспектів розслідування найтяжчих міжнародних злочинів, тематичні напрямки ради **не координуються між собою**, просуваючи рішення виключно за своєю темою.

Наприклад, одним з напрацювань підгрупи по СНПК став проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, які пов'язані із сексуальним насильством, яке вчинене в умовах збройного конфлікту» (реєстр. № 9351 від 05.06.2023⁴¹⁶). Проект пропонує зміни до КПК України виключно у контексті розслідування фактів сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Хоча норми кримінального процесуального законодавства потребують загальних змін, які мають полегшити роботу з найтяжчими міжнародними злочинами та не враховані цим текстом.

Активності інших країн щодо дослідження наслідків збройного конфлікту на території України, які мають місце після 24 лютого 2022 року, досить важко проаналізувати крізь призму норм законодавства:

01. Не дивлячись на те, що положення КПК України визначають форми міжнародно-правового співробітництва між державами за допомогою дво- та багатосторонніх договорів, не всі дії держав чітко потрапляють під їхні рамки. Національне законодавство України робить прив'язку до конкретних кримі-

414 Допис на сторінці Генеральної прокурокки Ірини Венедіктової у Фейсбук, 10.08.2021: <https://www.facebook.com/Venediktovalryna/posts/pfbid027encTJZ45dL92mAjZ21FU8W6SMJb6UJFicxEPMDNxyv2VAGXfw4AUmgFHTJDA5qml>.

415 Допис на сторінці Генеральної прокурокки Ірини Венедіктової у Фейсбук, 25.09.2021: <https://www.facebook.com/Venediktovalryna/posts/pfbid033uErSNDqLMJCnNBSLmdA4ZCQe8PZZAmA5DeLzpP7LjtQT8L4BprBj2fVeCExrB4Gj>. Допис на сторінці Генеральної прокурокки Ірини Венедіктової у Фейсбук, 12.10.2021: <https://www.facebook.com/Venediktovalryna/posts/pfbid02hBboSQscV5cmxWixgS1pvi1327LxaauUsUyXvQihspBvA16dB3AHZrwRHr1g8LR1l>. Андрій Костін обговорив з Міжнародною радою експертів результати співпраці за рік // Офіс Генерального прокурора, 30.08.2023: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/za-rik-mi-doveli-shho-spivpracya-organiv-prokuraturi-ta-gromadskogo-sektoru-moze-davati-prakticnij-rezultat-dlya-krayini-ta-dlya-koznogo-z-nas-andrii-kostin-pid-cas-zustrici-z-miznarodnoyu-radoyu-ekspertiv>.

416 Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, які пов'язані із сексуальним насильством, яке вчинене в умовах збройного конфлікту» // реєстр. № 9351 від 05.06.2023 <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41960>.

нальних проваджень, у межах яких може здійснюватись міжнародно-правова допомога. Враховуючи кількість проваджень щодо наслідків збройного конфлікту на території України, важко визначити, який конкретний факт потребує найбільше міжнародної підтримки, бо у своїй сукупності подібне сприяння необхідне для всіх проваджень.

02. Для реалізації міжнародно-правової допомоги держава має подати відповідне прохання на основі договору про правову допомогу між державами. Таке прохання має містити межі запитуваної допомоги, перелік процесуальних дій, до яких потребується увага.
03. Іноземні експерти, відповідно до положень КПК України, не мають правового статусу на території України та не можуть проводити процесуальні дії. Натомість формат міжнародно-правової допомоги все одно їх прив'язує до роботи національних органів та їхніх активностей у межах кримінальних проваджень.⁴¹⁷

Враховуючи, що Україна є країною з континентальною системою права, якщо статус міжнародних експертів не визначений національним законодавством, то не можна вважати, що вони відіграють офіційну роль у кримінальному провадженні, а також мають повноваження або здатність проводити процесуальні дії. Це створює проблему допустимості інформації, отриманої за результатом роботи таких експертів. Існує ризик, що зібрані докази не будуть відповідати критерію законності. Зважаючи на те, що заявлені міжнародні експерти допомагають у розслідуванні конкретних кримінальних проваджень, виникає також проблема з наданням їм доступу до матеріалів, оскільки такі дії можуть бути сприйняті як розголошення таємниці досудового розслідування. Наслідком нехтування цими правилами може стати втрата справи у суді через порушення процесуальних вимог.

Проблема з наданням їм доступу до матеріалів, оскільки такі дії можуть бути сприйняті як розголошення таємниці досудового розслідування.

Поки українська система правосуддя вітає міжнародну допомогу під час розслідування воєнних злочинів, без належного правового підґрунтя її не можна вважати повноцінною. **Якщо розглядати міжнародну експертну підтримку як дієву форму співпраці з правоохоронними органами, вона має бути врегульована на рівні національного законодавства України.**

417 Розділ IX Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

Участь осіб, постраждалих від воєнних злочинів у процесі правосуддя

Статус потерпілого у провадженні

Національне законодавство України не містить визначення категорії «постраждала особа». Але у межах кримінальних проваджень ті, хто постраждали від наслідків збройного конфлікту, можуть брати активну участь та захищати власні права. Норми КПК України передбачають три процесуальні статуси, які можуть мати постраждалі від найтяжчих міжнародних злочинів:

Заявник — фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим⁴¹⁸. Права заявника у провадженні обмежені, оскільки ця особа не постраждала від наслідків вчинення злочину, а лише повідомляє правоохоронні органи про відомі їй обставини для відкриття справи. Тому процесуальний статус заявника дозволяє:

- отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію, зокрема, витяг з ЄРДР;
- подавати на підтвердження своєї заяви речі й документи;
- отримати інформацію про закінчення досудового розслідування⁴¹⁹.

Потерпілий — фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди; юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди⁴²⁰. Правовий статус потерпілого надає постражданим особам найбільше можливостей для участі у процесі правосуддя. З

418 Стаття 60 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

419 Стаття 60 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

420 Стаття 55 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

одного боку, провадження досліджує обставини завдання шкоди такій особі, а з іншого – надає можливість отримати сатисфакцію за результатами процесу. Процесуальний статус потерпілого передбачає:

- можливість мати представника та брати участь у процесі через нього або безпосередньо;
- бути поінформованим про хід провадження, зміст та суть підозри / обвинувачення, процесуальних рішень, які приймаються щодо підозрюваного / обвинуваченого, зокрема ознайомлюватись з матеріалами провадження та отримувати копії документів;
- можливість подавати докази під час розслідування та судового розгляду;
- право брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях;
- право давати пояснення та відмовлятися від їхнього надання;
- можливість на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла;
- можливість оскаржувати процесуальні рішення;
- право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом;
- можливість висловлювати свою думку під час розв'язання питання про призначення покарання обвинуваченому.⁴²¹

Також КПК України зобов'язує потерпілого зберігати таємницю досудового розслідування та своєчасно прибувати за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді, суду для участі у процесуальних діях⁴²².

Свідок – фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань⁴²³. Можливості процесуального статусу свідка пов'язані виключно з інформацією, яку він може надати як доказ. Для цієї ролі у кримінальному

421 Стаття 56 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

422 Стаття 57 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

423 Стаття 65 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

провадженні не важливо, чи особа постраждала від вчинення злочину, натомість мають значення відомості, які вона може надати слідству. Тому статус свідка не передбачає можливості отримати відшкодування за завдану йому шкоду. КПК України закріплює такі права свідка:

- знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується;
- отримувати професійну правову допомогу від адвоката під час процесу;
- відмовитись від давання показань, якщо вони можуть зашкодити самій особі чи її близьким;
- користуватись нотатками чи документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому важко тримати в пам'яті;
- ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень та зауважень, а також власноруч робити такі доповнення і зауваження;
- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.⁴²⁴

Кримінальне процесуальне законодавство України виключає відомості, які становлять охоронювану законом таємницю, з інформації, що може розголошувати свідок⁴²⁵. Тому, навіть якщо особа володіє такими даними, це не може стати пред-

424 Стаття 66 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

425 Не можуть бути допитані як свідки:

1. захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні — про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;
2. адвокати — про відомості, які становлять адвокатську таємницю;
3. нотаріуси — про відомості, які становлять нотаріальну таємницю;
4. медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи — про відомості, які становлять лікарську таємницю;
5. священнослужителі — про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;
6. журналісти — про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;
7. судді та присяжні — про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали;
8. особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, — про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення;
9. особи, до яких застосовані заходи безпеки, — щодо дійсних даних про їх особи;
10. особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, — щодо цих

метом її свідчень у процесі. Водночас на свідка у кримінальному провадженні покладається обов'язок надавати тільки правдиву інформацію, що гарантується кримінальною відповідальністю за надання завідомо неправдивих відомостей⁴²⁶. Крім того, свідок попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань.

Доступ уцілілих до правосуддя

Проблеми у роботі національної системи правосуддя України впливають на рівень довіри до відповідних органів серед населення. Після початку збройного конфлікту у 2014 році запит на правосуддя з боку постраждалих осіб зріс в рази, але оцінка ефективності роботи держави у цьому напрямку не змінилась⁴²⁷. Зокрема, результати проведеного соціального дослідження показують, що за пів року після повномасштабного вторгнення РФ лише 5 % опитаних звертались до правоохоронних органів України щодо наслідків війни⁴²⁸. Оцінюючи механізми правосуддя за найтяжчі міжнародні злочини, вчинені на території України, 5 % опитаних визначили, що на їхню думку українські суди будуть ефективними. А на противагу цьому 63 % респондентів назвали спеціальні суди за участі національних та міжнародних суддів та 23 % – міжнародні інституції⁴²⁹. Водночас загальний рівень довіри населення до неурядових громадських організацій значно вищий (41,1 %), ніж до правоохоронних органів (наприклад, НПУ – 27,3 %), органів прокуратури (11,4 %) та суду (11,3%)⁴³⁰.

З 2014 року велика кількість неурядових громадських організацій зосередила свою роботу на документуванні наслідків війни на території України. Починаючи з подій на території Кримського півострову та Донбасу, а з 2022 року – по всій Україні

даних;

11. експерти – щодо роз'яснення наданих ними висновків. / Стаття 65 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

426 Стаття 67 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

427 Ставлення громадян України до судової системи (7–14 лютого 2019 року) // Центр Разумкова: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy>. Барометр довіри до суду: (звіт за результатами 1ї фази онлайн-опитування за методом CAWI/ Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні, та сприяння програми USAID «Нове правосуддя»; Громадська організація «Інститут прикладних гуманітарних досліджень»: – Харків, 2020: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Public_Trust_Barometer_Report_1st_Stage_2020_UKR.pdf.

428 Оцінка шкоди, завданої воєнними злочинами Росії в Україні (15–19 вересня 2022 року) // Соціологічна група «Рейтинг»: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ukraine_losses_102022_press.pdf.

429 Оцінка шкоди, завданої воєнними злочинами Росії в Україні (15–19 вересня 2022 року) // Соціологічна група «Рейтинг»: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ukraine_losses_102022_press.pdf.

430 Дослідження щодо ставлення до судів (9–14 жовтня 2020 року) // Центр Разумкова: <https://rm.coe.int/annex-1-representative-survey/1680a0c2af>.

продовжують збиратись факти вчинення ймовірних найтяжчих міжнародних злочинів та серйозних порушень прав людини⁴³¹. НУО не обмежені положеннями кримінального процесуального законодавства, тому більшість проблем, які постають перед правоохоронними органами, є неактуальними для діяльності організацій. Зокрема завдяки НУО вдається фіксувати події на території Криму в умовах окупації. Своєю чергою, НУО взяли на себе обов'язок супроводжувати постраждалих осіб від збройного конфлікту, який містить допомогу під час вирішення гуманітарних та соціальних питань, а також надання правової допомоги, зокрема щодо звернення до національних правоохоронних органів та міжнародних судових інстанцій.

Через велику кількість НУО, які займаються суміжними питаннями у сфері документування найтяжчих міжнародних злочинів, важливо налагоджувати внутрішню співпрацю. З 2014 року зберігається ситуація, коли одних і тих самих постраждалих можуть опитувати представники різних НУО, що збільшує ризик повторної травмизації таких осіб. Крім того, зважаючи на триваюче розслідування МКС ситуації в Україні, велика кількість версій свідчень постраждалих може негативно вплинути на процес розгляду справи Судом чи зробити покази таких осіб нерелевантними для Суду. І, хоча МКС спільно з Євроюстом презентували Керівні принципи щодо документування, на практиці їх рідко дотримуються⁴³².

З іншого боку, деякі постраждалі настільки прагнуть домогтись справедливості, що готові розповідати свої історії стільки разів, скільки зможуть, всім людям, які будуть їх слухати (НУО, слідчим, журналістам). Потрібно досягти балансу між суворими вимогами формального розслідування, коли потерпілу особу не можна опитувати кілька разів, та необхідністю адвокатувати зміни до законодавства; така адвокація буде найбільш ефективною, коли вона ґрунтується на реальних історіях та свідченнях.

Своєю чергою НУО намагаються співпрацювати з національними органами правосуддя та висвітлювати системні проблеми, які виникають у постраждалих осіб. Така взаємодія можлива завдяки залученню громадянського суспільства самими органами до обговорення питань, пов'язаних зі збройним конфліктом, або аспектів їхньої діяльності. Але найбільшим викликом для НУО залишається те, як зробити зібрану ними інформацію допустимою для кримінальних проваджень. За загальни-

431 Зокрема, після 24.02.2022 року було створено дві коаліції громадських організацій, які займаються документуванням наслідків збройного конфлікту на території України: «Україна. 5 ранку», до складу якої увійшли понад 30 неурядових громадських організацій та індивідуальні експерти (<https://www.5am.in.ua/>), та «Трибунал для путіна», до якої увійшли близько 20 неурядових громадських організацій (<https://ccl.org.ua/campagins/trybunal-dlya-putina/>).

432 Documentation Guidelines for Civil Society Organisations, <https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/eurojust-icc-csos-guidelines.pdf>.

ми правилами КПК України така інформація не може бути використана як доказ у провадженні. Потенційно такі дані можуть розглядатись як:

Показання з чужих слів — положення КПК України допускає використання показань з чужих слів. У процесуальному порядку означає, що представники НУО, які зібрали відповідну інформацію, мають бути допитані як свідки. Та у порівнянні з іншими видами доказів, отриманих безпосередньо, така інформація матиме меншу доказову силу у справі⁴³³.

Речові докази — безпосередньо зібрані речові докази на місцях вчинення злочинів НУО також не можуть бути використані за вимогами КПК України. Оскільки у розумінні законодавства буде порушена процедура їхнього вилучення, це створить ризик визнання таких доказів недопустимими у процесі⁴³⁴.

Звернення — з огляду на проблеми обміну інформацією між НУО та правоохоронними органами, найбільш дієвим для національних кримінальних проваджень залишається обмін інформацією. Це передбачає письмову передачу інформації щодо фактів вчинених злочинів та відповідних контактів постраждалих осіб, з їхнього дозволу. Така форма дозволить підтвердити джерело отримання даних та долучити до проваджень відомості про спосіб їхнього отримання. Тому безпосередній збір доказів вже буде покладатись на органи правосуддя.⁴³⁵

З точки зору участі постраждалих осіб у кримінальних провадженнях, найбільше можливостей для захисту їхніх прав надає процесуальний статус потерпілого. Починаючи з можливостей подавати докази у кримінальному провадженні, закінчуючи правом звернутись до суду із цивільним позовом для відшкодування завданої шкоди. Така особа або самостійно, або через представника може стати активним учасником кримінального провадження, впливати на його хід та отримувати актуальну інформацію про його результати. Але для цього важливо **докладати активних зусиль**, бо навіть для отримання інформації про хід розслідування необхідно звертатись до слідчого чи прокурора самостійно.

Норми законодавства про безоплатну правову допомогу визначають серед переліку суб'єктів її отримання окремі категорії постраждалих від збройного конфлікту, що має зробити правові послуги доступнішими. До них відносяться:

433 Стаття 97 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

434 Стаття 98 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

435 Стаття 214 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

- внутрішньо переміщені особи;
- громадяни України, які проживають на тимчасово окупованій території, з питань, пов'язаних із захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (зокрема про відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно або його знищення, пошкодження) у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації та тимчасовою окупацією території України;
- потерпілі від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, катування або жорстокого поводження під час воєнних дій чи збройного конфлікту у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення таких кримінальних правопорушень;
- особи, стосовно яких згідно із Законом України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України на час позбавлення особистої свободи та після звільнення у зв'язку із захистом прав і законних інтересів, порушених через позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України.⁴³⁶

Зараз Офіс Генерального прокурора взяв на себе функцію взаємодії з постраждалими особами. В органах прокуратури було прийнято окремий внутрішній документ, який визначає підходи у роботі з постраждалими від найтяжчих міжнародних злочинів⁴³⁷ та передбачає запровадження механізму підтримки через такі складники:

- створення Координаційного центру підтримки потерпілих і свідків⁴³⁸;
- запровадження координаторів із питань підтримки потерпілих і свідків, які діятимуть у складі Координаційного центру;
- роботи Міжвідомчої робочої групи з покращення координації державних органів та неурядових організацій;

436 Стаття 14 // Закон України «Про безоплатну правову допомогу», № 3460-VI, 02.06.2011: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

437 Про організацію роботи органів прокуратури з питань підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів // Наказ Генерального прокурора, № 103, 11.04.2023: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103905-23#Text>.

438 Стань частиною команди Координаційного центру підтримки потерпілих і свідків: оголошено набір на вакантні посади // Офіс Генерального прокурора, 27.06.2023: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/stan-castinoyu-komandi-koordinacijnogo-centru-pidtrimki-poterpilix-i-svidkiv-ogoloseno-nabir-na-vakantni-posadi>.

- створення реферального механізму, заснованого на встановленні інституційних домовленостей між Координаційним центром, органами правопорядку, міністерствами та відомствами, а також іншими допоміжними службами щодо вжиття заходів захисту й дотримання механізмів безпеки, надання консультацій та іншої відповідної допомоги для свідків і потерпілих.⁴³⁹

Механізм пропонує запровадити систему обліку, оцінку ризиків віктимізації осіб, а також роз'яснення прав потерпілих та свідків у провадженнях⁴⁴⁰. Не дивлячись на запропоновані кроки, прийнятий механізм **не охоплює питання захисту потерпілих та свідків**. Натомість фокусується на вирішенні соціальних, психологічних та правових питань, пов'язаних з їхньою участю у кримінальних провадженнях. Також відкритим питанням залишається те, як буде здійснюватись взаємодія з органами досудового розслідування, оскільки як Координаційний центр, так і прийнятий механізм стосується виключно органів прокуратури. Наразі єдиним доступним форматом є створення ще однієї міжвідомчої робочої групи, але всі її рішення матимуть рекомендаційний характер і навряд чи будуть взяті до уваги іншими учасниками.

Зрештою, відсутність програм і законодавства щодо захисту свідків і потерпілих робить незрозумілим, яким чином органи влади будуть забезпечувати їхню безпеку, якщо вони вирішать йти на активну взаємодію. **Наразі Центр підтримки переадресує запити від постраждалих до інших зовнішніх організацій, які надають безпосередню допомогу.**

439 Про організацію роботи органів прокуратури з питань підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів // Наказ Генерального прокурора, № 103, 11.04.2023: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103905-23#Text>.

440 Офіс Генерального прокурора вживатиме таких заходів у співпраці та координації з іншими відомствами для реалізації Механізму підтримки-(у відповідних випадках першу та наступні фази слід планувати та впроваджувати відповідно до бази знань, здобутих у рамках моделі управління свідками Програми розвитку ООН):

1. Створення Координаційного центру в Офісі Генерального прокурора для ефективної розробки та реалізації проекту координаторів, а також добір персоналу для Координаційного центру.
2. Розробка посадової інструкції для координаторів.
3. Розробка програми навчання та створення умов праці для координаторів.
4. Підготовка керівних принципів (стандартних операційних процедур) для роботи координаторів.
5. Добір координаторів.
6. Розробка електронної системи ведення справ із відповідними засобами ідентифікації з урахуванням інформованої згоди потерпілих і свідків, приватності та конфіденційності (така система повинна бути інтегрована із системою електронного кримінального провадження).
7. Розробка стандартних процедур індивідуальної оцінки ризиків вторинної та повторної віктимізації, залякування, помсти та захисту (запобігання фізичному та психологічному ризикам).
8. Створення МРГ для забезпечення міжвідомчих механізмів взаємодії, включаючи реферальний, між Координаційним центром, органами правопорядку, міністерствами та відомствами, іншими допоміжними службами щодо вжиття заходів захисту й дотримання механізмів безпеки, надання консультацій та іншої відповідної допомоги для свідків і потерпілих, а також координації.
9. Впровадження заходів із підвищення обізнаності потерпілих і свідків про їхні права та доступні заходи захисту, а також послуги підтримки. / Про організацію роботи органів прокуратури з питань підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів // Наказ Генерального прокурора, № 103, 11.04.2023: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103905-23#Text>.

Через відсутність узагальнених підходів до роботи з постраждалими від найтяжчих міжнародних злочинів відповідно до міжнародних стандартів, які зокрема захищають потерпілих від ризику повторної травматизації⁴⁴¹, а також дієвих заходів для захисту свідків, не кожен постраждалий готовий брати активну участь у процесі. Його тривалість, залучення до великої кількості процесуальних дій, необхідність давати пояснення необмежену кількість разів як на стадії досудового розслідування, так і судового розгляду справи, можливість безпосередньо взаємодіяти з обвинуваченим під час розгляду справи судом чи розгляд справи за відсутності обвинуваченого, який не гарантує виконання винесеного судом рішення – все це негативно впливає на психологічний стан постраждалих від найтяжчих міжнародних злочинів та їхнє бажання довести процес до кінця.

Жертви та уцілілі повинні бути в центрі зусиль, пов'язаних з правосуддям, тоді як зараз вони здебільшого розглядаються та сприймаються національною системою як допоміжний інструмент для поставленої мети

Крім того, прийняті на цей час ініціативи не запроваджують системний підхід по роботі з постраждалими особами, а пропонують вибірккові рішення. Для того, щоб ці ініціативи мали стійкий вплив і встановили послідовну практику, необхідно розробити відповідну систему, спрямовану на ідентифікацію та підтримку постраждалих, за підтримки досвідчених та компетентних фахівців на всіх рівнях, підкріплену відповідною законодавчою базою. Жертви та уцілілі повинні бути в центрі зусиль, пов'язаних з правосуддям, тоді як зараз вони здебільшого розглядаються та сприймаються національною системою як допоміжний інструмент для поставленої мети.

441 Побудова ефективної програми захисту свідків у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі збройним конфліктом // Ukrainian Legal Advisory Group: <https://ulag.org.ua/uk/reports-and-materials/-3>.

Права підозрюваних та обвинувачених у найтяжчих міжнародних злочинах

Гарантії за Кримінальним процесуальним кодексом України

Зміст прав та гарантій, передбачених законодавством для особи, яка притягається до відповідальності, визначає презумпція невинуватості. Конституція України закріплює, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду⁴⁴². Функції правоохоронних органів та органів прокуратури пов'язані із доведенням вини особи у вчиненні кримінального правопорушення. Враховуючи те, що правосуддя щодо наслідків війни на території України здійснюється за загальними правилами кримінального процесу, ймовірні виконавці найтяжчих міжнародних злочинів мають такі ж можливості захисту своїх прав у кримінальному провадженні, як і інші суб'єкти кримінальної відповідальності.

Кримінальне процесуальне законодавство України закріплює базові права та гарантії для всіх учасників процесу. Його положення передбачають два статуси сторони захисту: підозрюваний (особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 КПК України, повідомлено про підозру; особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень) та обвинувачений (особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому статтею 291 КПК України)⁴⁴³.

442 Стаття 62 // Конституція України, 28.06.1996: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

443 Стаття 42 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

Такі особи у кримінальному провадженні мають наступні права:

- Знати суть кримінального правопорушення та зміст підозри чи обвинувачення, висунутих проти неї.
- Мати інформацію про власні права, можливості захисту власних інтересів та доступні процесуальні механізми.
- Бути представленим у процесі захисником та отримати кваліфіковану правову допомогу.
- Мати активну роль під час проведення процесуальних дій та захищати власні права під час їхнього здійснення. Наприклад: не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати; збирати й подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; брати участь у проведенні процесуальних дій; під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо.
- Мати доступ до матеріалів кримінального провадження, а також отримувати копії процесуальних документів.
- Оскаржувати процесуальні рішення⁴⁴⁴.

На додаток до цього, коло процесуальних прав обвинуваченого є ширшим, оскільки цей процесуальний статус з'являється в особи на етапі судового розгляду справи та, відповідно, у неї повинна бути можливість захистити свої права перед судом. Серед них, наприклад право: брати участь під час судового розгляду у допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення; збирати й подавати суду докази; висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; виступати в судових дебатах та інш⁴⁴⁵.

444 Частина 3 статті 42 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

445 Частина 4 статті 42 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

Під час повідомлення про відповідний процесуальний статус, підозрюваний чи обвинувачений мають також отримати пам'ятку про свої права та обов'язки, що є обов'язковою умовою КПК України⁴⁴⁶.

У випадку кримінального переслідування іноземців вони мають додаткові процесуальні права:

- користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача коштом держави;
- право на зустріч з представником дипломатичної чи консульської установи своєї держави, яку йому зобов'язана забезпечити адміністрація місця ув'язнення.⁴⁴⁷

Право на захист

КПК України передбачає обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні. Такі функції може виконувати виключно адвокат, відомості про якого внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у реєстрі не містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю⁴⁴⁸. Право на захисника у кримінальному провадженні мають:

- підозрюваний;
- особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю;
- обвинувачений;
- засуджений;
- виправданий;

446 Частина 8 статті 42 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

447 Стаття 42 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

448 Частина 2 статті 45 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

- особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їхнє застосування;
- особа, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)⁴⁴⁹.

Такі особи можуть або самостійно обрати захисника, або скористатись правом на отримання безоплатної правової допомоги відповідно до статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»⁴⁵⁰. Враховуючи те, що більша кількість кримінальних проваджень щодо найтяжчих міжнародних злочинів розглядається за відсутності підозрюваного / обвинуваченого чи проти затриманих військовослужбовців РФ, які не мають змоги скористатись послугами адвокатів на території України самостійно, ухвалою слідчого судді їм призначається адвокат із системи безоплатної правової допомоги. Такий адвокат може залучатись на весь процес або до окремої процесуальної дії.

Теоретично, механізм залучення безоплатної правової допомоги дає можливість підозрюваному / обвинуваченому бути належно представленим у процесі та захистити власні інтереси. Окремі дії у межах кримінального провадження потребують обов'язкової присутності адвоката, що гарантується вимогами до допустимості доказів.

Адвокати, які вже мали досвід ведення справ за статтею 438 КК України, вказують на проблеми, що виникали перед ними: негативна реакція суспільства на захист обвинувачених / підозрюваних; відсутність усталеної судової практики; відсутність доступу до підозрюваного / обвинуваченого; необхідність набуття нових знань та навичок; а також наявність явної або прихованої упередженості суду, що призводить до ухвалення обвинувального вироку та виключає необхідність ефективного захисту. Окремо також адвокати звертають увагу на те, що частина населення негативно сприймає належний захист осіб, обвинувачених у вчиненні воєнних злочинів. Особливим чином у таких справах проявляється стереотипне

449 Частина 1 статті 45 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

450 Право на безоплатну вторинну правову допомогу згідно з цим Законом та іншими законами України мають такі категорії осіб:...5) особи, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства вважаються затриманими, — на правові послуги, передбачені пунктами 1 і 3 частини другої статті 13 цього Закону; 6) особи, стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, — на правові послуги, передбачені пунктами 1 і 3 частини другої статті 13 цього Закону; 7) особи, у кримінальних провадженнях стосовно яких відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії, а також особи, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або обмеження волі, — на всі види правових послуг, передбачені частиною другою статті 13 цього Закону... // Закон України «Про безоплатну правову допомогу», № 3460-VI, 02.06.2011: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

ототожнення адвоката та його підзахисного, який формує сприйняття правника у таких справах.⁴⁵¹

Найбільший ризик для адвокатів у таких провадженнях — це загроза їхньому життю та здоров'ю⁴⁵². Особливо це стосується ситуацій, коли клієнти самі собі обирають захисників⁴⁵³. З іншого боку, залучення адвокатів захисту із системи безоплатної правової допомоги може викликати дискусії щодо їхньої особистої неупередженості. Держава, у такому випадку, виступає замовником послуг, контролює якість та межі їх надання, що своєю чергою може стати фактором впливу на адвоката у процесі. Крім того, адвокат може відчувати на собі вплив наслідків збройного конфлікту, який може проявлятися і під час його роботи як захисника військового РФ, якого звинувачують у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів. Так, після 24 лютого 2022 року під час відкритих процесів над російськими військовими фіксувались випадки, коли адвокати підтримували сторону обвинувачення на етапі судового слухання справи⁴⁵⁴ або ж не звертали увагу суду на необхідність дослідження повною мірою всіх обставин справи⁴⁵⁵.

Також про випадки порушень права на захист у справах російських військовополонених йдеться у доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), присвяченій поведженню сторін міжнародного збройного конфлікту з військовополоненими з початку широкомасштабного збройного нападу РФ на Україну. До прикладу: «...Хоча всім обвинуваченим було призначено адвокатів для надання безоплатної правової допомоги, у низці випадків вони могли зустрітися з ними

451 Defence Counsel in War Crimes Cases in Ukraine / A Needs Assessment Report // USAID Activity Office: Office of Democracy and Governance, 13.06.2023: <https://drive.google.com/file/d/1k-dArOu7mo8B4a82L8jqZWHLchdDnty9/view>. Resolution on the protection of the work of members of the Ukrainian National Bar Association (UNBA) // European Criminal Bar Association (ECBA), 06.05.2023: https://ecba.org/extdocserv/letters/20230506_Resolution_UNBA_work.pdf.

452 Чому українські адвокати захищають полонених росіян // DW, 09.12.2022: <https://www.dw.com/uk/statisti-ci-profesionali-comu-ukrainski-advokati-zahisaut-polonenih-rosian/a-64021082>. НААУ звернулася до ГПУ та МВС з приводу нападу на адвоката Рибіна // Національна асоціація адвокатів України, 06.06.2017: <https://unba.org.ua/news/2432-naau-zvernulasya-do-gpu-ta-mvs-z-privodu-napadu-na-advokata-ribina.html>. Між молотом і ковадлом: напади на адвокатів в Україні / Звіт місії // Міжнародна комісія юристів в Україні, 2020: https://www.icj.org/wp-content/uploads/2020/05/Ukraine-Between-the-rock-and-the-anvil-Publications-Reports-Mission-report-2020-UKR.pdf?fbclid=IwAR00zj9ciBefw5ZcuPVYtMynkqaeB_sivUwJ.Jrv5WYucDPq4WGHCS5flkc.

453 Surviving the Assault: The Ukrainian Legal System After a Year of War / William D. Meyer // ILAC Rule of Law Report, 2023: http://ilacnet.org/wp-content/uploads/2023/05/ILAC_Ukraine_Law-Report-2023.pdf.

454 Суд допитав потерпілого від злочинів росіян у Бучі: хронологія подій // Медійна ініціатива за права людини, 25.11.2022: <https://mipl.org.ua/sud-dopytav-poterpilogo-vid-zlochyniv-rosiyan-u-buchi-hronologiya-podij/>.

455 «Ніколи не називають спочатку прізвище клієнта». Як це бути адвокатом військовослужбовця РФ, який прийшов з війною в твою країну // Судовий репортер, 02.08.2022: <https://sudreporter.org/nikoly-ne-nazyvayut%CA%B9-spochatku-prizvyshche-kliyenta-yak-tse-buty-advokatom-viys%CA%B9kovosluzhbovtsya-rf-yakyy-pryyshov-z-viynoyu-v-tvoyu-krayinu/>. Суд за три засідання дійшов до вироку у справі росіянина, який убив цивільного: фіксуємо історичний процес // Медійна ініціатива за права людини, 23.05.2022: <https://mipl.org.ua/sud-za-try-zasidannya-dijshov-do-vyroku-u-spravi-rosiyanyna-yakij-ubyy-czyvilnogo-fiksuyemo-istorychnyj-proczes/>. Суд над російським військовим: вирок Шишимаріну мають оголосити 23 травня // Суспільне новини, 20.05.2022: <https://suspilne.media/241474-23-travna-sud-mae-ogolositi-virok-u-spravi-sisimarina/>. У суді на Полтавщині захист обвинувачених військових РФ просить для них мінімального покарання // Укрінформ, 26.05.2022: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3492703-u-sudi-na-poltavsini-zahist-obvinuvaceni-h-vijskovih-rf-prosit-dla-nih-minimalnogo-pokaranna.html>.

лише вперше під час судових засідань, які часто відбувалися в режимі відеоконференції. Таким чином, обвинувачені були позбавлені права на конфіденційну розмову зі своїми адвокатами до слухань і можливості підготувати захист. Щобільше, деякі опитані стверджували, що їхні адвокати ставали на бік прокурорів, радячи їм визнати свою провину задля швидшого звільнення в рамках обміну. Прокурори, співробітники СБУ, а іноді і їхні адвокати говорили військовополоненим, що, якщо вони не визнають себе винними, то слідство і судовий розгляд у їхній справі триватимуть роками з невеликими перспективами звільнення в рамках обміну»⁴⁵⁶.

Окрема ситуація складається у справах, які розглядаються за відсутності підозрюваних / обвинувачених. **Роль призначеного адвоката із системи безоплатної правової допомоги нерідко зводиться до формального дотримання вимог кримінального процесуального законодавства.** Фіксуються випадки, коли захисники у таких провадженнях не вдаються до активної участі у процесі⁴⁵⁷. У таких справах вся інформація щодо ймовірних дій підозрюваного / обвинуваченого передається до суду стороною обвинувачення, а присутність захисника залишається лиш виконанням формальної умови, що дозволяє забезпечити законність всього процесу. Натомість в інших процесах захисники активно представляють позицію у провадженні навіть за відсутності обвинуваченого. Вони активно використовують недоліки та проблемні аспекти кримінального та кримінального процесуального законодавства, як і недопрацювання сторони обвинувачення під час розслідування на свою користь⁴⁵⁸. Хоча така активна та відповідальна позиція може призвести до різноманітних трагічних результатів: починаючи від публічної ненависті та переслідування, закінчуючи вбивством.⁴⁵⁹

Водночас положення національного законодавства України та міжнародні стандарти⁴⁶⁰, які регулюють гарантії адвокатської діяльності, спрямовані на забезпечен-

456 Звіт Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо поводження сторін міжнародного збройного конфлікту з військовополоненими з початку широкомасштабного збройного нападу Російської Федерації на Україну (звіт охоплює період з 24 лютого 2022 року по 23 лютого 2023 року), п. 123 // <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-thematic-report-POWs-ENG.pdf>.

457 ПАСИВНА УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗА ПРОЦЕДУРОЮ «IN ABSENTIA» Є ІСТОТНИМ ПОРУШЕННЯМ ПРАВА НА ЗАХИСТ, ЩО ПЕРЕШКОДЖАЄ СУДУ УХВАЛИТИ ЗАКОННЕ І ОБҐРУНТОВАНЕ РІШЕННЯ // Адвокат POST, 08.12.2021: <https://advokatpost.com/pasyvna-uchast-zakhysnyka-u-kryminalnomu-provazhenni-za-protseduroiu-in-absentia-ie-istotnym-porushenniam-prava-na-zakhyst-shcho-pereshkodzhaie-sudu-ukhvalyty-zakonne-i-obgruntovane-rishennia/>. ПРОЦЕДУРА СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ IN ABSENTIA // Адвокат POST, 10.11.2022: <https://advokatpost.com/protsedura-spetsialnoho-dosudovoho-rozsliduvannia-kryminalnykh-pravoporushen-in-absentia/>.

458 Defence Counsel in War Crimes Cases in Ukraine / A Needs Assessment Report // USAID Activity Office: Office of Democracy and Governance, 13.06.2023: <https://drive.google.com/file/d/1k-dArOu7mo8B4a82L8jqZWHLchdDnty9/view>. Чернігівський апеляційний суд не задовольнив скаргу адвоката Красноярецєва, засудженого за воєнний злочин // Медійна ініціатива за права людини, 23.01.2024: <https://mipl.org.ua/chernigivskiy-apelyacijnyj-sud-ne-zadovolnyv-skargu-advokata-krasnoyarczeva-zasudzhenogo-za-voyennyj-zlochyn/>.

459 Хто замовив убивство адвоката військових ГРУ Росії? // Радіо Свобода, 25.03.2016: <https://www.radiosvoboda.org/a/27635906.html>.

460 Основні принципи ООН щодо ролі юристів // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/role-lawyers.shtml;

Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів

ня незалежності та неупередженості адвоката у процесі, умов ефективної професійної діяльності та належного захисту. Зокрема, передбачена заборона втручання у правову позицію адвоката, ототожнення адвоката з клієнтом, його особиста безпека, а також закріплено недопустимість притягнення адвоката до відповідальності за його висловлювання у справі, у тому числі ті, що відображають позицію клієнта, заяви у засобах масової інформації, якщо до цього ж не порушуються професійні обов'язки адвоката, та можливість відмовитись від представництва інтересів клієнта у разі наявності конфлікту інтересів⁴⁶¹.

На жаль, окремі факти порушень прав адвокатів, які працюють зі справами щодо наслідків війни, **мали місце ще до початку повномасштабного вторгнення**. Так, у звіті Управління Верховного комісара ООН з прав людини «Права людини при здійсненні правосуддя у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктами в Україні»⁴⁶² йдеться про 12 задокументованих випадків нападів на адвокатів з 2014 по 2020 рік, що, ймовірно, були мотивовані їхньою професійною діяльністю. Крім того, у звіті згадується про занепокоєння через неспроможність влади запобігати та розслідувати такі випадки. Дослідження задокументованих й згаданих у звіті нападів не призвело до ідентифікації та судового переслідування винних. Ця ситуація потенційно може загостритись після повномасштабного вторгнення, враховуючи запит на справедливість, загальний біль від наслідків російської агресії, що переживає українське суспільство, коли тисячі проваджень щодо міжнародних злочинів будуть направлені органами слідства в суди та почнуться публічні судові процеси.

Наявність описаних фактів та ризиків у кримінальних провадженнях, пов'язаних із наслідками війни на території України, свідчить про можливі виклики для дотримання права на справедливий суд. Не дивлячись на негативне сприйняття суспільством ймовірних виконавців найтяжчих міжнародних злочинів, гарантії прав людини мають бути ефективно реалізовані на кожній стадії провадження для того, щоб мати процес відповідно до міжнародних стандартів: починаючи із забезпечення рівних гарантій стороні захисту, закінчуючи удосконаленням відповідних правових норм. Поряд з тим, навчання адвокатів основам міжнародного гуманітарного пра-

// https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf.

461 Стаття 23 // Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», № 5076-VI, 05.07.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>. Під конфліктом інтересів слід розуміти суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками перед клієнтом, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи не вчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності. / Стаття 9 // Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року, 09.06.2017: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2017-06-09-pravila-2017_596f00dda53cd.pdf. Defence Counsel in War Crimes Cases in Ukraine / A Needs Assessment Report // USAID Activity Office: Office of Democracy and Governance, 13.06.2023: <https://drive.google.com/file/d/1k-dArOu7mo8B4a82L8jqZWHLchdDnty9/view>.

462 Звіт Управління Верховного комісара ООН з прав людини «Права людини при здійсненні правосуддя у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктами в Україні» // <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-08/Ukraine-admin-justice-conflict-related-cases-en.pdf>.

ва та міжнародного кримінального права є важливим кроком поряд з підвищенням кваліфікації інших учасників кримінального провадження⁴⁶³.

Спроможність системи виконання покарань України

Система установ виконання покарань в Україні включає 182 заклади. 29 з них знаходяться на непідконтрольних територіях у Донецькій та Луганській областях та 5 на території Кримського півострову, 7 установ розташовані на інших територіях, які підконтрольні РФ⁴⁶⁴. У 39 установах (22 з яких становлять виправні колонії) не утримуються засуджені через оптимізацію системи. Станом на 1 січня 2023 року в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах трималось 42726 осіб, з яких 27179 осіб у 61 діючій установі виконання покарань, зокрема 20 978 осіб у виправних колоніях середнього та максимального рівня безпеки.⁴⁶⁵

Вже не перший рік тривають дискусії навколо завантаженості установ для утримання осіб. Тривалість судового процесу, множинне обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, відсутність ресурсів, які необхідні для оновлення фонду кримінально-виконавчої системи, призводить до переповненості як установ для тимчасового тримання осіб (слідчих ізоляторів), так і установ виконання покарань⁴⁶⁶. З 2017 року система намагається оптимізувати діючі установи виконання покарань, консервуючи окремі місця несвободи та переселяючи засуджених до об'єктів з кращими умовами⁴⁶⁷. Водночас загальні умови утримання осіб у таких місцях залишаються предметом індивідуальних звернень до Європейського суду з прав людини, а у його рішеннях визнаються системні порушення гарантій прав людини⁴⁶⁸.

463 Defence Counsel in War Crimes Cases in Ukraine / A Needs Assessment Report // USAID Activity Office: Office of Democracy and Governance, 13.06.2023: <https://drive.google.com/file/d/1k-dArOu7mo8B4a82L8jqZWHLchdDnty9/view>.

464 Щодо в'язниць на тимчасово окупованій території // Державна кримінально-виконавча служба України, 18.05.2022: <https://kvs.gov.ua/new/note/12134/>. Денис Малюська про роботу персоналу установ виконання покарань на тимчасово окупованих територіях // Офіційна сторінка у соціальній мережі Facebook Міністерства юстиції України, 18.05.2022: <https://www.facebook.com/minjust.official/videos/532988844832767/>.

465 Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України // Державна кримінально-виконавча служба України: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/%D1%87%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%96%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%8C-2023.pdf>.

466 Слідчі ізолятори переповнені, зокрема, через судову реформу // Судово-юридична газета, 11.10.2018 р.: <https://sud.ua/ru/news/publication/126835-slidchi-izolyatori-perepovneni-zokrema-cherez-sudovu-reformu>. Українські СІЗО заповнені на 80% – Кримінально-виконавча служба // Радіо Свобода, 09.07.2020 р.: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrayinski-sizo/30713839.html>. У пошуках оптимальної пропорції... або декілька фактів про закриття установ // Державна кримінально-виконавча служба України, 15.06.2020 р.: <https://kvs.gov.ua/new/note/3674/>.

467 Про порядок оптимізації діяльності слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та підприємств установ виконання покарань // Постанова Кабінету Міністрів України, № 396, 07.06.2017 р.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-2017-%D0%BF#Text>.

468 Violation by article and be state // European Court of Human Rights: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/>

Після повномасштабного вторгнення РФ на територію України на доступні установи виконання покарань почали дивитись по-іншому. Ці заклади мали забезпечити утримання російських військових як тих, хто затримувався як військовополонений, так і тих, хто надалі був засуджений українськими судами. Так, із доступного ресурсу закладів кримінально-виконавчої системи було утворено 51 дільницю та 1 табір для утримання військовополонених за рахунок вже наявних місць несвободи⁴⁶⁹. Затримані полонені стали ізольованими у цих дільницях, а їхній режим утримання передбачає обов'язкові роботи. Згідно із заявами Міністра юстиції України у таких місцях дотримуються вимоги міжнародного гуманітарного права, що визначають гарантії для військовополонених.⁴⁷⁰

Найбільше викликів на практиці почало виникати, коли окремі полонені російські військові ставали суб'єктами переслідування у кримінальних провадженнях. На стадії слідства їм не обирається запобіжний захід відповідно до вимог КПК України. Подібна практика мотивується тим, що відсутні ризики їхнього переховування від правосуддя, оскільки такі особи вже знаходяться у місцях обмеження волі у розумінні МГП.

Окремі дільниці утримання військовополонених, які віддані системі правосуддя, продовжують діяти як слідчі ізолятори, де російські військові утримуються окремо від інших затриманих, але у межах однієї установи. Такий підхід значно ускладнює дотримання звичайного розпорядку закладу: полонені мають додатково охоронятись, бо інші затримані можуть становити загрозу для їхнього життя і здоров'я. Крім того, російські військовополонені мають обмежений доступ до комунікації із зовнішнім світом. Будь-які контакти із затриманими здійснюються виключно з дозволу слідчого у кримінальному провадженні проти них. А враховуючи контекст збройного конфлікту та громадянство РФ, такі особи в результаті мають можливість комунікувати тільки з призначеними для їхнього захисту адвокатами із систе-

[stats-violation-2023-eng](#). Проблемні питання виконання Україною рішень ЄСПЛ щодо порушень прав людини у місцях несвободи: як змінити ситуацію? // Міністерство юстиції України, 19.03.2021: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/problemni-pitannya-vikonannya-ukrainoyu-rishen-espl-schodo-porushen-prav-lyudini-u-mistsyah-nesvobodi-yak-zminiti-situatsiyu>.

469 Утворено дільниці та табір для військовополонених в установах ДКВС України // Державна кримінально-виконавча служба України, 20.06.2022: <https://kvs.gov.ua/new/note/12359/>.

470 Денис Малюська про працю військовополонених // Офіційна сторінка у соціальній мережі Facebook Міністерства юстиції України, 22.06.2022: https://www.facebook.com/watch/?v=542833134232000&extid=NS-UNK-UNK-UNK-IO5_GK0T-GK1C&ref=sharing. Табір для військовополонених // Офіційна сторінка у соціальній мережі Facebook Міністерства юстиції України, 21.06.2022: https://www.facebook.com/watch/?v=5242953055795461&extid=NS-UNK-UNK-UNK-IO5_GK0T-GK1C&ref=sharing. В Україні в дільницях для військовополонених утримуються особи різних національностей, які сповідують різну релігію // Офіційна сторінка у соціальній мережі Facebook Міністерства юстиції України, 09.06.2022: https://www.facebook.com/watch/?v=967901050553857&extid=NS-UNK-UNK-UNK-IO5_GK0T-GK1C&ref=sharing. Зустріч з Моніторинговою місією ООН з прав людини в Україні // Державна кримінально-виконавча служба України, 08.06.2022: <https://kvs.gov.ua/new/note/12214/>. З 24 лютого в полон потрапили або самовільно здалися сотні російських військових // Офіційна сторінка у соціальній мережі Facebook Міністерства юстиції України, 31.05.2022: https://www.facebook.com/watch/?v=1604263103291110&extid=WA-UNK-UNK-UNK-IO5_GK0T-GK1C&ref=sharing.

ми безоплатної правової допомоги, що потенційно може сприйматись як порушення Конвенції про поводження з військовополоненими.

Окремий правовий статус у кримінальному провадженні передбачено для засуджених осіб — це обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили⁴⁷¹. Залежно від призначеного особі покарання обирається тип установи, до якої поміщається така людина. Враховуючи те, що санкції КК України щодо найтяжчих міжнародних злочинів передбачають покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк чи довічного позбавлення волі, відповідними установами для виконання таких покарань є виправні колонії⁴⁷².

Офіційна статистика не дозволяє вирізнити серед загальної чисельності осіб, які утримуються у місцях виконання покарань, скільки з них було засуджено за найтяжчі міжнародні злочини. Також неможливо встановити, скільки російських військовополонених реально були передані для виконання покарання після їх засудження (станом на 01.01.2024 року загалом було винесено 73 вирок за статтю 438 КК України⁴⁷³). Враховуючи процеси обміну таких осіб на полонених українських військових відкритим питанням залишається те, який період вони перебувають в місцях несвободи або ж як швидко передаються російській стороні у межах перемовин щодо обміну⁴⁷⁴. Таку інформацію на практиці важко перевірити, бо доступ до рішень судів за статтю 438 КК України у реєстрі судових рішень є обмеженим, а інформація щодо прийняття рішень про звільнення осіб від відбування покарання та помилування охороняється державною таємницею.

471 Стаття 43 // Кримінальний процесуальний кодекс України, № 4651-VI, 13.04.2012: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

472 Розрізняють такі види виправних колоній: мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання; мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання; середнього рівня безпеки — у них відбувають покарання, зокрема: жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк; чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини; чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі. У секторах максимального рівня безпеки виправної колонії цього виду можуть відбувати покарання також чоловіки, засуджені до довічного позбавлення волі, та чоловіки, засуджені до позбавлення волі на певний строк, яким визначено відбування покарання у приміщеннях камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки; максимального рівня безпеки — у них відбувають покарання, зокрема: чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, переведені з колоній середнього рівня безпеки. / Стаття 18 // Кримінально-виконавчий кодекс України, № 1129-IV, 11.07.2003 р.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

473 Люди хочуть справедливості тут і зараз, але це «гра вдовгу» – керівник «департаменту війни» ОГП про трибунал та злочини росіян / Юрій Белоусов // Telegraf, 08.01.2024: <https://telegraf.com.ua/ukr/intervju/2024-01-08/5826305-lyudi-khochut-spravedlivosti-tut-i-zaraz-ale-tse-gra-vdovgu-kerivnik-departamentu-viyni-ogp-pro-tribunal-ta-zlochiny-rosiyan-ch-1>.

474 В Офісі генпрокурора не виключають обмін росіянина Шишимаріна, якого засудили до довічного ув'язнення // Громадське, 25.05.2022: <https://hromadske.ua/posts/v-ofisi-genprokurora-ne-viklyuchayut-obmin-rosiyanina-shishimarina-yakogo-zasudili-do-dovichnogo-uvyaznennya>. Окупанти, які катували, гвалтували або вбивали цивільних, на обмін не йдуть — керівник Департаменту війни Офісу генпрокурора // Інтерфакс-Україна, 02.08.2023: <https://interfax.com.ua/news/general/926523.html>. RUSSIAN SOLDIERS EXCHANGED WITH UKRAINE: WHAT HAPPENS AFTER // Justice.Info, 31.10.2023: <https://www.justiceinfo.net/en/124026-russian-soldiers-exchanged-with-ukraine-what-happens-after.html>.

Порівнюючи зі статистикою зареєстрованих найтяжчих міжнародних злочинів на території України, кількість потенційних засуджених осіб, які можуть бути передані для відбування покарань до відповідних установ, може перевищувати кількість людей, які вже на сьогодні утримуються у місцях відбування покарань. Це за умови, що такі особи у всіх відкритих на національному рівні провадженнях будуть переслідуватись та відбувати покарання на території України. Такі запити не відповідають наявній інфраструктурі системи, особливо щодо кількості виправних колоній, а також не включаються в розрахунок бюджетних асигнувань, необхідних для розвитку кримінально-виконавчої системи⁴⁷⁵.

Висновки про те, що національна система правосуддя здатна впоратись з усіма зареєстрованими провадженнями щодо найтяжчих міжнародних злочинів формуються переважно без врахування можливості забезпечити відбування покарання за такі злочини.

Висновки про те, що національна система правосуддя здатна впоратись з усіма зареєстрованими провадженнями щодо найтяжчих міжнародних злочинів формуються переважно без врахування можливості забезпечити відбування покарання за такі злочини. На всіх осіб, яких очікують побачити у системі виконання покарань, може фізично не вистачити місця. З одного боку, на цей час більшість процесів відбуваються за відсутності обвинувачених (in absentia), що поки знімає на практиці проблему, яким же чином виконати вирок суду. Але з іншого боку, очікуючи на виконання таких рішень у перспективі та мож-

ливість екстрадиції засуджених з інших країн, **система виконання покарань має забезпечити подальше утримання таких осіб та відповідні умови, які не будуть розглядатись як порушення прав людини.**

475 Уряд прийняв законопроект щодо змін функціонування установ виконання покарань та установ попереднього ув'язнення в умовах воєнного стану // Міністерство юстиції України, 19.12.2022 р.: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/uryad-priynav-zakonoproekt-schodo-zmin-funktsionuvannya-ustanov-vikonannya-pokaran-ta-ustanov-poperednogo-uvyaznennya-v-umovah-voennogo-stanu>.

Висновки та рекомендації

З давніх-давен філософи, законодавці та політики, адвокати, активісти дискутували про те, що таке «справедливість». Від «Республіки» Платона, «Метафізики моралі» Платона і Канта до сучасних визначень справедливості — це поняття значно еволюціонувало у різних вимірах через різні елементи, які додавались до нього протягом століть. Характер еволюції справедливості був витканий з отриманих уроків на основі накопиченого людством досвіду та розвитку світу, а також людських цінностей. Понад 2000 років тому відповідальність стала одним з елементів справедливості й до сьогодні, за умови належного забезпечення, сприймається як один із фундаментальних стримувальних факторів майбутніх зловживань, зокрема й тих, що спричинені війнами⁴⁷⁶. Збройний конфлікт Росії проти України мав глибокий вплив на геополітичний, гео економічний та геосоціальний статус кво світу, спричинив тектонічні зрушення та поглибив розбіжності, і його наслідки продовжуватимуть відчуватися протягом наступних десятиліть. Якщо світ не забезпечить єдину, впорядковану та узгоджену реакцію у сфері правосуддя, глобальна прірва, що утворилася, лише продовжуватиме розширюватися.

Понад 10 років агресія Росії, анексія та окупація нею української території спричиняють все більшу шкоду та несправедливість українському народу, зокрема через вчинення найтяжчих міжнародних злочинів — наприклад, незаконних затримань, катування, зґвалтувань, вбивств, примусового переміщення або депортації, нав'язування свого громадянства, руйнування критично важливої цивільної інфраструктури, викрадення дітей та багато чого іншого. Загальновідомо, що всі ці факти становлять порушення міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права, а також міжнародного права прав людини. Масштаби цих злочинів величезні з точки зору їхньої поширеності та системності, а також кількісної та якісної тяжкості. Якщо такі злочини або порушення не розслідуються, а винні не будуть притягнуті до відповідальності, на міжнародному рівні це може створити ще один прецедент безкарності та надати певний рівень заохочення іншим державам або суб'єктам, які можуть бути схильні до застосування подібних методів ведення війни та неминуче становитимуть загрозу для людства та міжнародного правопорядку.

Для України правда, справедливість і відшкодування жертвам та постраждалим неминуче пов'язані з ефективним притягненням до відповідальності осіб, які

476 Платон. Республіка. 375 р. до н.е.

вчинили злочини, за допомогою справедливих судових проваджень. Такі процеси, пов'язані з правосуддям, необхідні для того, щоб усе населення зцілилося й отримало надію на притягнення до відповідальності винних у всіх злочинах, вчинених протягом останнього десятиліття. За відсутності ефективного та змістовного правосуддя наступні покоління, ймовірно, будуть накопичувати ненависть, невдоволення, біль і страждання, які можуть роз'їдати суспільство, негативно впливати на його майбутній прогрес і розвиток.

Разом з тим, Україна, можливо, є унікальною порівняно з іншими державами світу, що страждають від наслідків воєн, оскільки отримала безпрецедентну підтримку з боку міжнародного правосуддя у відповідь на повномасштабне вторгнення Росії в лютому 2022 року. Реакція міжнародної спільноти на події продемонструвала і довела два важливі моменти:

01. Подолання наслідків повномасштабного вторгнення не є і не повинно бути відповідальністю виключно України, особливо в частині забезпечення правосуддя та відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини, а скоріше поділяти її з усією міжнародною спільнотою.
02. Правосуддя та притягнення до відповідальності є одним з найважливіших елементів реакції держав на найтяжчі міжнародні злочини, вчинені під час війни.

Загалом, наскільки б вірними не були обидва твердження, досвід України на сьогодні продемонстрував, що **комплексне, ефективне та справедливе міжнародне правосуддя на рівні світової спільноти та національної юрисдикції може бути належним чином досягнуте лише за умови роботи ефективних та необхідних (притосованих до «потреб») міжнародних та національних механізмів, а також посилення глобальної архітектури правосуддя**. Звичайно, вкрай важливо забезпечити, щоб виклики, з якими стикається Україна на шляху до міжнародного правосуддя, були дуже значними зокрема, включаючи ризики, пов'язані з масштабами злочинів, які продовжують вчинятись, та значними труднощами у розслідуванні та переслідуванні за міжнародні злочини під час конфлікту. Насправді багато з цих викликів не є унікальними для України: багато держав постають перед труднощами у здійсненні правосуддя за схожих обставин.

Однак, попри ці виклики, у цьому звіті представлено «оцінку потреб», яка є життєво важливою для майбутнього правосуддя в Україні і яка ідентифікує труднощі, що існують у кримінальній юстиції на національному рівні. Зокрема, «прогалини у відповідальності» розглядаються у контексті здатності України переслідувати та притягнути до відповідальності більшість індивідуальних виконавців та представників командування, винних у скоєнні триваючих злочинів, які спричиняють величезну

кількість жертв. Будь-яка майбутня стратегія правосуддя в Україні або міжнародні та національні пропозиції щодо досягнення міжнародного правосуддя повинні ґрунтуватися на всебічному аналізі та оцінці спроможності України розслідувати та переслідувати за вчинені злочини у порівнянні з можливостями та ресурсами залучених міжнародних та регіональних механізмів правосуддя, а також на аналогічній ідентифікації та оцінці потреб жертв.

Є надія на те, що після представлення фактичних даних стосовно «прогалін» в українській системі, можна буде розглянути та запропонувати більш «адаптовану» реакцію зі сторони міжнародного правосуддя. Також передбачається, що на позицію міжнародних партнерів зможуть вплинути результати оцінки спроможності правової системи України та архітектури правосуддя.

Для цього у звіті проаналізовані виклики, які існують на національному та міжнародному рівнях та мають бути терміново усунуті для забезпечення міжнародного правосуддя:

- Українська правова система наразі не має достатньої технічної та правової спроможності для здійснення справедливого та ефективного правосуддя, встановлення істини, досягнення справедливості та відшкодування жертвам збитків, що будуть відповідати стандартам прав людини відповідно до вимог Конвенції про захист прав людини та інших міжнародних договорів у цій сфері. Розв'язання цієї проблеми вимагає суттєвих законодавчих, інфраструктурних та ресурсних змін.
- Враховуючи масштаб і можливу кількість проваджень, міжнародні інституції та треті країни, які проводять власні розслідування, мають обмежені можливості реагувати на величезну кількість найтяжчих міжнародних злочинів, вчинених в Україні. Ті механізми, які працюють наразі, демонструють фрагментарний підхід до міжнародного правосуддя та притягнення до відповідальності.
- Поточна архітектура правосуддя в Україні та на міжнародному рівні не здатна забезпечити достатню та ефективну реакцію на масштаби найтяжчих міжнародних злочинів, вчинених під час російської агресії проти України.

Виходячи з представленої оцінки, найбільш ефективно та дієво рішення для протидії такому масштабу порушень потребує невідкладного та глибшого вивчення. Хоча подальші деталі можуть бути визначені та викладені у наступних звітах, на цьому етапі проведене дослідження дозволяє говорити про те, що стратегічна відповідь з боку міжнародного правосуддя вимагає повноцінної та взаємодоповню-

вальної «багаторівневої» архітектури правосуддя, яка буде доповнена відповідними механізмами компенсації та відшкодування збитків.

З цією метою як міжнародній спільноті, так і Україні рекомендується розглянути можливість створення **системи правосуддя** щодо найтяжчих міжнародних злочинів, яка буде складатись із трьох рівнів:

Рівень 1

Міжнародний кримінальний суд (очікувано з фокусом на вище цивільне та військове керівництво, «найбільш відповідальних» та особливо «складні» справи).

Рівень 2

«Гібридний»/інтернаціоналізований механізм з юрисдикцією для переслідування всіх найтяжчих міжнародних злочинів (враховуючи мандат МКС, фокус на виконавців низького та середнього рівня). Мандат механізму має забезпечувати розбудову спроможності та збереження «інституційної пам'яті» для цілісності його роботи; мандат діятиме до «завершення» механізму – тобто поки всі необхідні справи не будуть розглянуті, а виконавці притягнуті до відповідальності.

Рівень 3

Спеціалізація на рівні національної системи правосуддя, запроваджена на рівні органів слідства, прокуратури та судів чи окремих палат в апеляційних судах та Верховному суді (фокус на дослідженні злочинів проти основ національної безпеки, вчинених в умовах збройного конфлікту).

У частині роботи МКС вкрай важливо, щоб Україна ратифікувала Римський статут і Кампальські поправки до нього без подальших зволікань та імплементувала їх у національну систему. Це дозволить покращити співпрацю не лише з самим МКС, але й з іншими державами-учасницями в частині зобов'язань та можливостей, які надає Римський статут. Серед них: виконання ордерів на арешт; розподіл ресурсів Суду; офіційна «присутність» України на Асамблеї держав-учасниць Римського статуту; надання пропозицій Україною щодо кандидатів та потенційна участь у виборах суддів та керівних органів Суду⁴⁷⁷.

477 21 серпня 2024 року Верховна Рада України ухвалила закон «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>). Президент України підписав його 24 серпня 2024 року. Однак, відповідно до ст. 3 Закону про ратифікацію, він набирає чинності одночасно із законом про імплементацию Римського статуту, а саме «Проектом Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» (наразі є один проект з такою назвою: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/44725>). Станом на 5 вересня 2024 року «імплементативний закон» ще не розглядався парламентом.

При ратифікації Римського статуту Україна також має намір посилатися на статтю 124 Статуту. У законі про ратифікацію зазначено: «Україна заявляє, що протягом семи років після набуття чинності Римським статутом для України вона не визнає юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, зазначених

Запровадження згаданої вище широкої стратегічної архітектури правосуддя має дозволити МКС розділити величезний тягар, який наразі лежить на ньому, щодо проведення розслідувань та судового переслідування відповідальних осіб вищого рівня, а також очікувань великої кількості потерпілих. МКС має значні переваги: обов'язок держав-учасниць співпрацювати; чіткий мандат для розслідування злочинів, вчинених високопосадовцями, які не мають імунітету від переслідування Судом; необхідні повноваження та досвід розслідування і судового переслідування за найтяжчі міжнародні злочини. Крім того, в майбутньому, в рамках запропонованої архітектури обмін доказами між МКС та інтернаціоналізованим механізмом може стати інструментом співпраці, як це було успішно зроблено між МТБЮ та боснійськими палатами з розслідування воєнних злочинів. У зв'язку з цим, стаття 93 (10) Римського статуту передбачає рамки співпраці з державами-учасницями, в яких ОП МКС може обмінюватися доказами з державами-учасницями.

Однак українській владі та потерпілим слід пам'ятати про два важливі моменти, які полягають у тому, що МКС:

01. діє за принципом комплементарності, за яким найбільше навантаження з переслідування за злочини, закріплені у Римському статуті, залишається на національній системі правосуддя;
02. має обмежену кількість ресурсів, яких недостатньо для повноцінної роботи Суду, враховуючи потреби здійснення всеосяжного правосуддя для України поряд з триваючими розслідуваннями у 12 інших ситуаціях.

Що стосується комплементарності, то спроможність українських органів влади переслідувати тяжкі міжнародні злочини є вкрай обмеженою і за 10 років збройного конфлікту, що триває, вона так і не була розбудована достатньою мірою. Усі зусилля, докладені міжнародним співтовариством для посилення цієї здатності практично не принесли значного результату через причини, про які йшлося вище. Для того, щоб розбудувати потенціал національної системи України видається необхідним **створити «гібридний» / інтернаціоналізований механізм правосуддя**, який міг би ґрунтуватися на численних прикладах і враховувати досвід створених раніше інституцій, наприклад, у Боснії та Герцеговині, Сьєрра-Леоне чи Центрально-африканській Республіці.

у статті 8 (з поправками), коли злочин, як стверджується, було вчинено її громадянами».

ULAG, як і Коаліція за МКС (<https://www.coalitionfortheicc.org/news/ukraine-moves-towards-ratification-icc-rome-statute>) та інші організації, закликала уряд України утриматися від застосування статті 124, висловлюючи занепокоєння щодо негативного впливу, який це може мати на міжнародні процеси правосуддя, зокрема, на роботу Суду в Україні. (<https://ulag.org.ua/news/almost-there-ratification-rome-statute/>)

Існують різні можливості для правової основи створення «гібридного» / інтернаціоналізованого механізму. Наприклад, одним з варіантів може бути використання нещодавніх напрацювань Ради Європи щодо Спеціального трибуналу для переслідування за злочин агресії, які можуть стати базою для гібридної відповіді з розширенням його предметної юрисдикції на інші найтяжчі міжнародні злочини. Але в якості альтернативи Генеральна Асамблея ООН могла б стати, можливо, більш легітимною і глобальною основою та партнером для підтримки гібридних зусиль. Така правова база могла б також зміцнити зобов'язання держав щодо співпраці, а також розв'язати потенційні проблеми імунітетів. Хоча природа гібридного механізму не вимагає того, щоб правова база або потенційні партнери обмежувались одним органом. Відповідну роль може відіграти будь-яка інституція – Рада Європи, ООН, ЄС, а також сама Україна.

Враховуючи те, що правова база та форма гібридного / інтернаціоналізованого механізму пов'язані, ці аспекти потребують більш детального розгляду. Але загалом «гібридні» трибунали мають кілька відмінних характеристик, які вирізняють з-поміж тільки національних чи міжнародних механізмів.

- «Гібридні» трибунали часто використовують як національні, так і міжнародні джерела права, пов'язуючи таким чином елементи національної правової системи під час розгляду серйозних порушень міжнародного кримінального права, прав людини та гуманітарного права, використовуючи такі правові рамки.
- «Гібридні» трибунали також можуть включати як національний, так і міжнародний штат. Залучення «змішаних» кадрів, за правильного підходу, має сприяти розбудові потенціалу національної правової та судової системи завдяки використанню знань та досвіду міжнародного персоналу.
- «Гібридні» трибунали можуть бути розміщені безпосередньо на території держави, яка постраждала, або по сусідству з нею, що забезпечує доступ постраждалих осіб до судових процесів та надалі може сприяти ефективному і змістовному правосуддю.

Розгляд усіх варіантів створення «гібридної моделі» виходить за рамки цього дослідження, однак варто зазначити, що стандартної моделі створення «гібридного» трибуналу не існує, що залишає певну свободу та можливість адаптувати механізм до потреб конкретної держави чи ситуації. Однак напрацьована практика різних держав показує, що «гібридні» трибунали створювались: (i) за мандатом ООН; (ii) за двосторонньою угодою; (iii) як національний суд з міжнародними елементами; та (iv) за резолюцією Ради Безпеки ООН.

Наразі однією з головних перешкод на шляху до створення «гібридного» трибуналу для України є внесення необхідних змін до Конституції України, які неможливо прийняти під час воєнного стану. Тому створення такого механізму буде можливим лише після скасування воєнного стану. Альтернативним варіантом може бути створення інтернаціоналізованого суду за межами юрисдикції України, якому зможе передати частину своєї юрисдикції, що дозволить обійти необхідність змін до Конституції України. В обох випадках необхідними залишаються законодавчі зміни до КПК України, законів України «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про прокуратуру»⁴⁷⁸ та «Про судоустрій і статус суддів»⁴⁷⁹.

Серед інших викликів, які необхідно усунути під час створення «гібридного» механізму — забезпечення необхідного рівня внутрішньої та міжнародної політичної волі; подолання персональних імунітетів за допомогою включення «міжнародного елемента» до гібридного механізму та його правової основи; і чітке визначення юрисдикції для уникнення конфліктів з іншими інструментами та механізмами міжнародного правосуддя, зокрема, включно з МКС. Втім, досвід показує, що багато з цих питань були враховані під час розробки та впровадження інших гібридних механізмів правосуддя, які можуть слугувати прикладами для запозичення під час створення моделі, адаптованої до ситуації в Україні.

Третій рівень передбачає **спеціалізацію національної системи правосуддя**. Підхід може базуватись на досвіді створення антикорупційної моделі, яка діє в Україні. Цей рівень необхідний для того, щоб справедливо й об'єктивно розглядати всі ймовірні злочини, пов'язані з колабораціонізмом, державною зрадою, пропагандою, тероризмом та суміжними діями, які підпадають під категорію злочинів проти національної безпеки та вчиняються в умовах збройного конфлікту. Хоча вони не кваліфікуються як найтяжчі міжнародні злочини, тисячі таких розслідувань тривають на національному рівні. Запровадження такої спеціалізації потребуватиме змін до Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про Державне бюро розслідувань» для розширення його підслідності щодо злочинів проти національної безпеки (наразі вона обмежена лише злочинами, вчиненими представниками влади, обвинувачених у її зловживанні, військовими злочинами тощо) та Закону України «Про Службу безпеки України» (забрати у них підслідність щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом), Закону України «Про прокуратуру», Закону України «Про судоустрій та статус суддів».

478 Закон України «Про прокуратуру» / Верховна Рада України, 14.10.2014: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

479 Закон України «Про судоустрій та статус суддів» / Верховна Рада України, 02.06.2016: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

МКС та «гібридний» / інтернаціоналізований трибунал є двома єдиними можливими варіантами для забезпечення дійсно неупередженого правосуддя для великої кількості жертв найтяжчих міжнародних злочинів. В умовах війни не можна очікувати, що Україна як сторона збройного конфлікту, зможе виконати цю важливу місію самостійно.

Усі три рівні також потребують укладення угод про співпрацю між собою та чіткого розмежування предметної юрисдикції. Крім того, оскільки два верхні рівні можуть мати юрисдикцію, що перетинається між собою щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності, важливу роль мають відіграти чіткі стратегії переслідування виконавців злочинів.

Незалежно від того, коли та чи взагалі запропонована архітектура правосуддя буде імплементована у частковому чи повному вигляді, **наступні рекомендації мають бути реалізовані як частина ширшої реформи правосуддя у межах процесу вступу до ЄС:**

Кримінальний кодекс України:

- включення всіх найтяжчих міжнародних злочинів та їхнє визначення відповідно до розуміння міжнародного права, також передбачення командної відповідальності, ретроспективної дії цих положень та принципу універсальної юрисдикції;
- перегляд та внесення змін до статей 27 (співучасть) та 28 (спільне вчинення злочину) для приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів щодо розуміння форм участі у вчиненні злочину, допомоги та сприяння, спільної злочинної діяльності (додатково).

Кримінальний процесуальний кодекс України:

- переглянути та внести зміни до статті 216, які передбачатимуть підслідність слідчих Національної поліції з розслідування злочинів, включених до Розділу XX Кримінального кодексу України;
- внести зміни до статей 89–91, необхідні для визнання інформації з відкритих джерел в якості доказу та імплементації міжнародних стандартів за Протоколом Берклі щодо їхньої верифікації й зберігання;
- внести зміни до положень, які визначають порядок зберігання речових доказів та систему їхньої передачі під час провадження щодо найтяжчих міжнародних злочинів;

- розробити процедуру визнання розвідувальної інформації допустимим доказом у кримінальному провадженні;
- щодо порядку розгляду провадження за відсутності підозрюваного/обвинуваченого (in absentia): виключити злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачені статтями 436–447 Кримінального кодексу України (Розділ XX) із переліку таких, що можуть розглядатись у цьому порядку, на підставі того, що, зважаючи на високий суспільний інтерес та забезпечення права на справедливий судовий розгляд мають здійснюватись за присутності підозрюваного/обвинуваченого; включити право на повторний судовий розгляд; щодо повідомлення підозрюваного/обвинуваченого: частина 5 статті 297 (щодо повідомлення у засобах масової інформації) не має застосовуватись в умовах збройного конфлікту, натомість підозрювані/обвинувачені мають бути оголошені у національний розшук та повідомлені про процес за допомогою всіх доступних засобів зв'язку; інституції, які надають адміністративні, соціальні та фінансові послуги мають повідомляти органи слідства чи прокуратури про факт звернення осіб, які знаходяться у такому розшуку, для отримання послуг;
- передбачити процедуру розслідування та переслідування злочинів за принципом універсальної юрисдикції.

В частині **дотримання права на справедливий судовий розгляд** важливо забезпечити виконання релевантних рішень ЄСПЛ для запобігання порушення норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, які часто фіксуються у практиці, зокрема щодо тривалості кримінальних проваджень, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, реалізації права на захист тощо. Щодо військовополонених, які підозрюються у вчиненні злочинів, враховуючи їхній можливий обмін, розробити процедуру, яка буде відповідати міжнародним стандартам.

Розробити необхідне законодавство, яке буде стосуватись захисту потерпілих та свідків від найтяжчих міжнародних злочинів, та включити підхід, орієнтований на потерпілих.

Процес прийняття України до ЄС займає необхідний час та інвестиції. На цьому перетині **рекомендовано сприймати створення «гібридного» / інтернаціоналізованого механізму правосуддя як частину процесу довгострокового залучення та партнерства**, яке може також сприяти повоєнному відновленню та підтримці.

Попередній досвід показує, що реалізація цих рекомендацій потребуватиме значного часу, ресурсів, але найголовніше – чіткого стратегічного бачення зі сторони осіб, які приймають рішення.

Вкрай важливо, щоб донорська та експертна спільнота, громадянське суспільство, урядові інституції та міжнародні організації працювали узгоджено один з одним, вміли будувати високий рівень довіри, впроваджувати ефективні системи контролю якості та забезпечувати ефективну координацію всіх своїх зусиль.

Враховуючи, що ситуація в Україні є однією з багатьох, які потребують ефективних рішень у сфері правосуддя, існує потреба адаптувати глобальну архітектуру правосуддя та відповідальності, щоб зробити її придатною для результативного та дієвого реагування на наявні та майбутні потреби суспільства.

Додаток 1

Registered Criminal Offences Related to the Consequences of the Armed Conflict (2014–2022)⁴⁸⁰

Статті КК України	2014	2015	2016	2017	2018
ст. 110 ККУ «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»	285	217	93	136	165
ст. 111 ККУ «Державна зрада»	65	80	126	89	127
ст. 258 ККУ «Терористичний акт»	1499	1295	1865	1385	950
ст. 258-1 ККУ «Втягнення у вчинення терористичного акту»	7	1	2	1	0
ст. 258-3 ККУ «Створення терористичної групи чи терористичної організації»	478	849	391	277	175
ст. 258-4 ККУ «Сприяння вчиненню терористичного акту»	11	7	1	2	0
ст. 258-5 ККУ «Фінансування тероризму»	54	138	84	74	51
ст. 260 ККУ «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань»	457	543	536	431	396
ст. 437 ККУ «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни»	1	38	11	21	4
ст. 438 ККУ «Порушення законів та звичаїв війни»	1	4	6	14	5
ст. 442 ККУ «Геноцид»	2	2	0	1	2
ст. 447 ККУ «Найманство»	1	0	1	1	0

Статті КК України	2019	2020	2021	2022	2023
ст. 110 ККУ «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»	135	140	149	10487	573
ст. 111 ККУ «Державна зрада»	123	145	208	1957	739
ст. 258 ККУ «Терористичний акт»	909	465	332	95	14
ст. 258-1 ККУ «Втягнення у вчинення терористичного акту»	1	0	1	1	0
ст. 258-3 ККУ «Створення терористичної групи чи терористичної організації»	164	123	136	148	126
ст. 258-4 ККУ «Сприяння вчиненню терористичного акту»	1	1	2	1	1
ст. 258-5 ККУ «Фінансування тероризму»	33	37	50	40	10
ст. 260 ККУ «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань»	305	376	213	276	43
ст. 437 ККУ «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни»	6	4	8	67	24
ст. 438 ККУ «Порушення законів та звичаїв війни»	12	223	172	60387	53463
ст. 442 ККУ «Геноцид»	4	2	3	22	5
ст. 447 ККУ «Найманство»	1	36	2	7	3

Дані взято з відомостей про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Офіс Генерального прокурора: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

Додаток 2

Результати розслідування кримінальних правопорушень щодо наслідків збройного конфлікту (2014–2022 роки)

Статті КК України	Обліково-кримінальних правопорушень	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України коли місцезнаходження підозрюваного невідоме	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України у зв'язку з виконанням процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлено до суду з обвинувальним актом	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито
ст. 110 ККУ	285	99	40	0	49	37
ст. 111 ККУ	65	36	18	0	8	2
ст. 258 ККУ	1499	55	27	0	11	16
ст. 258-1 ККУ	7	1	2	0	1	0
ст. 258-3 ККУ	478	274	114	0	34	20
ст. 258-4 ККУ	11	5	1	0	4	1
ст. 258-5 ККУ	54	5	2	0	3	6
ст. 260 ККУ	457	291	40	0	197	34
ст. 437 ККУ	1	0	0	0	0	0
ст. 438 ККУ	1	0	0	0	0	0
ст. 442 ККУ	2	0	0	0	0	0
ст. 447 ККУ	1	0	0	0	0	0

Статті КК України	Обліково-кримінальних правопорушень	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України коли місцезнаходження підозрюваного невідоме	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України у зв'язку з виконанням процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито
ст. 110 ККУ	217	74	8	0	62	6
ст. 111 ККУ	80	23	46	0	7	10
ст. 258 ККУ	1295	50	1	0	35	12
ст. 258-1 ККУ	1	0	0	0	0	0
ст. 258-3 ККУ	849	547	261	0	203	31
ст. 258-4 ККУ	7	6	1	0	5	0
ст. 258-5 ККУ	138	10	4	0	5	46
ст. 260 ККУ	543	240	43	0	155	35
ст. 437 ККУ	38	23	9	0	10	2
ст. 438 ККУ	4	0	0	0	0	0
ст. 442 ККУ	2	0	0	0	0	0
ст. 447 ККУ	0	0	0	0	0	0

Статті КК України	Обліково-кримінальних правопорушень	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України коли місцезнаходження підозрюваного невідоме	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України у зв'язку з виконанням процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито
2016						
ст. 110 ККУ	93	41	3	0	33	5
ст. 111 ККУ	126	77	27	0	50	8
ст. 258 ККУ	1865	25	3	0	20	4
ст. 258-1 ККУ	2	0	0	0	0	3
ст. 258-3 ККУ	391	160	43	0	66	21
ст. 258-4 ККУ	1	0	0	0	0	0
ст. 258-5 ККУ	84	8	3	0	3	15
ст. 260 ККУ	536	227	61	0	125	30
ст. 437 ККУ	11	8	0	0	4	0
ст. 438 ККУ	6	1	0	0	0	0
ст. 442 ККУ	0	0	0	0	0	0
ст. 447 ККУ	1	0	0	0	0	0

Статті КК України	Обліково-кримінальні правопорушень	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України коли місцезнаходження підозрюваного невідоме	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України у зв'язку з виконанням процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито
ст. 110 ККУ	136	81	7	1	63	6
ст. 111 ККУ	89	35	10	0	13	8
ст. 258 ККУ	1385	23	6	0	6	6
ст. 258-1 ККУ	1	0	0	0	0	0
ст. 258-3 ККУ	277	117	18	0	59	12
ст. 258-4 ККУ	2	1	0	0	1	0
ст. 258-5 ККУ	74	17	4	1	7	3
ст. 260 ККУ	431	330	64	0	139	42
ст. 437 ККУ	21	17	6	0	10	1
ст. 438 ККУ	14	5	3	0	0	1
ст. 442 ККУ	1	0	0	0	0	0
ст. 447 ККУ	1	0	0	0	0	0

Статті КК України	Обліково-кримінальні правопорушень	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України коли місцезнаходження підозрюваного невідоме	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України у зв'язку з виконанням процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито
2018						
ст. 110 ККУ	165	78	7	0	61	2
ст. 111 ККУ	127	31	12	0	12	6
ст. 258 ККУ	950	13	1	0	12	0
ст. 258-1 ККУ	0	0	0	0	0	0
ст. 258-3 ККУ	175	66	7	0	26	4
ст. 258-4 ККУ	0	0	0	0	0	0
ст. 258-5 ККУ	51	14	1	0	11	6
ст. 260 ККУ	396	336	50	0	80	41
ст. 437 ККУ	4	3	0	0	2	0
ст. 438 ККУ	5	0	0	0	0	1
ст. 442 ККУ	2	0	0	0	0	1
ст. 447 ККУ	0	0	0	0	0	0

Статті КК України	Обліково-кримінальних правопорушень	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України коли місцезнаходження підозрюваного невідоме	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України у зв'язку з виконанням процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито
Art. 110 of CCU	135	68	3	0	54	5
Art. 111 of CCU	123	32	1	0	11	12
Art. 258 of CCU	909	6	1	0	4	1
Art. 258-1 of CCU	1	0	1	0	0	0
Art. 258-3 of CCU	164	59	7	0	18	4
Art. 258-4 of CCU	1	0	1	0	0	1
Art. 258-5 of CCU	33	3	3	0	1	4
Art. 260 of CCU	305	268	27	0	35	21
Art. 437 of CCU	6	2	0	0	2	0
Art. 438 of CCU	12	3	3	0	0	1
Art. 442 of CCU	4	0	0	0	0	1
Art. 447 of CCU	1	1	0	0	0	0

Статті КК України	Обліково-кримінальні правопорушень	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України коли місцезнаходження підозрюваного невідоме	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України у зв'язку з виконанням процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито
ст. 110 ККУ	140	48	12	0	34	7
ст. 111 ККУ	145	45	6	0	17	14
ст. 258 ККУ	465	24	0	0	19	6
ст. 258-1 ККУ	0	0	0	0	0	0
ст. 258-3 ККУ	123	51	7	0	18	2
ст. 258-4 ККУ	1	0	0	0	0	1
ст. 258-5 ККУ	37	2	0	0	2	0
ст. 260 ККУ	376	291	20	0	48	27
ст. 437 ККУ	4	3	0	0	2	0
ст. 438 ККУ	223	6	7	0	1	0
ст. 442 ККУ	2	0	0	0	0	1
ст. 447 ККУ	36	1	2	0	1	0

Статті КК України	Обліково-кримінальних правопорушень	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України коли місцезнаходження підозрюваного невідоме	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України у зв'язку з виконанням процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито
ст. 110 ККУ	149	64	6	1	58	13
ст. 111 ККУ	208	64	16	0	16	9
ст. 258 ККУ	332	1	1	0	0	3
ст. 258-1 ККУ	1	0	0	0	0	0
ст. 258-3 ККУ	136	45	3	0	24	4
ст. 258-4 ККУ	2	0	0	0	0	0
ст. 258-5 ККУ	50	3	1	0	1	11
ст. 260 ККУ	213	126	9	0	49	10
ст. 437 ККУ	8	5	1	1	3	0
ст. 438 ККУ	172	13	5	0	7	0
ст. 442 ККУ	3	0	0	0	0	0
ст. 447 ККУ	2	0	0	0	0	0

Статті КК України	Обліково-но кримінальних правопорушень	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України коли місцезнаходження підозрюваного невідоме	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України у зв'язку з виконанням процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва	Кримінальні порушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито
ст. 110 ККУ	10487	179	69	1	95	100
ст. 111 ККУ	1957	609	227	0	269	89
ст. 258 ККУ	95	1	0	0	1	6
ст. 258-1 ККУ	1	0	0	0	0	0
ст. 258-3 ККУ	148	80	9	0	58	8
ст. 258-4 ККУ	1	0	0	0	0	0
ст. 258-5 ККУ	40	2	0	0	0	3
ст. 260 ККУ	276	186	81	0	89	15
ст. 437 ККУ	67	6	5	0	0	2
ст. 438 ККУ	60387	135	70	0	47	33
ст. 442 ККУ	22	5	0	0	4	3
ст. 447 ККУ	7	3	0	0	3	3

Статті КК України	Обліково-кримінальні правопорушень	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України коли місцезнаходження підозрюваного невідоме	Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 КПК України у зв'язку з виконанням процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито
2023						
Art. 110 of CCU	573	160	18	0	132	8
Art. 111 of CCU	739	334	22	0	249	22
Art. 258 of CCU	14	6	0	0	3	0
Art. 258-1 of CCU	0	0	0	0	0	0
Art. 258-3 of CCU	126	83	3	1	70	2
Art. 258-4 of CCU	1	1	0	1	0	0
Art. 258-5 of CCU	10	1	0	0	0	0
Art. 260 of CCU	43	26	5	0	17	0
Art. 437 of CCU	24	7	3	0	1	0
Art. 438 of CCU	53463	46	17	0	16	4
Art. 442 of CCU	5	2	1	0	1	0
Art. 447 of CCU	3	1	0	0	1	0

Додаток 3⁴⁸¹

№	Держава	Законодавчі вимоги	Інформація щодо розслідування по ситуації в Україні
1	Німеччина	<p>Регулюється: Кодекс про злочини проти міжнародного права⁴⁸².</p> <p>Поширюється на: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини та злочини агресії.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: законодавство не визначає специфічних вимог для відкриття розслідування.</p>	<p>Розслідування загалом стосується наслідків збройного конфлікту на території України. 08.03.2022 року Генеральний прокурор Німеччини заявив про початок розслідування щодо військових злочинів, вчинених на території України, зокрема за фактами атак на цивільну інфраструктуру та використання касетних боєприпасів⁴⁸³. Також ЗМІ повідомляли про те, що депутат Бундестагу Томас Хайльман написав заяву щодо відкриття кримінального провадження проти Тимофія Сергійцева за фактом підбурювання останнім до геноциду через свою статтю «Що Росія має робити з Україною»⁴⁸⁴.</p>
2	Франція	<p>Регулюється: Кримінальний процесуальний кодекс Франції⁴⁸⁵.</p> <p>Поширюється на: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини та злочини агресії.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: проживання підозрюваного у Франції; подвійне визнання злочину або ратифікація Римського статуту державою, де були вчинені злочини, або державою, громадянином якої є підозрюваний (не застосовується до геноциду); прокурорський розсуд; субсидіарність з іншими юрисдикціями.</p>	<p>Розслідування стосується фактів загибелі громадян Франції: 16.03.2022 року Центральне управління по боротьбі зі злочинами проти людяності, геноцидом і військовими злочинами Французької жандармерії розпочало розслідування за фактом вбивства французького громадянина П'єра Закревського, вбитого в Горенці 14.03.2022 року⁴⁸⁶; 06.04.2022 року ще було відкрито три кримінальні справи щодо наслідків збройного конфлікту на території України, зокрема щодо подій у м. Маріуполь, м. Гостомель та м. Чернігів⁴⁸⁷.</p>

480 Результати роботи з протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, за 2023 рік // Офіс Генерального прокурора, 18.01.2024: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-roboti-z-protidii-zlocinam-vcinenim-v-umovah-zbroinogo-konfliktu-za-2023-rik>. Війна кримінальної юстиції: за що ми боремось? / Юрій Белоусов // JustTalk, 23.01.2024: https://youtu.be/y58ndH4C4QY?si=Q_KNSWSGc0fFcwLx. Міжнародне співробітництво Офісу Генерального прокурора. Ключові напрями та результати // Офіс Генерального прокурора, 12.02.2024: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/miznarodne-spivrobitnictvo-ofisu-generalnogo-prokurora-klyucovi-napryami-ta-rezultati>.

482 German Code of Crimes against International Law, 26.06.2002: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vstgb/englisch_vstgb.pdf

483 Generalbundesanwalt ermittelt wegen Verdachts auf russische Kriegsverbrechen // Spiegel, 08.03.2022: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-generalbundesanwalt-ermittelt-wegen-verdacht-auf-russische-kriegsverbrechen-a-20b9eb86-3c2d-4487-a411-cbe1ae458022>

484 CDU-Abgeordneter erstattet Anzeige wegen Aufrufs zum Völkermord // Frantfurter Allegemeine, 08.04.2022: <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/medien/cdu-abgeordneter-erstattet-anzeige-wegen-aufrufs-zum-voelkermord-17945217.html>.

485 Universal Jurisdiction Law and Practice in France // Trial International, February 2019: <https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2019/05/Universal-Jurisdiction-Law-and-Practice-in-France.pdf>

486 France opens war crime probe into death of Irish journalist killed in Ukraine // The Journal.ie, 16.03.2022: <https://www.thejournal.ie/brothers-pierre-zakrzewski-ukraine-5712982-Mar2022/>

487 France to investigate war crimes against citizens in Ukraine // Euractiv, 06.04.2022: https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/france-to-investigate-war-crimes-against-citizens-in-ukraine/.

3	Іспанія	<p>Регулюється: Органічний закон 6/1985⁴⁸⁸.</p> <p>Поширюється на: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: злочинець — громадянин Іспанії; злочинець — іноземець з постійним місцем проживання в Іспанії; злочинець опинився в Іспанії і йому було відмовлено в екстрадиції.</p>	Розслідування загалом стосується наслідків збройного конфлікту на території України. 08.03.2022 року Прокуратура Іспанії розпочала розслідування щодо ймовірного порушень міжнародного гуманітарного права ЗС РФ ⁴⁸⁹ .
4	Польща	<p>Регулюється: Кримінальний кодекс Польщі⁴⁹⁰.</p> <p>Поширюється на: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини, злочин агресії.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: злочин проти інтересів Республіки Польща, скоєний іноземцем за кордоном; злочин проти громадянина Польщі; злочин проти польської юридичної особи або структурного підрозділу, який не є юридичною особою; іноземець, скоїв терористичний акт за кордоном.</p>	Розслідування загалом стосується наслідків збройного конфлікту на території України. У березні 2022 року Прокуратура Польщі відкрила провадження щодо підготовки і ведення загарбницької війни ⁴⁹¹ .
5	Чехія	<p>Регулюється: Кримінальний кодекс Чехії⁴⁹².</p> <p>Поширюється на: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: якщо такий злочин передбачений законом країни, де його було вчинено; якщо злочинця було затримано на території Чехії та не екстрадовано до іноземної країни (або іншого органу для розслідування); якщо злочин скоєно іноземцем або особою без громадянства, якій не видали посвідку на проживання, задля інтересів компанії або фізичної особи, які будь-яким чином ведуть бізнес з Чехією через представництва.</p>	Розслідування загалом стосується наслідків збройного конфлікту на території України. 19.04.2022 року чеська поліція розпочала розслідування щодо використання забороненої зброї та ведення незаконних бойових дій та порушення МГП загалом ⁴⁹³ .

488 The 2014 Reform of Universal Jurisdiction in Spain // Dr. Rosa Ana Alija Fernández: https://zis-online.com/dati/artikel/2014_13_883.pdf

489 Spain opens probe into 'serious violations' by Russia in Ukraine // The Local.es, 08.03.2022: <https://www.thelocal.es/20220308/spain-opens-probe-into-serious-violations-by-russia-in-ukraine/>.

490 Statement by Professor Zdzislaw Galicki at the 68th Session of the UN GA "The scope and application of the principle of universal jurisdiction", 18.10.2013: https://www.un.org/en/ga/sixth/68/pdfs/statements/universal_jurisdiction/poland.pdf

491 Polish prosecutors launch investigation into Russia's attack on Ukraine // The First News, 01.03.2022: <https://www.thefirstnews.com/article/polish-prosecutors-launch-investigation-into-russias-attack-on-ukraine-28331>.

492 Universal Jurisdiction, a Preliminary Survey of Legislation Around / Amnesty International, 2012: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/ior530192012en.pdf>.

493 Tiskové sdělení ze dne 19. 4. 2022 / VSZ.PRA, 19.04.2022: <https://verejnazaloba.cz/vsz-praha-aktuality/tiskove-sdeleni-ze-dne-19-4-2022/>.

6	Словаччина	<p>Регулюється: Кримінальний кодекс Словаччини⁴⁹⁴.</p> <p>Поширюється на: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: може здійснюватися щодо іноземців, інші умови невідомі.</p>	<p>Розслідування загалом стосується наслідків збройного конфлікту на території України. За інформацією у ЗМІ відомо, що прокуратура Словаччини відкрила розслідування, проте подробиці не розголошуються⁴⁹⁵.</p>
7	Румунія	<p>Регулюється: Кримінальний кодекс Румунії⁴⁹⁶.</p> <p>Поширюється на: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: злочин вчинено за межами Румунії особою без громадянства; злочин вчинено іноземцем або особою без громадянства, які постійно не проживають в Румунії, якщо в країні вчинення злочин криміналізовано.</p>	<p>Розслідування загалом стосується наслідків збройного конфлікту на території України. За повідомленнями у ЗМІ Прокуратура Румунії відкрила провадження щодо вчинення злочинів проти людяності⁴⁹⁷.</p>
8	Естонія	<p>Регулюється: Кримінальний кодекс Естонії⁴⁹⁸.</p> <p>Поширюється на: злочини проти людяності, воєнні злочини, геноцид, злочин агресії, пропаганду війни, виробництво та поширення забороненої зброї.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: діяння є кримінальним правопорушенням відповідно до кримінального законодавства Естонії та підлягає покаранню за місцем вчинення діяння, або якщо покарання не передбачено за місцем вчинення діяння і якщо: діяння вчинено проти громадянина Естонії або юридичної особи, зареєстрованої в Естонії; злочинець є громадянином Естонії на момент вчинення діяння або стає громадянином Естонії після вчинення діяння, або якщо злочинець є іноземцем, який був затриманий в Естонії та не екстрадований.</p>	<p>Розслідування загалом стосується наслідків збройного конфлікту на території України. Естонія розпочала внутрішнє структурне розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, вчинених в Україні, і співпрацює з Євроюстом у цьому питанні⁴⁹⁹.</p>

494 Universal Jurisdiction, a Preliminary Survey of Legislation Around / Amnesty International, 2012: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/ior530192012en.pdf>.

495 M. Kolíková: Slovensko podporuje vyšetrenie zločinov na Ukrajine / TERAZ.SK, 14.07.2022: <https://www.teraz.sk/slovensko/m-kolikova-slovensko-podporuje-vyse/647619-clanok.html>.

496 Universal Jurisdiction, a Preliminary Survey of Legislation Around / Amnesty International, 2012: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/ior530192012en.pdf>.

497 Războiul din Ucraina-sesizare din oficiu cu privire la săvârșirea unor infracțiuni contra umanității, prev. de art. 439 din Codul penal / Ministerul Public, 11.07.2022: https://www.mpublic.ro/en/content/c_11-07-2022-12-07.

498 Criminal Code of the Republic of Estonia: <https://www.derechos.org/intlaw/est.html>.

499 Statement by Estonia at Security Council Arria-formula meeting on Ensuring accountability for atrocities committed in Ukraine / Permanent Mission of Estonia to the UN, 27.04.2022: <https://un.mfa.ee/statement-by-estonia-at-security-council-arria-formula-meeting-on-ensuring-accountability-for-atrocities-committed-in-ukraine/>.

9	Латвія	<p>Регулюється: Кримінальний кодекс Латвії⁵⁰⁰.</p> <p>Поширюється на: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: іноземці, які не мають дозволу на постійне проживання в Латвійській Республіці та вчинили кримінальне правопорушення на території іншої держави, у випадках, передбачених міжнародними угодами, обов'язковими для Латвійської Республіки, незалежно від законодавства держави, на території якої вчинено злочин, несуть відповідальність, якщо вони не притягалися до кримінальної відповідальності за таке правопорушення або не були віддані суду на території іншої держави.</p>	<p>Розслідування загалом стосується наслідків збройного конфлікту на території України. Служба державної безпеки Латвії (VDD) відкрила кримінальне провадження за фактом воєнних злочинів і злочинів проти людяності та миру в Україні, вчинених російськими збройними силами⁵⁰¹.</p>
10	Литва	<p>Регулюється: Кримінальний кодекс Литви⁵⁰².</p> <p>Поширюється на: злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини проти навколишнього середовища.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: вимоги щодо громадянства та місця вчинення злочину відсутні, проте у державі, де було вчинено ймовірний злочин, він також має бути криміналізований.</p>	<p>Розслідування загалом стосується наслідків збройного конфлікту на території України. Генеральна прокуратура Литви повідомила, що почала розслідування ймовірних злочинів проти людяності та воєнних злочинів в Україні⁵⁰³. У лютому 2024 року, прагнучи розпочати заочне кримінальне переслідування, прокурор звернувся до суду з клопотанням про офіційне визнання ідентифікованих осіб підозрюваними в участі у військовій агресії Російської Федерації проти України, а також у незаконному затриманні, позбавленні волі, ув'язненні та вбивстві литовського режисера навесні 2022 року. Рішенням суду трьом особам із незаконних збройних формувань самопроголошеної «ДНР» оголошено про підозру.⁵⁰⁴</p>

500 Criminal Code of Latvia: <https://cjad.nottingham.ac.uk/en/legislation/452/keyword/190/>.

501 Latvia commences criminal procedure over crimes committed by Russian forces in Ukraine / Baltic News Network, 17.03.2022: <https://bnn-news.com/latvia-commences-criminal-procedure-over-crimes-committed-by-russian-forces-in-ukraine-233233>.

502 The scope and application of the principle of universal jurisdiction (letter to the UN Office of Legal Affairs), 07.05.2021: https://www.un.org/en/ga/sixth/76/universal_jurisdiction/lithuania_e.pdf.

503 Lithuania prosecutors launch Ukraine war crimes investigation / Reuters, 03.03.2022: <https://www.reuters.com/world/europe/lithuania-prosecutors-launch-ukraine-war-crimes-investigation-2022-03-03/>.

504 Suspects identified in killing Lithuanian film director in Ukraine // Delfi, 29.02.2024: <https://www.delfi.lt/en/politics/suspects-identified-in-killing-lithuanian-film-director-in-ukraine-96003923>. Офіс Генерального прокурора // Telegram, 29.02.2024: https://t.me/pgov_gov_ua/22099?single.

11	Норвегія	<p>Регулюється: Кримінальний кодекс Норвегії⁵⁰⁵.</p> <p>Поширюється на: військові злочини, злочини проти людяності, геноцид.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: ймовірний злочинець проживає в Норвегії або є громадянином іншої скандинавської країни, або проживає в цій країні та перебуває в Норвегії; або ймовірний злочинець знаходиться в Норвегії; якщо підозрюваний іноземний злочинець не проживає та не перебуває в Норвегії, він/вона можуть бути розслідувані та притягнуті до відповідальності, лише якщо жертва є громадянином Норвегії або проживає в Норвегії.</p>	За офіційними повідомленнями Норвегія направила своїх експертів для розслідування МКС ⁵⁰⁶ .
12	Швеція	<p>Регулюється: Кримінальний кодекс Швеції⁵⁰⁷.</p> <p>Поширюється на: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини та злочини агресії.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: присутність або проживання підозрюваного у Швеції не є необхідним для встановлення юрисдикції шведських судів щодо міжнародних злочинів, а також для розслідування таких злочинів. Розслідування не буде розпочато, якщо відсутність підозрюваного перешкоджає ефективному розслідуванню злочину. Якщо немає розумних шансів затримати підозрюваного у Швеції, прокуратура не порушить справу. Обвинувачений повинен постати перед судом під час судового розгляду.</p>	Розслідування загалом стосується наслідків збройного конфлікту на території України. Прокуратура Швеції почала попереднє розслідування ймовірних військових злочинів в Україні ⁵⁰⁸ .
13	Швейцарія	<p>Регулюється: Кримінальний кодекс Швейцарії⁵⁰⁹.</p> <p>Поширюється на: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: діяння також підлягає судовому переслідуванню за місцем вчинення або якщо кримінально-правова юрисдикція не застосовується на місці вчинення; підозрюваний залишається в Швейцарії і не екстрадований в іншу країну.</p>	Розслідування загалом стосується наслідків збройного конфлікту на території України. 22.03.2022 року Генеральний прокурор Швейцарії оголосив про створення робочої групи для збору доказів від біженців про ймовірні військові злочини на території України ⁵¹⁰ .

505 Universal Jurisdiction Law and Practice in Norway / Open Society Justice Initiative, January 2020: <https://www.justiceinitiative.org/publications/universal-jurisdiction-law-and-practice-in-norway>.

506 The Norwegian Government is tasking the National Criminal Investigation Service with assisting in the investigation of possible war crimes in Ukraine by the International Criminal Court / *Government.NO*, 07.04.2022: <https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/the-norwegian-government-is-tasking-the-national-criminal-investigation-service-with-assisting-in-the-investigation-of-possible-war-crimes-in-ukraine-by-the-international-criminal-court/id2907846/>.

507 Universal Jurisdiction Law and Practice in Sweden / Open Society Justice Initiative, April 2020: <https://www.justiceinitiative.org/publications/universal-jurisdiction-law-and-practice-in-sweden>

508 Swedish prosecutors open preliminary investigation into war crimes in Ukraine / Reuters, 05.04.2022: <https://www.reuters.com/world/europe/swedish-prosecutors-open-preliminary-investigation-into-war-crimes-ukraine-2022-04-05/>.

509 Universal Jurisdiction Law and Practice in Switzerland / Open Society Justice Initiative, June 2019: <https://www.justiceinitiative.org/publications/universal-jurisdiction-law-and-practice-in-switzerland>

510 What are the Swiss doing to gather evidence of war crimes in Ukraine? / *Swissinfo.sw*, 19.05.2022: <https://www.swissinfo.ch/eng/what-are-the-swiss-doing-to-gather-evidence-of-war-crimes-in-ukraine-/47601174>.

14	Канада	<p>Регулюється: Закон про злочини проти людяності та воєнні злочини⁵¹¹.</p> <p>Поширюється на: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: злочинець має знаходитися на території Канади.</p>	<p>Розслідування загалом стосується наслідків збройного конфлікту на території України. Королівська канадська кінна поліція (RCMP) почала національне розслідування ймовірних фактів вчинення воєнних злочинів і злочинів проти людяності, вчинених в Україні. Поліція збирає «важливу інформацію та докази» від тих українців, які в'їжджають до Канади, які бажають їх надати, з метою використання інформації у майбутніх кримінальних розслідуваннях⁵¹².</p>
15	Австрія	<p>Регулюється: Кримінальний кодекс Австрії⁵¹³.</p> <p>Поширюється на: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: злочинець або жертва є громадянином Австрії; акт порушує інші національні інтереси Австрії; злочинець є іноземцем, який постійно проживає в Австрії або перебуває в Австрії та не може бути екстрадований.</p>	<p>Розслідування загалом стосується наслідків збройного конфлікту на території України. За офіційними повідомленнями, Міністерство юстиції Австрії розглядало можливість внутрішнього законодавства для відкриття розслідування щодо ймовірних воєнних злочинів, вчинених в Україні⁵¹⁴.</p>
16	Італія	<p>Регулюється: Кримінальний кодекс Італії⁵¹⁵.</p> <p>Поширюється на: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, тортури.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: злочинець перебуває на території держави Італії та за наявності запиту міністра юстиції, або заяви чи скарги потерпілої сторони.</p>	<p>13.05.2022 року було оголошено, що прокурори з Барі, що на півдні Італії, відкрили початкове розслідування воєнних злочинів, вчинених в Україні. У межах даного розслідування численні біженці, що перебували до Пуглії в Італії, дали свідчення.⁵¹⁶</p>

511 Scope and Application of Universal Jurisdiction in Canada / Letter to the UN: https://www.un.org/en/ga/sixth/75/universal_jurisdiction/canada_e.pdf. Crimes Against Humanity and War Crimes Act / 2000: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-45.9/>.

512 RCMP launching investigation into war crimes in Ukraine / CBS, 07.04.2022: <https://www.cbc.ca/news/canada/ottawa/rcmp-investigation-war-crimes-ukraine-1.6412327>.

513 Scope and Application of Universal Jurisdiction in Austria / Letter to the UN, 01.05.2017: https://www.un.org/en/ga/sixth/72/universal_jurisdiction/austria_e.pdf. Austrian Penal Code, 13.11.1998: <https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/08/Criminal-Code-Austria-1998.pdf?x19059>.

514 Austria wants to prosecute Russian war crimes / EURACTIV, 18.04.2022: https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/austria-wants-to-prosecute-russian-war-crimes/.

515 Penal Code of Italy: https://www.imolin.org/doc/amlid/Italy/penal_code.pdf.

516 Inquiry into Ukraine war crimes based on refugee accounts // InfoMigrants, 13.05.2022: <https://www.infomigrants.net/en/post/40486/inquiry-into-ukraine-war-crimes-based-on-refugee-accounts>.

17	США	<p>Регулюється: федеральні закони⁵¹⁷. Наприклад, Закон щодо воєнних злочинів було прийнято у 1996 році.</p> <p>Поширюється на: грубі порушення прав людини, включаючи геноцид, тортури, вербування дітей солдатів, воєнні злочини.</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: зв'язок з державою, тільки представники Департаменту правосуддя можуть відкривати провадження, відкриття провадження потребує погодження на вищому рівні⁵¹⁸.</p>	<p>6 грудня 2023 року США оприлюднили обвинувачення чотирьом російським військовослужбовцям у вчиненні катування, нелюдського поводження та незаконного ув'язнення громадянина США в Україні після повномасштабного вторгнення РФ⁵¹⁹.</p> <p>Крім того, до складу ICRA було включено спеціального прокурора США щодо злочину агресії⁵²⁰.</p>
18	Велика Британія	<p>Регулюється: Закон з кримінального правосуддя 1988 року⁵²¹, Закон з Женевських конвенцій 1957 року⁵²², Закон з Міжнародного кримінального суду 2001 року⁵²³.</p> <p>Поширюється на: катування, серйозні порушення Женевських конвенцій; обмежена форма універсальної юрисдикції щодо злочинів за Римським статутом МКС – воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид.⁵²⁴</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: щодо злочинів за Римським статутом переслідування може здійснюватись щодо підданих Британії та осіб, які проживають на території країни; обмеження щодо моменту вступу в силу відповідних актів; розслідування має отримати погодження від Генерального прокурора.⁵²⁵</p>	<p>Починаючи з 2022 року поліція Великої Британії збирає свідчення від очевидців вчинення найтяжчих міжнародних злочинів на території України на підтримку розслідування, яке проводить Міжнародний кримінальний суд.⁵²⁶</p>

517 Title 18 of the United States Code: <https://uscode.house.gov/browse/prelim@title18&edition=prelim>. Universal Jurisdiction: Law and Practice in the United States // OSJI, Trials International, CJA, 2022: <https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2022/05/UJ-USA-1.pdf>. How to Get Away With Crimes Against Humanity: The Statutory Gap in US Law // Just Security, 08.09.2023: <https://www.justsecurity.org/88084/how-to-get-away-with-crimes-against-humanity-the-us-statutory-gap/>.

518 Universal Jurisdiction: Law and Practice in the United States // OSJI, Trials International, CJA, 2022: <https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2022/05/UJ-USA-1.pdf>.

519 Чотирьох пов'язаних з Росією військовослужбовців звинувачують у воєнних злочинах у зв'язку з вторгненням Росії в Україну // US Department of Justice, 06.12.2023: <https://www.justice.gov/uk/opa/pr/four-russia-affiliated-military-personnel-charged-war-crimes-connection-russias-invasion>.

520 Assistant Attorney General Kenneth A. Polite, Jr. Delivers Remarks Announcing the Launch of the International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression Against Ukraine // US Department of Justice, 03.07.2023: <https://www.justice.gov/opa/speech/assistant-attorney-general-kenneth-polite-jr-delivers-remarks-announcing-launch>.

521 Criminal Justice Act, 1988: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/33/section/134>.

522 Geneva Conventions Act 1957, available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/5-6/52/section/1>.

523 International Criminal Court Act 2001, available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/17/section/50>.

524 Universal Jurisdiction Law and Practice in England and Wales // OSJI, Trial International, REDRESS, 2022: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/33da3b6f-e6e6-4bef-8052-f87846113fe9/universal-jurisdiction-law-and-practice-england-and-wales-05232022.pdf>.

525 Universal Jurisdiction Law and Practice in England and Wales // OSJI, Trial International, REDRESS, 2022: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/33da3b6f-e6e6-4bef-8052-f87846113fe9/universal-jurisdiction-law-and-practice-england-and-wales-05232022.pdf>.

526 UK police say examining about 50 allegations of Ukraine war crimes // Reuters, 22.04.2022: <https://www.reuters.com/world/europe/uk-police-say-examining-about-50-allegations-ukraine-war-crimes-2022-04-22/>. <https://www.dundeehscp.com/sites/default/files/2022-07/WCT%20Appeal%20Leaflet%20-%20English-Ukrainian%20v3.pdf>.

19	Ірландія	<p>Регулюється: Конституція Ірландії; Закон з Женевських конвенцій 1962 року, 1998 року; Закон з МКС 2006 року; Закон про повітряну навігацію і транспорт 1973 року; Закон про повітряну навігацію 1975 року; Закон про екстрадицію 1987 року; Закон про морську безпеку 2004 року.⁵²⁷</p> <p>Поширюється на: піратство, катування, серйозні порушення Женевських конвенцій.⁵²⁸</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: перебування виконавця злочину на території країни; рішення прокурора.⁵²⁹</p>	<p>Офіційні повідомлення про відкриття Ірландією розслідування щодо воєнних злочинів, вчинених на території України, за принципом універсальної юрисдикції відсутні. Водночас, Ірландія підтримує розслідування МКС щодо ситуації в Україні.⁵³⁰</p>
----	----------	--	--

527 The scope and application of the principle of universal jurisdiction / Letter from the Permanent Mission of the Ireland to the UN // UN, 2023: https://www.un.org/en/ga/sixth/78/universal_jurisdiction/ireland_e.pdf.

528 The scope and application of the principle of universal jurisdiction / Letter from the Permanent Mission of the Ireland to the UN // UN, 2023: https://www.un.org/en/ga/sixth/78/universal_jurisdiction/ireland_e.pdf. Universal Jurisdiction in the EU: Country Studies // REDRESS, FIDH: <https://documents.law.yale.edu/sites/default/files/REDRESS-FIDH%20-%20Country%20Reports.pdf>.

529 The scope and application of the principle of universal jurisdiction / Letter from the Permanent Mission of the Ireland to the UN // UN, 2023: https://www.un.org/en/ga/sixth/78/universal_jurisdiction/ireland_e.pdf. Jurisdiction in the EU: Country Studies // REDRESS, FIDH: <https://documents.law.yale.edu/sites/default/files/REDRESS-FIDH%20-%20Country%20Reports.pdf>.

530 Ireland's international response to the war in Ukraine // Department of the Taoiseach, 08.07.2022: <https://www.gov.ie/en/publication/bc7ca-irelands-international-response-to-the-war-in-ukraine/>. Ireland to offer Garda assistance to prosecutors probing Russian war crimes in Ukraine // Journal, 20.03.2023: <https://www.thejournal.ie/war-crimes-russia-international-criminal-court-ireland-funding-6023865-Mar2023/>.

20	Фінляндія	<p>Регулюється: Кримінальний кодекс, Постанова про застосування глави 1, розділу 7 Кримінального кодексу.⁵³¹</p> <p>Поширюється на: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та катування, фальсифікація, злочини, пов'язані з наркотиками, викрадення та диверсія повітряних суден, напади на осіб, які користуються міжнародним захистом, захоплення заручників, протиправне поводження з ядерними матеріалами, незаконна участь у виробництві хімічної зброї, піратство та інші протиправні дії, спрямовані проти безпеки морського судноплавства, а також, можливо, інші злочини, передбачені міжнародними договорами, ратифікованими Фінляндією, які передбачають зобов'язання щодо екстрадиції або судового переслідування, а також тероризм.⁵³²</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: діяння має бути криміналізоване на час його вчинення; для злочинів, вчинених за кордоном громадянином Фінляндії чи особою, прирівняною до цього статусу, або проти громадянина/юридичної особи/резидента Фінляндії, діяння має підлягати покаранню за законодавством місця його вчинення (подвійна кримінальна відповідальність); може бути ініційоване лише за рішенням Генерального прокурора.⁵³³</p>	<p>У грудні 2023 року фінська поліція розпочала попереднє розслідування щодо Воїслава Тордена, підозрюваного найманця неонацистського угруповання «Русич» в Україні. Прокуратура заявляє, що Торден підозрюється у злочинах проти полонених або поранених українських солдатів, які мали місце на сході України до початку повномасштабного нападу Росії на країну в лютому 2022 року.⁵³⁴</p>
21	Албанія	<p>Регулюється: Кримінальним кодексом Республіки Албанія.⁵³⁵</p> <p>Поширюється на: злочини проти людяності, воєнні злочини, геноцид, злочини з терористичних мотивів, катування.⁵³⁶</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: встановлення факту, що іноземець, який вчинив злочин поза межами території Албанії, присутній на території Албанії; ймовірний виконавець не був екстрадований.⁵³⁷</p>	<p>Офіційні повідомлення про відкриття Албанією розслідування щодо воєнних злочинів, вчинених на території України, за принципом універсальної юрисдикції відсутні. Водночас, Албанія підтримує розслідування МКС щодо ситуації в Україні.⁵³⁸</p>

531 Universal Jurisdiction Law and Practice in Finland / Briefing paper // OSJI, Trial International, 2020: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/760be0d9-1e8c-4b43-b4ac-192d9d194060/universal-jurisdiction-law-and-practice-finland.pdf>.

532 Universal Jurisdiction Law and Practice in Finland / Briefing paper // OSJI, Trial International, 2020: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/760be0d9-1e8c-4b43-b4ac-192d9d194060/universal-jurisdiction-law-and-practice-finland.pdf>. Jurisdiction in the EU: Country Studies // REDRESS, FIDH: <https://documents.law.yale.edu/sites/default/files/REDRESS-FIDH%20-%20Country%20Reports.pdf>.

533 Universal Jurisdiction Law and Practice in Finland / Briefing paper // OSJI, Trial International, 2020: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/760be0d9-1e8c-4b43-b4ac-192d9d194060/universal-jurisdiction-law-and-practice-finland.pdf>.

534 Finland investigates suspected war crimes committed in Ukraine // National Prosecution Authority, 15.12.2023: <https://syttajalaitos.fi/en/-/finland-investigates-suspected-war-crimes-committed-in-ukraine>. Finland starts preliminary war crimes investigation targeting Russian suspect // Yle, 15.12.2023: <https://yle.fi/a/74-20065354>.

535 The Criminal Code of the Republic of Albania, 1995: https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/ALBANIA_Criminal%20Code.pdf.

536 The Criminal Code of the Republic of Albania, 1995: https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/ALBANIA_Criminal%20Code.pdf. Statement of the Delegation of Albania to the UN // UN, 2013: https://www.un.org/en/ga/sixth/68/pdfs/statements/universal_jurisdiction/albania.pdf.

537 Statement of the Delegation of Albania to the UN // UN, 2013: https://www.un.org/en/ga/sixth/68/pdfs/statements/universal_jurisdiction/albania.pdf.

538 Albania joins UK's call for ICC to investigate Russia's war crimes // Permanent Mission of Albania to the UN in New York, 02.03.2022: <https://ambasadat.gov.al/united-nations/albania-joins-uks-call-for-icc-to-investigate-russias->

22	Данія	<p>Регулюється: Кримінальним кодексом Данії.⁵³⁹</p> <p>Поширюється на: катування, серйозні порушення Женевських конвенцій, геноцид.⁵⁴⁰</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: виконавець перебуває на території Данії на момент початку офіційного судового розгляду.⁵⁴¹</p>	<p>Поліція Данії збирає свідчення від очевидців вчинення найтяжчих міжнародних злочинів на території України на підтримку розслідування, яке проводить Міжнародний кримінальний суд.⁵⁴²</p>
23	Болгарія	<p>Регулюється: Кримінальним кодексом Болгарії.⁵⁴³</p> <p>Поширюється на: злочин агресії, геноцид, апартеїд, військові злочини під час міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів, катування, а також на злочини, перелічені в договорах, що зобов'язують державу здійснювати таку юрисдикцію.⁵⁴⁴</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: переслідування за звичайні злочини може бути припинено за строком давності; переслідування за тяжкі злочини (злочини загального характеру) може бути ініційоване лише прокурором.⁵⁴⁵</p>	<p>На початку лютого 2024 року Болгарія оголосила про підготовку змін до національного кримінального законодавства, які дозволять відкрити розслідування за фактами найтяжчих міжнародних злочинів, вчинених на території України.⁵⁴⁶</p>

[war-crimes/](#).

539 Jurisdiction in the EU: Country Studies // REDRESS, FIDH: <https://documents.law.yale.edu/sites/default/files/REDRESS-FIDH%20-%20Country%20Reports.pdf>.

540 Jurisdiction in the EU: Country Studies // REDRESS, FIDH: <https://documents.law.yale.edu/sites/default/files/REDRESS-FIDH%20-%20Country%20Reports.pdf>.

541 The Scope and Application of the Principle of Universal Jurisdiction / Ministry of Foreign Affairs of Denmark // UN: https://www.un.org/en/ga/sixth/65/ScopeAppUniJuri_StatesComments/Denmark.pdf. Jurisdiction in the EU: Country Studies // REDRESS, FIDH: <https://documents.law.yale.edu/sites/default/files/REDRESS-FIDH%20-%20Country%20Reports.pdf>.

542 Report war crimes // Danish police: <https://politi.dk/en/report-a-crime/report-war-crimes>.

543 The scope and application of the principle of universal jurisdiction // UN, 2018: https://www.un.org/en/ga/sixth/73/universal_jurisdiction/bulgaria_2_e.pdf.

544 Bulgaria: End Impunity Through Universal Jurisdiction // Amnesty International, 2009: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/07/eur150022009en.pdf>.

545 Bulgaria: End Impunity Through Universal Jurisdiction // Amnesty International, 2009: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/07/eur150022009en.pdf>.

546 Bulgaria to launch investigation against Kremlin regime's 'aggression' // Euractiv, 08.02.2024: <https://www.euractiv.com/section/politics/news/bulgaria-to-launch-investigation-against-kremlin-regimes-aggression/>.

24	Нідерланди	<p>Регулюється: Закон про міжнародні злочини від 19 червня 2003 року.⁵⁴⁷</p> <p>Поширюється на: геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності, катування, піратство.⁵⁴⁸</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: Розслідування загальної ситуації неможливе, якщо жертва (жертви) та/або ймовірний злочинець (злочинці) не є громадянами Нідерландів. В інших випадках органи влади Нідерландів мають право розслідувати справи за принципом універсальної юрисдикції лише якщо підозрюваний перебуває на території країни під час розслідування.⁵⁴⁹</p>	<p>Після повномасштабного вторгнення РФ на територію України правоохоронні органи Нідерландів збирають докази щодо вчинених найтяжчих міжнародних злочинів.⁵⁵⁰</p>
25	Угорщина	<p>Регулюється: Кримінальним кодексом 2012 року.⁵⁵¹</p> <p>Поширюється на: воєнні злочини та злочини проти людяності.⁵⁵²</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: кримінальне провадження за принципом універсальної юрисдикції може бути відкрите виключно за рішенням Генерального прокурора.⁵⁵³</p>	<p>Офіційні повідомлення про відкриття Угорщиною розслідування щодо воєнних злочинів, вчинених на території України, за принципом універсальної юрисдикції відсутні. Водночас, Угорщина підтримує розслідування МКС щодо ситуації в Україні.⁵⁵⁴</p>

547 Universal Jurisdiction Law and Practice in the Netherlands // OSJI, Trial International, 2019: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/e91b3105-914b-415d-9067-54543fac7e36/universal-jurisdiction-law-and-practice-netherlands.pdf>.

548 Universal Jurisdiction Law and Practice in the Netherlands // OSJI, Trial International, 2019: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/e91b3105-914b-415d-9067-54543fac7e36/universal-jurisdiction-law-and-practice-netherlands.pdf>.

549 Statement by First Secretary of the Permanent Mission the Kingdom of the Netherlands to the United Nations // UN, 2022: https://www.un.org/en/ga/sixth/77/pdfs/statements/universal_jurisdiction/12mtg_netherlands.pdf. Universal Jurisdiction Law and Practice in the Netherlands // OSJI, Trial International, 2019: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/e91b3105-914b-415d-9067-54543fac7e36/universal-jurisdiction-law-and-practice-netherlands.pdf>.

550 Не залишаємо воєнні злочини безкарними // Netherlands Public Prosecution Service, 07.04.2022: <https://www.prosecutionservice.nl/topics/international-crimes/documents/publications/international-crimes/war-in-ukraine/reporting-war-crimes/%D0%BD%D0%B5-%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%88%D0%BC%D0%BE-%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D1%96-%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8>.

551 Criminal Code of Hungary, 2012: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2012/en/78046>.

552 Criminal Code of Hungary, 2012: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2012/en/78046>. National Statement of Hungary // UN, 2023: <https://www.un.org/en/ga/sixth/68/UnivJur/Hungary.pdf>.

553 National Statement of Hungary on Agend Item 84: 'The Scope and Application of Principle of Universal Jurisdiction' // UN, 2023: https://www.un.org/en/ga/sixth/78/pdfs/statements/universal_jurisdiction/12mtg_hungary.pdf.

554 Ukraine // The ICC: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>.

26	Словенія	<p>Регулюється: Кримінальним кодексом 2008 року.⁵⁵⁵</p> <p>Поширюється на: військові злочини, злочини проти людяності, катування.⁵⁵⁶</p> <p>Вимоги для відкриття провадження: погодження Міністром юстиції.⁵⁵⁷</p>	<p>Офіційні повідомлення про відкриття Словенією розслідування щодо військових злочинів, вчинених на території України, за принципом універсальної юрисдикції відсутні. Водночас, Словенія підтримує розслідування МКС щодо ситуації в Україні.⁵⁵⁸ Також Словенія бере участь у робочій групі з OSINT, створеній Європол.⁵⁵⁹</p>
----	----------	---	--

555 Criminal Code, 2008: <https://www.derechos.org/intlaw/doc/svn1.html>.

556 Universal Jurisdiction: A Preliminary Survey of Legislation Around the World // Amnesty International, 2011: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/ior530042011en.pdf>.

557 Statement by Representative of the Republic of Slovenia at the 71st UNGA Sixth Committee on The scope and application of the principle of universal jurisdiction (item 85) // UN, 2016: https://www.un.org/en/ga/sixth/71/pdfs/statements/universal_jurisdiction/slovenia.pdf. Statement by Representative of the Republic of Slovenia on The scope and application of the principle of universal jurisdiction // UN, 2023: https://estatements.unmeetings.org/estatements/11.0060/20231013100000000/qfSbXIsKaa8F/NYlqwCjo32vh_en.pdf.

558 Ukraine // The ICC: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>.

559 Europol sets up OSINT taskforce to support investigations into war crimes committed in Ukraine // Europol, 21.11.2023: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/europol-sets-osint-taskforce-to-support-investigations-war-crimes-committed-in-ukraine>.

Додаток 4

Рецензент: Слідчий Служби безпеки України

Коментар до тексту:

- Дискусії щодо розуміння суб'єкту злочину агресії все ще продовжуються серед суддів Верховного Суду. Багато з них досі не розуміють, чому суб'єктами злочину за статтею 437 Кримінального кодексу України не можуть бути усі військовослужбовці Збройних сил РФ. Довелось з такою думкою зустрітись в роботі.
- Справедливість серед іншого передбачає не лише постановку вироку, а і його виконання. До цього часу не зрозуміло, що робити із вироками, які винесені у порядку спеціального досудового розслідування та спеціального судового розгляду (in absentia). Відбувається лише їхнє накопичення за відсутності бачення, що надалі із ними робити.
- Проблему з якістю законодавства та необхідністю внесення змін через виклики збройного конфлікту можливо було б спробувати вирішити за умови, якби Україна мала стратегію, що визначала б наше бачення збройного конфлікту у правовому аспекті. Ситуативні зміни законодавства на даний час стосуються вирішення лише однієї конкретної проблеми, щодо якої вносяться зміни. Загалом це не показує ситуацію на практиці, бо у цьому питанні відсутній комплексний підхід.
- На центральному рівні події з лютого 2014 року до 24 лютого 2022 року як складова частина міжнародного збройного конфлікту не досліджуються. Усі кримінальні провадження (за виключенням одиниць) відправлені на області, а в сучасних умовах області не мають ресурсу це розслідувати. Тому загалом всі наслідки збройного конфлікту, який мав місце до повномасштабного вторгнення у Криму та на Донбасі, відійшли на другий план.
- Стосовно обладнання для проведення експертних досліджень, то виникає проблема у його сертифікації в Україні. Крім того, стосовно обладнання для експрес-аналізів, то законодавство в Україні не передбачає в ході розслідування проводити такі аналізи — лише повноцінні експертизи.
- Не дивлячись на те, що відповідно до Кримінального процесуального кодексу України всі наслідки збройного конфлікту, які розслідуються зараз у кримінальних провадженнях, належать до підслідності слідчих органів безпеки.

А по факту великий відсоток навантаження слідчих складають провадження, не пов'язані з війною та не віднесені до їхньої підслідності. Слідчі завантажені провадженнями за такими статтями як 191, 205, 364 Кримінального кодексу України та іншими. Нарікання на брак кадрів для ефективного виконання передбачених законом завдань у цій ситуації є необґрунтованим.

- Те, що слідчі Національної поліції розслідують кримінальні провадження за статтею 438 Кримінального кодексу України, пов'язано з формальною процедурою, за якою визнається неефективність розслідування слідчими органів безпеки. Такий підхід важко назвати розв'язанням проблеми з підслідністю. Поряд з цим, у матеріалах кожного такого провадження залишається рішення про те, що слідчі СБУ не можуть проводити ефективне розслідування.
- У практиці розслідувань слідчі використовують розвідувальну інформацію, отримані дані під час такої діяльності, але кримінальне процесуальне законодавство України не визнає такого виду доказу. На жаль, ініціативи про внесення змін до законодавства з цього питання також відсутні.
- На фоні того, як саме вже кілька років тривають розмови про реформу Служби безпеки України, до цього часу немає жодного документа, який би відповідав на питання, якою має бути СБУ.
- На практиці міжвідомчі слідчі групи не замінили необхідність розв'язувати питання з підслідністю інших органів розслідування за статтею 438 Кримінального кодексу України. Такі групи створюються зі слідчими поліції саме для посилення слідчої групи у певному кримінальному провадженні, а не для того, щоб обійти правила підслідності. Створення такої групи не означає, що провадження передається за підслідністю до іншого органу. Передача розслідувань за статтею 438 Кримінального кодексу України відбувається через процедуру встановлення неефективності розслідування слідчими органів безпеки.
- Робота над аргументами у провадженнях за статтею 438 Кримінального кодексу України вимагає часу слідчих, якого катастрофічно не вистачає. Необхідно розібратись у різних видах воєнних злочинів, як їх правильно описувати, а на це не вистачає можливостей. При цьому критично не вистачає позицій національних судів, які б мали допомогти у цій роботі. Тому здебільшого у таких провадженнях використовуються підходи та аргументи із розслідувань загальнокримінальних злочинів.
- Залишається відкритим питання, який судовий орган буде розглядати справи щодо наслідків міжнародного збройного конфлікту на території України.

Він має бути дієвим. РФ зі своїми пособниками також може створити трибунал, в якому розглядатиме дії України. Тому нам потрібно знайти рішення щодо органу, який може допомогти отримати правосуддя щодо найтяжчих міжнародних злочинів.

- Щодо мобільних ДНК-лабораторій, то, відповідно до нашого законодавства та наявних методик, молекулярно-генетичні експертизи, зокрема порівняльні, проводяться в умовах стаціонарної експертної установи. Мобільні лабораторії прискорюють процедуру ідентифікації, але не застосовуються під час проведення експертизи з ідентифікації у кримінальних провадженнях. Їхні результати не можуть прирівнюватись до стаціонарно проведених експертиз, тому і не можуть використовуватись як доказ під час розслідування. Щоб розв'язати цю проблему, потрібно вносити зміни у методики проведення експертних досліджень.
- Щодо дублювання кримінальних проваджень за одними фактами злочинів, закон зобов'язує по кожній заяві потерпілого реєструвати провадження, а вже потім ставити питання про об'єднання із наявним або розслідувати окремо. Це призводить до того, що за умови вчинення одного злочину і наявності кількох потерпілих, реєструються кримінальні провадження за заявами кожного потерпілого, а потім — об'єднуються. Іншого шляху, на жаль, немає. Тому потрібно відбирати та систематизувати всі відкриті розслідування.
- Фактично, всі залучені органи до розслідування зберігають зібрані докази де є можливість. Це, у першу чергу, стосується речових доказів. Місце знайти важко, але кожен намагається забезпечити збереження доказу.
- Багато процесів за останні два роки, які пов'язані з можливістю отримати допомогу від держави, також прив'язуються до кримінальних проваджень і вимоги мати якийсь документ про статус потерпілого. У 2022–2024 роках ми визнавали потерпілими усіх підряд осіб, які втратили майно, втратили члена сім'ї, навіть просто були вимушені змінити місце проживання у зв'язку із війною. Це неправильно. Але адвокати далі шлють такі заяви в інтересах постраждалих і на це немає рішення. Постраждалим треба отримати від слідчого пам'ятку про права та обов'язки потерпілого та витяг з ЄРДР по його заяві. І більше їх нічого не цікавить, бо ці документи вказані у переліку документів, необхідних для отримання фінансової допомоги від держави.
- Великим викликом для слідчих органів безпеки є відсутність навичок та знань, необхідних для роботи з насильницькими злочинами. Спеціалізовані програми навчання для цього не пропонуються. До цього також відкритим

питанням залишається мотивація та бажання самих слідчих розвиватись і набувати ці навички. Так само як і час для цього.

- Значне навантаження на слідчих органів безпеки спричинене розслідуванням кримінальних проваджень за статтями, які не віднесені до підслідності органу. Це забирає ресурс як у різних підрозділів, так і на місцевому рівні. Якщо розв'язати це питання, то звільниться додатковий ресурс, який можна спрямувати на дослідження воєнних злочинів.
- Не дивлячись на триваючий збройний конфлікт, не вистачає пріоритету на розслідування порушень законів та звичаїв війни з боку органів досудового розслідування. Таке рішення має бути прийнято на рівні керівників різних органів, зокрема органів досудового розслідування, і цей пріоритет слідчі повинні бачити й відчувати. Тільки це зможе змінити підходи до роботи.

Рецензент: Суддя

Коментар до тексту::

- Питання виконання вироків *in absentia* наразі доволі актуальне, бо їхня кількість збільшується, але немає єдиного підходу до того, щоб вони дійсно були реалізовані. Вбачається, що такі вирoki мають надсилатися на виконання до центральних органів (до прикладу, до прикордонної служби для відстежування можливого перетину кордону засудженою особою; до СБУ, у якої на таких осіб заведені розшукові справи і як вважається, що це може бути на майбутнє підставою затримання особи, хоча це є порушенням прав людини, оскільки єдиною підставою затримання для засудженої особи є ухвалений вирок, в резолютивній частині якого має бути чітко вказано: «Строк відбування покарання рахувати з дня затримання особи у порядку виконання цього вирoku»). Враховуючи, що сам порядок розгляду справ *in absentia* викликає певні занепокоєння у міжнародній спільноті, але й з урахуванням тієї кількості вироків, які будуть ухвалені в Україні за таким порядком, слід уважно поставитися до порядку їхнього виконання, аби 1) дійсно вони були виконані та 2) щоб Україна не мала довгострокових наслідків з позовами до міжнародних судів щодо порушення прав людини.

Рецензент: Слідчий Національної поліції України

Коментар до тексту::

- Загалом, для роботи поліції важливо, щоб була запроваджена у національне законодавство альтернативна підслідність найтяжчих міжнародних злочинів за Кримінальним кодексом України — зокрема, надання можливості слідчим поліції розслідування цих злочинів на період воєнного стану.
- На сьогодні спеціалізовані слідчі підрозділи з розслідування злочинів, учинених в умовах збройного конфлікту вже створені та функціонують у 10 слідчих управліннях ГУНП, а саме Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської, Дніпропетровської та Миколаївської областей. Окремо слід зазначити, що з часу окупації півострова Крим в структурі НПУ створено ГУНП в АР Крим та м. Севастополі, в якому функціонує слідчий підрозділ з розслідування злочинів, вчинених окупаційною владою півострова з 2014 року.

Рецензент: Прокурор

Коментар до тексту::

- На рівні національної практики випадки незаконного перетину кордону у контексті учасників збройного конфлікту на території України отримували додаткову кваліфікацію, крім статей 110, 437 Кримінального кодексу України. Хоча підхід і було змінено, але практика кваліфікацій цих фактів була запроваджена.
- У частині навчання суддів міжнародному гуманітарному праву прослідковуються різні позиції, які пропонуються міжнародними та національними експертами під час навчальних програм. Це відповідно впливає на формування їхніх позицій у кримінальних провадженнях і те, що вони створюють власні підходи до розгляду справ. Такий підхід може суперечити міжнародним стандартам на практиці й підтримуватись іншими національними судами у провадженнях за схожими фактами.
- У більшості проваджень щодо порушень законів та звичаїв війни адвокати захисту проявляють пасивну позицію. В результаті, це може впливати на справедливість процесу в цілому.
- Кримінальний процесуальний кодекс України пропонує різні підходи до доказів, отриманих на етапі досудового розслідування, щодо перспективи їхнього врахування під час судового розгляду справи. Якщо протоколи проведення слідчих дій (зокрема, оглядів та обшуків), висновки проведених експертиз, речові докази можуть бути враховані судом, то показання свідків та потерпілих мають бути досліджені судом безпосередньо. Це створює додатковий ризик повторного травмування для постраждалих, оскільки їх свідчення на етапі розслідування можуть лише стати невіддільною основою для підготовки повідомлень про підозру та обвинувальних актів. Але водночас під час судових слухань їм доведеться заново надавати свідчення у кожному провадженні, де постраждалі особи мають статус потерпілого чи свідка.
- На практиці залишається проблема з тим, як провести допит потерпілих та свідків, які знаходяться за кордоном. Спілкування з ними слідчих у режимі відеоконференції та рапорт, складений за його результатами не є доказом, відповідно до Кримінального процесуального кодексу України. Процес опитування не прирівнюється за своїм статусом до проведення допиту, тому Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає, що, у разі необхідності отримання показань від опитаних осіб слідчий, прокурор повинен провести їхній допит. Зважаючи на кількість осіб, які перебувають за кордоном та чії свідчення можуть бути корисними для кримінальних проваджень, необхідно

шукати шляхи для того, щоб отримати інформацію від них, яка зможе бути використана як доказ у кримінальному провадженні.

- Чинним КПК України не передбачено безумовного права обвинуваченого, щодо якого судом ухвалено вирок за результатами спеціального судового провадження на повторний розгляд справи. З огляду на практику ЄСПЛ такий підхід може призвести до ухвалення рішень про порушення Україною статті 6 ЄКПЛ із необхідністю проведення повторного судового розгляду як належним способом усунення порушень. У майбутньому цією недосконалістю може скористатись РФ шляхом ініціювання масового подання до ЄСПЛ заяв засудженими в заочному порядку російськими військовослужбовцями.
- Як проблематику законодавства слід визначити нагальну необхідність вирішення на законодавчому рівні питання соціального захисту та матеріального забезпечення прокурорів, які проводять процесуальні дії в районах ведення бойових дій. На відміну від слідчих СБУ та Національної поліції наразі законодавство не передбачає соціальний захист прокурорів та членів їхніх родин у разі загибелі чи отримання поранення під час виконання своїх повноважень, зокрема під час розслідування міжнародних злочинів. Розв'язання цього питання потребує внесення відповідних змін до Закону України «Про прокуратуру». Відповідний законопроект був внесений 12.06.2023 народними депутатами до Верховної Ради України (проект № 9380 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо гарантій для прокурорів, які здійснюють повноваження у кримінальних провадженнях у районах ведення воєнних (бойових) дій»). Проте до цього часу на розгляд в сесійну залу не виносився.
- Законодавство України встановлює граничну чисельність співробітників Служби безпеки України. Але ці цифри охоплюють всіх працівників, серед яких є не тільки слідчі. В реальності їхня чисельність є набагато меншою у порівнянні з офіційними даними, що відповідно впливає на їхню можливість охоплювати весь масив розслідувань, які знаходяться у їхній підслідності.
- Запровадження у Кримінальному процесуальному кодексі України міжвідомчих слідчих груп на практиці не стало розв'язанням проблем, які виникали з підслідністю проваджень за статтею 438 Кримінального кодексу України. Інструмент міжвідомчих слідчих груп не набув широкого поширення, а є окремим і тимчасовим засобом допомоги слідчим СБУ з боку слідчих НПУ в проведенні першочергових слідчих дій або їхньої великої кількості. На ефективність розслідування це кардинально не впливає, а передача криміналь-

них проваджень у порядку статті 36 КПК України залишається єдиним механізмом зменшення навантаження на слідчих СБУ.

- Пріоритет органів безпеки України весь період збройного конфлікту з 2014 року залишався на дослідженні фактів злочинів проти основ національної безпеки порівняно з найтяжчими міжнародними злочинами. Уваги до цих проваджень зі сторони СБУ після повномасштабного вторгнення РФ на територію України стало більше, але загальний підхід органу масштаби подій не змінили.
- Після повномасштабного вторгнення РФ на територію України СБУ намагалась знайти можливості розширити власні людські ресурси. В якості рішення було використано процес мобілізації, за яким до слідчих підрозділів СБУ залучали колишніх прокурорів, які не пройшли чи відмовились проходити атестацію.
- Органи прокуратури несуть на собі значне навантаження щодо дослідження наслідків збройного конфлікту та кримінальних проваджень у цілому. На фоні цього, рішення про соціальне та матеріальне забезпечення співробітників є непропорційним покладеним функціям. У порівнянні з правоохоронними органами та органами правосуддя, забезпечення прокурорів залишається поза увагою та є значно нижчим. Це впливає як на мотивацію працівників, так і на стабільність всієї системи прокуратури.

Рецензент: Прокурор

Коментар до тексту::

- Особливо після повномасштабного вторгнення РФ на територію України стало зрозуміло, що проблематика регіонів залишається у сфері відповідальності відповідних державних органів на рівні областей. Інтереси потерпілих та увага на переслідуванні подій на території Кримського півострову та Донбасу з 2014 року є відповідальністю, у першу чергу, правоохоронних органів та органів правосуддя відповідних регіонів, а з центрального рівня в частині формування загальної політики не отримує належної уваги.
- На рівні України та її правоохоронних органів досить багато очікувань покладалось на Інтерпол як дієвий механізм розшуку підозрюваних у провадженнях, пов'язаних зі збройним конфліктом. Але вже після перших звернень з 2014 року стало зрозуміло, що на практиці його використати неможливо.
- Під час кваліфікації злочинів за статтею 438 Кримінального кодексу України та застосування положень договорів у сфері міжнародного гуманітарного права, ратифікованих Україною було виявлено кілька проблем. По-перше, якість перекладу текстів українською мовою. У конвенціях могли бути застосовані різні терміни або у деяких українських версіях документів відсутні частини статей. По-друге, не всі конвенції мають офіційний переклад українською мовою. Така ситуація негативно впливає на практику та на чіткість тлумачення відповідних норм у межах кримінальних проваджень. А до цього часу питання зі зміною перекладу залишається невирішеним.
- Підслідність органів розслідування за статтею 438 Кримінального кодексу України залишається проблемою на практиці. Можливо, як варіант пропозиції законодавчих змін, варто передбачити у статті 216 Кримінального процесуального кодексу України можливість прокурору визначати підслідність міжнародних / воєнних злочинів / зазначених у розділі XX Кримінального кодексу України будь-якому з органів досудового розслідування. Це може бути виправданим рішенням через те, що не тільки СБУ, а й НПУ та ДБР залучаються до таких розслідувань та, якщо передбачити у кожного з органів підслідність для розслідувань, на практиці може виникнути між ними конкуренція, а прокурор у цьому випадку може бути регулювальним органом.
- З приводу необхідності визнання інформації, отриманої внаслідок розвідувальної діяльності, в якості доказу давно тривають дискусії. Як варіант за аналогією щодо документів, передбаченою абзацом 2 частини 2 статті 99 Кримінального процесуального кодексу України, можна додати «розвідувальними органами з

дотриманням Закону України «Про розвідку». Цей закон має схожі принципи, як і Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (статті 13–28).

- Проведення допитів потерпілих та свідків, які знаходяться за кордоном, у режимі відеозв'язку потенційно може сприйматись як порушення вимог розділу IX Кримінального процесуального кодексу України та конвенцій/договорів про взаємну допомогу у кримінальних справах, оскільки може тлумачитись як втручання у суверенні права держави-перебування. Тому такий варіант на практиці — це точно не розв'язання проблеми з проведенням допиту таких осіб.
- Щодо врегулювання питання залучення іноземних фахівців до кримінальних проваджень в якості пропозиції можна розглянути в Кримінальному процесуальному кодексі України можливість для слідчого чи прокурора отримання консультативних висновків у спеціальній галузі, своєрідних *amicus curiae*, рекомендації яких неможливо отримати в іншому передбаченому процесуальному порядку.
- Положення Кримінального процесуального кодексу України у деяких моментах закріплює занадто великий контроль від судової влади під час проведення досудового розслідування. Такий підхід загалом теж впливає на завантаженість судів та їхній ресурс, який необхідний для розгляду проваджень.
- Загалом, питання проведення допитів на етапі досудового розслідування втрачає, подекуди, свою актуальність. Оскільки протоколи допитів, складені на стадії розслідування, не мають жодного значення для суду, зважаючи на принцип безпосереднього дослідження доказів. Його лише можна використати для притягнення особи за давання завідомо неправдивих показань. Водночас вимоги статті 225 та частини 11 статті 615 Кримінального процесуального кодексу України створюють конкуренцію норм. В якості уніфікації цієї процедури можливо варто передбачити якісь запобіжники, як проведення такого допиту за участі адвоката, щоб забезпечити право на перехресний допит.
- Законодавство України, враховуючи умови та виклики збройного конфлікту, має передбачати дослідження воєнних злочинів в якості пріоритету роботи органів досудового розслідування. Важливо забезпечити, щоб ці розслідування ставали фокусом у роботі, а не залишались лише приводом для виступів у ЗМІ. Водночас ефективність розслідування має чітко контролюватись по вертикалі внутрішнього управління. Бо підхід, який є зараз, призводить до того, що органи, яким не підслідна стаття 438 Кримінального кодексу України, розслідують провадження за залишковим принципом.

- На практиці, як на суддів, так і на органи досудового розслідування та прокуратури впливають наслідки збройного конфлікту. Масові ракетні обстріли, загальна небезпека, ризики для енергетичної інфраструктури, безпекові умови на місцях роботи — змушують змінювати підходи до роботи та її організації.
- З практики розслідувань стало помітно, що велика кількість осіб, які фактично є потерпілими від воєнних злочинів, не усвідомлюють цього. Люди вважають себе жертвами/потерпілими коли шкода завдана здоров'ю і майну, а деколи й цього не розуміють.

For notes

For notes

